ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

НОВИ САД

ГОДИНА CIII • КЊИГА 319 • СВЕСКА 1.

ЈАНУАР, 1929.

Летопис Матице Српске, наш најстарији часопис, технички је и досад био најбоље опремљен међу нашим часописима, а од сада ће још и више дати у том правцу. Садржајно је међу првим часописима нашим. Уредништво се труди да га још више дигне и развије.

Летопис М. С. излази у месечним свескама од 10 табака а претплата износи:

На годину	Дин. 200·—
На $^1/_2$ године	Дин. 100·—
На $^1/_4$ године	Дин. 50·—
За иностранство	Дин. 240·—

За чланове Матице Српске и за ђаке:

На годину	Дин. 160·—
На $^1/_2$ године	Дин. 80·—
На $^1/_4$ године	Дин. 40·—

И поред ове цене *Летопис М. С.* спада међу најјефтиније часописе.

Готове су корице за Летопис Матице Српске за 1914—1928. год. Корице су укусно израђене од платна, са позлатом, за сваку књигу засебно. Цена је по комаду 10 Дин., без поштарине.

Администрација
Матице Српске

Година CIII

Јануар 1929.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Књига 319.

Свеска 1.

Инв. бр. 2884

Приватне основне школе и националне мањине

Закон о народним школама је свугде, па и код нас, један од најважнијих закона, јер школско питање без сумње задире дубоко у интересе нације и државе. Најважнији, јер се овим законом постављају основи и дају правци у васпитању будућих грађана, — њихову моралу, њиховој грађанској и државној свести, — све од чега зависи у једној држави, у крајњој линији, мир, спокојство и развитак једне државе и нације. Због тога се овом закону и овоме питању одувек посвећивала велика пажња. А у оним државама још где има и народносних мањина, као што је код нас, нарочито је важно: како је законом о народним школама регулисано питање народносних школа.

Ту недавно, наш Министар Просвете г. М. Грол, овлаштен краљевим указом од 26. октобра 1928. поднео је 30. октобра т. г. Народној Скупштини на озакоњење предлог закона о народним школама, којим се заводи код нас у области основне наставе јединствено законодавство на место досадањих покрајинских. Овим предлогом закона, поред осталог, значајно је то, што се поред државних, јавних, народних школа (чл. 2) предвиђају чл. 179. и 181. и *привитне* народне, основне, школе. У оцени овог предлога закона, ми ћемо овом приликом оставити да говоримо о државним, јавним, народним школама и њихову значају за целу земљу, и ограничићемо се само да говоримо о приватним народним школама и о њихову значају за народносне мањине, а нарочито о томе, да ли и у колико смо ми били правно обавезни, међународним Уговором и нашим Уставом, да предлогом закона, чл. 179. и 181., народносним мањинама дамо право да оснивају своје

посебне, мањинске, приватне школе, и да ли су нам то налагали животни интереси државе и нације.

I

Питање основне наставе народносних мањина можемо, у главном, разматрати са два гледишта: (1) са гледишта формално-правног, — обавеза међународно-правних и државо-правних и (2) са гледишта целисходности, — обавезности давања заштите и чувања животних државних и националних интереса Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца. Код формално-правног гледишта долазе у обзир: међународни Уговор и Устав земаљски; код гледишта целисходности државне и националне политике долазе опет у обзир животни интереси државе и нације, интереси од којих зависи мир, спокојство и развитак државе и нације Срба, Хрвата и Словенаца. Оба ова гледишта разматраћемо по реду, али овог пута ћемо се задржати искључиво и само на овом формално-правном гледишту, остављајући да о овоме другом говоримо другом приликом.

Код формално-правног гледишта, Уговор о заштити мањина од 1919., у чл. 7—9[1] и наш Устав у чл. 16. тач. 11. и 13., регулисали су све наше обавезе: и (1) према праву оснивања приватних школа и (2) према праву народносних мањина на основну наставу и употребу њихова материнског језика у основној настави. Да видимо, сада, какве су и колике су те наше правне обавезе према Уговору о заштити народносних мањина и према, нашем, Видовданском Уставу?

По чл. 8. Уговора о заштити мањина ми нисмо апсолутно, по сваку цену и без икаквих услова, правно обавезни да морамо народносним мањинама дати право да оснивају своје, посебне, приватне народне, основне, школе, али смо зато по чл. 9. истог Уговора правно апсолутно обавезни да народносним мањинама у тим градовима и срезовима (districts), и то само у тим, у којима народносне мањине станују у знатној мери,[2] обезбедимо сходним олакшицама[3] на материнском језику, не одређу-

---

1 *G. F. Martens — H. Triepel:* Nouveau Recueil général de Traités etc. Troisième Série, t. XIII, II livraison, Leipzig, 1925, p. 525.

2 „où reside une proportion considérable". Ibidem, p. 525.

3 „des facilités appropiées". Ibidem, p. 525.

јући, што је главно при томе: да ли ће се то обезбеђење „сходносним олакшицама" основне наставе на материнском језику народносним мањинама дати у облику оснивања посебних приватних основних школа или у облику отварања посебних мањинских одељења при државним основним школама. То питање је остављено на вољу уставотворцу и законодавцу појединих држава, које су, посебним међународним уговорима, примиле на себе заштиту права народносних мањина. Што, следствено, значи, да смо по чл. 9. Уговора о заштити мањина једино правно апсолутно обавезни, да народносним мањинама у градовима и срезовима, где оне чине знатну већину становништва, дамо само сходне олакшице у основним школама у настави на материнском језику (des facilités appropriées pour assurer que, dans les écoles primaires, l' instruction sera donnée, dans leur propre langue[1]) и ништа више. А сада у коме облику, на који начин, и којим „сходним олакшицама" да народносним мањинама обезбедимо у основним школама наставу на материнском језику: да ли у облику посебних приватних основних школа или у облику посебних мањинских одељења при државним основним школама, о томе чл. 9. Уговора ништа не говори, препуштајући самим државама, да оне саме по своме нахођењу то питање регулишу и да се одлуче, како нађу за најцелисходније, било за један било за други облик. То се јасно види из текста чл. 9. Уговора: „У погледу јавне наставе, у градовима и срезовима у којима *станују у знатној мери* српско-хрватско-словеначки припадници других језика, а не званичног, Влада Срба, Хрвата и Словенаца даће *сходне олакшице* да би се деци тих српско-хрватско-словеначких припадника *обезбедила настава у основним школама на њихову сопственом језику*".[2]

Што се тиче права народносних мањина на оснивање приватних основних школа, ми нисмо правно апсолутно обавезни. По чл. 8. Уговора о заштити мањина има само један услов, под којим смо ми правно апсолутно обавезни да народносним мањинама морамо дати право да оснивају своје посебне приватне основне школе, а тај је услов: ако једно извесно право дамо у Краљевини С. Х. С.

1 9. F. Martens — H. Triepel. Ibidem, p. 525.
2 9. F. Martens — H. Triepel. Ibidem, p. 525.

припадницама српско-хрватско-словеначке народности, да смо онда по начелу *једнакости*, које је прокламовано и свечано санкционисано Уговором о заштити мањини, правно апсолутно обавезни и приморани, да то исто право дамо и народносним мањинама. Чл. 8. Уговора то изрично одређује: „Српско-хрватско-словеначки припадници, који образују етничке верске и језичне мањине, *уживаће исто поступање, и исте гаранције правно и фактички које и остали*[1] српско-хрватско-словеначки припадници. Они ће, наиме, имати *иста права као*[2] *и други* да о своме трошку подижу, управљају и надзиравају добротворне, верске и социјалне установе, *школе* и друге васпитне заводе, с правом да се ту служе слободно својим језиком и слободно исповедају своју веру".

Ни по Уставу нашем не стоји ствар другојаче, јер и по Видовданском Уставу чл. 16. тач. 11. и 13., које овамо једино долазе у обзир, постоји иста таква правна обавеза. Тачка 11. и тачка 13. чл. 16. Устава стоје у једној међусобној логичној вези и сачињавају једну целину, и стога не треба их делити и одвајати једне од друге као две посебне ствари. Тачка 11. чл. 16. Устава одређује да ће се „одредити *законом* у колико ће приватне школе и поједине врсте њихове и под којим погодбама бити допуштене", што значи, да се по Уставу оставља нашем законодавцу на вољу, искључиво и само њему, да он, приватне школе и поједине њихове врсте, слободно према своме нахођењу, узимајући у обзир на првом месту потребе и интересе државе и нације Срба, Хрвата и Словенаца, путем закона допусти или не допусти. Тачком 13. чл. 16. Устава одређују се опет да се „мањинама друге расе и језика даје *основна настава на њихову машеринском језику под погодбама*, које ће прописати *закон*" што опет значи да ми нисмо правно апсолутно обавезни да народносним мањинама дамо посебне школе за основну наставу, сасвим одвојене од државних основних школа, него значи и претпоставља двоје: (1) или да, ако наш законодавац, по овлаштењу тач. 11. чл. 16. Устава, уопште допусти приватне школе, дамо и народносним мањинама право да оснивају

---

1 „jouiront du même traitment et des mêmes garanties en droit et en fait qué les autres ressortissants". Ibidem, p. 525.

2 „ un droit egal". Ibidem, p. 525.

своје посебне, мањинске приватне основне школе; (2) или да, у случају, ако наш законодавац не допусти то право народним мањинама, морамо им отворити посебна мањинска одељења при државним основним школама, у којима ће се основна настава предавати на њихову материњском језику, али са извесним ограничењима. У коме обиму и колика ће бити та ограничења, законодавац ће одредити и прописати законом. Овом приликом са нарочитим задовољством констатујемо да се наша правна излагања, у крајној линији и главним цртама, слажу са мишљењем г. Сл. Јовановића.[1]

Са формално-правног гледишта, по уговору о заштити мањина и по нашем Уставу, значи, дакле, да ми, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, нисмо правно апсолутно обавезни да морамо, по сваку цену и без икаквих услова, народносним мањинама дати право да оснивају своје посебне приватне основне школе; и да наша правна обавеза постоји једино у томе случају, ако ми право оснивања приватних основних школа допустимо нама, припадницима српско-хрватско-словеначке народности. По Уговору о заштити мањина и Уставу, ми смо правно обавезни да народносним мањинама дамо само „сходне олакшице" и под извесним „погодбама" на материнском језику наставу у основним школама, — и то је правно ван спора. Али сада, да ли ће те „сходне олакшице" и те извесне „погодбе", ради употребе материнског језика народносним мањинама у настави основних школа, бити обезбеђене и зајемчене путем оснивања посебних приватних основних школа или путем отварања посебних мањинских одељења при државним основним школама, и у коме обиму, то све зависи од воље и нахођења нашег законодавца. Уговором (чл. 8. и 9.) и Уставом (чл. 16., ал. 11. и 13.) нашем законодавцу је дато право да се, узимајући у обзир наше виталне државне и националне интересе, одлучи било за један или за други пут. То право избора, Уговором и Уставом, дато је код нас искључиво и само законодавцу, — и оно је само утолико и у томе смислу спорно, уколико је нашем законодавцу остављено да према својој слободној вољи и својој слободној оцени реши овај спор, т. ј. донесе коначно одлуку о томе: да

1 *Уставно Право*, Београд, 1924., стр. 462)

ли ће се народносним мањинама за обезбеђење основне наставе на материнском језику дати „сходне олакшице“ и извесне „погодбе“ у виду права на оснивање својих посебних приватних основних школа, или у виду права на отварање посебних мањинских одељења при државним основним школама, Једино у томе смислу је ово спорно.

II

Код формално-правног гледишта, као што се види, имамо два питања: *прво*, обезбеђење народносним мањинама основне наставе, „сходним олакшицама“ и под извесним „погодбама“, на њихову материнском језику; *друго*, начин, пут, „погодбе“ и „сходне олакшице“, под којим има да се обезбеди народносним мањинама основна настава на њихову материнском језику, — а које по Уговору и Уставу могу бити: или у виду права на оснивање посебних приватних основних школа, стварајући више дуалистички систем, или у виду права отварања посебних мањинских одељења при државним основним школама, стварајући више унитаристички, тзв. систем државног монопола.

Код првог питања, и међународни Уговор и наш Устав су потпуно сложни: да смо правно обавезни да народносним мањинама под извесним „погодбама“ и са „сходним олакшицама“ обезбедимо наставу у основним школама на њихову материнском језику. Код другог питања, међународни Уговор не одређује један начин и не одлучује се било за њихове посебне, приватне основне школе, било за њихова посебна мањинска одељења при државним основним школама; оно само претпоставља *два* пута и предвиђа *две* могућности за решење: посебне, мањинске приватне основне школе (чл. 8) или посебна мањинска одељења при државним основним школама (чл. 9). Решење тога питања међународни Уговор препушта уставотворцу нашем, да се он слободно према своме нахођењу одлучи и изабере било једно било друго, претпостављајући, сасвим логично, да у случају ако ми нама, припадницима српско-хрватско-словеначке народности, дозволимо право да оснивамо приватне школе, онда смо правно обавезни, по начелу једнакости, да то исто право морамо дати и народносним мањинама. Устав наш, у чл.

16. тач. 11. и 12., исто под извесним погодбама обезбеђује народносним мањинама основну наставу на њихову материнском језику; и исто тако, као и међународни Уговор о заштити мањина, и он предвиђа само *два* пута и допушта само *две* могућности у обезбеђивању основне наставе народних мањина на њихову материнском језику, али, што је главно, и то треба нарочито нагласити, да се и Устав, као и Уговор, не опредељује изрично ни за једно од ове две могућности, него је он то оставио потпуно на слободну вољу нашем законодавцу, и дао му потпуно одрешене руке, да законодавац то питање коначно реши било у једном било у другом правцу.

Та слобода избора и опредељивања, по Уговору и по Уставу, за нашег законодавца је потпуна и неограничена.

Укратко, са формално-правног гледишта, по чл. 7. и 8. Уговора, и чл. 16., тач. 11. и 13. Устава, који представљају за нас једну позитивно правну обавезу међународног и државноправног карактера, у првом питању, ми смо правно обавезни да народносним мањинама дамо сходне олакшице у настави основној и под извесним погодбама обезбедимо основну наставу на материнском језику. Та је правна обавеза изричита, и ту не може бити никаква спора; у другом питању, да се између она два пута, начина и могућности, које предвиђају и Уговор и Устав, у обезбеђивању, путем „сходних олакшица“ и извесних „погодаба“ народносним мањинама основне наставе на њихову материнском језику, изабере било који, међународни Уговор, тај избор и ту одлуку препушта нашем уставотворцу, а наш Устав опет оставља нашем законодавцу, да он донесе по томе питању коначну одлуку. Какву ће одлуку донети и који ће систем усвојити, то је остављено искључиво слободној вољи и нахођењу нашег законодавца Да изабере нпр. један систем, а да не изабере други, та правна ограниченост за нашег законодавца не постоји; он је ту потпуно слободан и може се правно савршено слободно определити било за један било за други. Правна обавеза нашег законодавца је, према томе, само у томе да се он мора определити за један од ова два система, а сада за који ће се он определити, то је потпуно препуштено његовој слободној оцени, и ту наш законодавац нема правно никакве ограничености.

Ту је тежиште целог овог питања и оно, покрај свега тога што је потпуно и апсолутно правно јасно, ипак се од стране представника народносних мањина и њихове штампе спори. Међутим, то је потпуно погрешно. Јер, ми, наша Краљевина СХС, ни по одредбама Уговора о заштити, ни по одредбама Видовданског Устава, нисмо апсолутно правно обавезни да допустимо народносним мањинама право да оснивају своје посебне, мањинске, приватне основне школе. Ми смо правно обавезни да од ова два система изаберемо према своме нахођењу један, било који, по нашој сасвим слободној оцени. Једино и само то смо правно обавезни. А сада, који ћемо систем изабрати, то је дато нашој потпуно слободној оцени и нахођењу. Ту нема апсолутно никакве правне обавезе. Зато у овом случају не може бити ни говора о било каквој повреди позитивних одредаба Уговора или Устава. Једном речју, право народносних мањина је, да траже од државе један од ових двају система — посебне, мањинске приватне основне школе или посебна мањинска одељења при државним основним школама —, а наша је обавеза и дужност, да им дамо један од ова два система, — и то онај који је за нас целисходнији, а уједно и који задовољава у потребној мери и интересе народносних мањина. Правно, по Уговору и по нашем Уставу, народносне мањине немају ништа друго и ништа више да траже. Јер тражити друго и више од тога значи тражити привилегије, а то се противи начелу једнакости, које су санкционисали и Уговор и наш Устав. „Уговор је, вели г. Сл. Јовановић, хтео да се са мањинама не поступа *горе*, а не да се с њима поступа *боље* него с осталим држављанима“.[1]

III

Према одредбама Уговора о заштити мањина и одредбама нашег Устава, и влада је имала у овоме своме предлогу закона да се одлучи: или за систем дуалистички, мешовити, или за систем унитаристички, државног мононола. Онај први даје више превласт интересима народносних мањина, и зато је сада за нас не само немогућ него и штетан. Овај други представља више једну средину, компромис, којом се у потребној мери

1 *Сл. Јовановић*: Уставно право, Београд, стр. 462.

задовољавају и интереси наши и интереси народносних мањина. Зато овај други, са извесним коректурама и ограничењима, за наше садање прилике остаје једино могућ и користан.

Међутим, влада се у овоме своме предлогу чл. 179. и 181., супротно томе, одлучила за онај први систем, који је, — с обзиром на наше садање прилике: (1) што наше народносне мањине у већини живе дуж целе наше границе и што су тек недавно одвојени од својих матица и припојени нама, задржавши свој стари менталитет и тежњу за ослобођењем и уједињењем са матицом својом; и (2) што нисмо у стању да створимо у нашој, до крајности партијски разривеној и неспособној, администрацији један јак и способан државни надзор, — немогућ и штетан, и ако је влада правно имала савршено могућности да се одлучи за овај други систем, који стоји више у складу са виталним интересима наше државе и нације. Овај избор и овакву одлуку тешко је разумети. Да ли су ту по среди биле одлучујуће предрасуде либерализма, погрешног схватања наших правних обавеза према Уговору о заштити мањина и нашем Уставу, потреба нашег међународног престижа и наше спољне ситуације, или су по среди били одлучујући партијски интереси, за сада не можемо позитивно рећи. А сада, колико су ови разлози владини оправдани и колико овај систем, кога је влада изабрала, задовољава животне интересе наше нације и државе, и колико је са тог гледишта користан и могућ, о томе ћемо говорити идући пут. Овај пут ми смо хтели, објективно и стручно, да покажемо нашој јавности у чему се састоје и колике су наше правне обвезе у питању основне наставне народносних мањина, и колико су у томе претерани захтеви и неоправдани приговори садањих представника народносних мањина. То је био наш једини циљ.

Д-р Федор Никић

Уз харфу

Боже, приклони ухо твоје,
Мојој га харфи приклони!
Тихо и смерно харфа ми звони,
Из ње к'о пчеле звуци се роје
У част славе ти древне:
Кроз бурни хаос земних слава,
Из јудоли плачевне
Псалам се њен спасава
На твоју свету гору...
На усколебаном мору,
Поврх таласа граје и вреве
Синова прамајке Еве,
Њен глас к'о ивер плута:
Из дубина она те зове,
Спаси нас, Боже, невоље ове --
Бездна ево нас гута!...
Око нас светина гмиже,
Вика се њена до неба диже:
Уз дивљи плес и хуку многу
Прогнаше твоје име —
Златном кумиру, лажноме богу
Олтари њени се диме,
И химне пољу...
Прими молитву моју!
Безазлен, чист је звук ове жице
Што рука моја на харфи нави,
К'о глас у гори богумиле птице, —
К'о жртвен принос твојој вечној слави,
Чији стубови одискони стоје —
Боже, приклони ухо твоје!...

Милета Јакшић

Врт у пролеће

Земља је јесенас узорана, гола и крта,
к'о девојка која је недирнута,
али јој крв млада на лицу црта
жељу нечега, о чему се тек сања
испод зелена багремова грања
када сутон закуца на врати,
и што само младост може дати
пре но што је ум и воља спута.
Лице је и поглед нашег малог врта
пуно чежње, туге и белих зрака,
к'о очи деце пусте, са сокака.

Лила је јуче киша, к'о да се небеса проломила,
и данас нигде трага великој тој влази.
У дну врта још стоји од лане гноја гомила
и на њој пегав што се на сунце плази.
А све је друго равно к'о длан,
само је земља врућа, пуна сила,
за једну ноћ сву влагу жедно испила.
И један весео, млад зрачак пјан
саплеће се по врту, и са смехом пада, као сатир,
а около свугде мир.

Доћи ће већ велике, свеже, лепе Неке,
имаће руке баршунасте, и прсте чврсте или меке,
и у земљу ту силну, богату, истрошену, узорану
спустиће семе плодно у једном светлом дану,
са смехом што се скрива
у борама мирисних женских свилених хаљина.
А ветар ће урликом лудог џина
чланке да им целива.

А после, после ноћи, где звезде пјане плешу
и певају шантанске, црвене, задихане песме
о животу, љубави, страсти и о свему
што може крв нашу да узавре;
а после, после ноћи где човек у мраку корачати не сме
и чини му се да свугде неки наричу лешу

и да кличу мајкама што су пошле у пештере
и лавре да кају
грехе које већ деца знају... —
после тих ноћи промениће се лице нашег врта
и смех ће затитрати на њему:
јер ће његова гнојна, богата земља врта
зеленим светлим застором бити застрта...

Душан Васиљев

Облаци

I

Како да певамо радост дана,
кад је ушкана
у све нити наших душа
по једна влас полегуша
која нас трује?

И увек, к'о жена уплакана,
к'о глад и проклетство после суша
у нама ту је?

Како да жалимо грехе ове,
када нас зове
Поноћна страст, и ми знамо
да је, ако себе дамо,
к'о живот јака?

И да код сваке грешне и нове
мисли, увек иза нас је, само
на пет корака?

Зашто да плачемо ми над собом,
када су добом
што у неповрат одлеће,
и ми, к'о увело цвеће
с јесени, мремо?

А стрaсти ће ноћна над нашим гробом
грехове наше уместо свеће
припалиш' немо.....

II

Наша је смрт близу: спутање
душа. А живот нам беше лутање
кроз земље непознате.
Нико није хтео да нас схвати:
ми смо хтели победу идеје,
а нисмо хтели клати!

Зато нас прогласише немоћнима....

А ми смо једну имали само сврху:
да у светлости, на врху,
увек намучена, крвава мати
постане идолом.
Мати стварења, даха јесења,
мати блудна венења.

Да, ми смо све хтели дати,
да мати постане Мати!

III

Све је са два лица, знамо;
данас је добро, сутра зло,
зато нас тако и боли то.

Ми много иштемо.
Умемо и да дамо.
Плачемо.
Све нас боли.
Неправда увек. Покаткад и
веселье. Тама увек. Јади
увек. Некад и зраци.

Али наши симболи
вечни су:
Облаци! Облаци! Облаци!

Душан Васиљев

Угљари

По лугу живе гарави угљари
у колибама грађем сплетеним.
Угљаник сву ноћ око њих се жари,
кроз месечину подиже се дим.

Како је добро у њихову лугу!
Мирно се смеше и око себе гледају.
Цицвару сваре, па по лишћу седају.
Не знају ни за мржњу, ни за тугу...

Запале дуван и причају бајке,
чудесне приче са ведрим свршетком,
к'о деца што су слушали од мајке
пред капијом, недељом ил' петком.

Ил' почну неке тајанствене ствари
о небу, звездама, ветру и времену
да језа пође по кичми и темену,
а угљаник се к'о сабласт зажари.

Предивно живе. Вес'о увек сваки је,
смеје се, пева, хоће и да поскочи,
и ако скоро никад нема ракије
ил' мрса каквог да се боље осмочи.

Али кад ловци каткада увече
уморни падну на колибе њине,
тада и пиће низ грла тече
и распростре се мирис зечевине.

По лугу живе гарави угљари
у колибама грађем сплетеним.
Угљаник сву ноћ око њих се жари,
кроз месечину подиже се дим...

Божидар Ковачевић

Победник

Између „Лондона“ и „Балкана“ има једна трафика. У тој трафици има дувана, меница и марака. И још у њој има слика филмских глумаца, животиња, улица, пиротских ћилимова, цвећа и нагих жена. Врата јој циче и зевају од јутра до мрака, ни отворена ни затворена, у вечитом пропуштању смушених купаца.

Држи је нарочита концесија, па ради до пред поноћ. Но у то доба већ врло ретко до ко у њу сврати. Сама обично седи жена са младежом у обрви и с три златна зуба, у разговору са човеком који прекрсти пуначке ноге и сише цигару. Не стоје трамваји и не крешу пале троле звезде поврх главе. Зјапи улица са кућама израслим неједнако, слична мртвом чудовишту искварених зуба. Људи мало. Псовки много. Пиште блато и ветар. Гордо сијају канделабри, на разривеним Теразијама, као брилијанти у ушима лепе жене одевене у крпе и дроњке.

— А она мала из Министарства?

— Тешко. И најмање три хиљаде.

— По Богу!

— Па није то за те много, — пући жена танке усне и маше крупном главом, озарена светлошћу из пећи што буновно и сањиво по трафици гуди. — Зарадио си недавно опет сто хиљада динара, при скидању секвестра са имања грофа Гала. Мислиш да ја за то не знам!

— Ђавола! Нисам зарадио ни педесет, а не сто, — љути се човек и устаје, споро закопчавајући крзнену јаку на зимском капуту. — Ти као да хоћеш да ти сада стоструко вратим што си ми некад узаимала. Бога ми ћу ти одузети концесију, ако тако наставиш.

— Ма, разуми, човече божји, немој бити дете: није то нека обична женска, већ права девојка.

— Ех!

— Сигурно! Веруј!

— Као и прошли пут што је била! Знамо се!

— Кад преваре други мене, онда преварим и ја тебе, — смеши се жена и прати га весело до врата. — Наиђи сутра да је видиш, тако око девет сати, и да је одведеш у кинематограф.

— Добро. Збогом, Мицо.

— Збогом, Момире. До виђења.

Мир. Сија обзор од електричног осветљења и од месеца што се смеши изнад Министарства Аграрне Реформе. Хучи кошава и оштро чисти смрзнут простор од Дунава до Саве. Тресне фирма, лупну врата, и црепови се с кућа сруче, па опет све ућути. Мељу, мељу штампарске машине, и тутуричу на бесомучним аутима трубе.

Полако корача г. Момир, гојазан и горд. Главу завалио на мека плећа, подваљак спустио до на груди, на очи шешир набио. Љуља се и миче раменима, достојанствено и свечано, као да је и сад на њему лента и орден Светог Саве, па све прави тешким штапом обле полукруге, —

Београд није за њ ништа друго до проширена Скупштинска дворана, у којој га, кад нема људи, гледају светиљке.

Улази у „Москву", па стоји и трепће. Не вади цигару. Пушта да му скидају капут и вешају штап. Тек тако ослобођен прилази к столу, зове келнера и тражи кафу, не престајући да гледа жене и мрштећи се на тутњаву оркестра више главе.

— Господине посланиче!..

Увек то тако бива. Само што скине капут и седне, а ево глумаца и књижевника, песника и сликара, да га моле за неки прилог, помоћ или савет. Но није му криво. Весело их дочекује и срдачно се здрави с њима, блажен и озарен. Нуди их да седну поред њега и да поруче на његов рачун сендвич и чашу пива. Неког потапше по рамену, неком стегне руку, питајући шта има ново и на чему раде. Тек кад му почну говорити о некаквом покрету и послу, што се тргне и исправи, намрштен и киван.

— Коме је данас до уметности, Бог вас видео! — рашири руке и, зачуђен, дигне и стресе главу. Но тек то рекне, осмехне се и нагло спусти глас: — Признајем да сам некад и ја мислио као ви. Почео сам са уметношћу и, могу вам рећи, с баснословним успехом, и код нас и на страни. Али сам брзо увидео да то нема смисла. Ево, шта је посао нашег нараштаја: уни-

штити корупцију, завести правни поредак у земљи, створити добру администрацију, ослободити сељака од зеленаша. То! А уметност оставимо срећнијем поколењу.

Сложе се они с њим у томе. Знају да му годи кад му се не противе. Али зато не престану да траже од њега помоћ у новцу и да им купи неку књигу, слику или цртеж. Буде му мило што га моле, и засија од блаженства што виде у њему просвећеног човека и свога заштитника.

— Да вам, господо, још нешто кажем, — раскопчава се једном руком, пипајући новчаник, а на другој високо и гордо диже прст у вис. — Немојмо се, господо, обмањивати. Човек чита док не живи, и сања док не зна стварност. Књиге су за девојке и младиће, а не за зреле људе. Ето, ја! Шта могу ја у чијој драми, песми или приповетки, наћи што би ме занимало и нечем научило? Ја знам више од сваког писца, поготову од српског. Ви имате, господо драга, да учите од мене!

Одобровољи се г. Момир кад се сит изговори. Извади лисницу и пружи новац. Колико коме и како кад. Сто динара, пет стотина, а бива каткад и хиљаду, па и две. За неки часопис, неком друштву, оболелом уметнику, нечијој удовици. Задовољан и горд оде, машући штапом и држећи у зубима дебелу цигару.

— Где си, Бога ти? — дочека га у „Петрограду" неки његов добар посланички друг, седећи за сталним карташким столом. Попио сам шест кригли пива, чекајући те, од досаде.

— Извини, молим те! — развуче усне г. Момир и скине капут. Задржао сам се у „Москви", с неким младим књижевницима и фарисејима, па сам их малко нахранио и напојио. Бедници! Шта ћеш!

Кући се враћа тек пред зору, а руча обично у вароши. Никад га у стану нема. Ако не путује по округу, или није у Скупштини и у Председништву, онда седи у кафани, па срче кафу и дувани, и учвршћује или квари владину ситуацију. Најчешће је за својим послом, у скидању секвестара, израђивању држављанства и давању пасоша. Завиде му на клиентели другови и адвокати.

Послове свршава невероватно окретно и брзо. У седам још лежи у постељи и пије врућ чај. У осам је већ на бежанијском аеродрому с кофером у руци. У десет чита, у авиону, берзанске извештаје, направив познанство са заступником Стандард Ојл Компаније. До дванаест се, у Загребу, и наманеврише и

наплати, и насастаје, и наобеђа, и наруча. Пре мрака стигне у Београд и пре шест отвори у новој банци нов текући рачун. У поноћ, окупан и намирисан, седи у „Риц-бару“, па знаначки цени у жена игру трбуха и колена уз раздражен џаз.

Углед има свугде велик. Виђен је у клубу. Сматра се за најбољег познаваоца аграрних односа у нашој земљи и чује у свакој кризи. Нема никог ко не воли да му оде на славу и гозбу и седи с њиме у друштву. Као радио је разговоран, као електрични сев је блистав, мио је као филм. Шампањ и порнографске слике прима директ из Париза.

Само онда кад назебе, или се картао и коцкао целу прошлу ноћ; кад не би да се састане с неким, јер се предомислио и нема рачуна да одржи реч; кад је негде потребан врло, па зна да ће одсуством својим дићи себи цену, — само онда неће никуд из куће да провири. Жену замоли да оде у варош да себи нешто купи, служавку пошље на Калемегдан, а сам се закључа и извали се на отоман у свом кабинету, па дрема, зева и размишља, или чита новине; — претплаћен је на *Банкарство* и на *La Vie parisienne*. Дуго срче Мартелов коњак, сише сардине, грицка шунку и гута банане, па, наслоњен на сан и душек, тоне у блаженство. Кад се замори и отупи од пића и јела и бројева и лежања и слика, па не зна већ како би се освежио и ободрио, устане и извади из стола књигу, дебелу и тврдо укоричену, pur fil Lafuma. У њој су непогрешно поређани исечци из новина, из објективне *Политике*, *Времена* и *Правде*, које је он сам покупио и с пажњом излепио. Запали цигару, дигне главу и, са милоштом држећи књигу, као најдраже своје штиво („то ми је livre au chevet“), преврће је и загледа, и чита не трепћући:

Пред кризом владе?

Упркос демантија из кругова блиских влади, упорно се шире гласови да се влада налази пред кризом. На челу незадовољеника стоји г. Момир Тошић, за кога се тврди да има за собом двадесет два до двадесет три посланика. Да би парирао ту акцију, Премијер је понудио г. Тошићу Министарство Социјалне Политике. Како се сазнаје с поузданe стране, г. Тошић је ту понуду одбио. Он тражи за себе Министарство Просвете, или Министарство Шума и Руда, или Аграрне Реформе (пријатељи г. Тошића најрадије би га видели у томе ресору), или неки други јачи ресор у ком је стручан.

Бал Ауто-Клуба

У својим раскошним просторијама, на првом спрату палате Академија Наука, синоћ је Ауто-Клуб приредио бал, на ком је била окупљена елита београдског друштва. Владала је једна веома анимирана атмосфера, и вече је, поред све своје отмености, имало шарм ин-

тимнога. Међу многим елегантним тоалетама, нарочито је пала у очи хаљина госпође Тошић, од белог жоржета са страсом, наручена специјално за ову прилику код познате париске куће Jean Paton.

Захвалности

У место венца на одар свога таста, односно оца, почившег Божидара Гајића, г-ђа и г. Момир Тошић, народни посланик, приложили су хиљаду динара Друштву за глуво-нему децу „Стефан Дечански", на чему им Управа изриче своју топлу благодарност.

Оставка владе?

Неиздржљиви односи коалираних група довели су до тога да се озбиљно говори о владиној кризи. Око једанаест сати пронели су се кроз Скупштинске кулоаре гласови да је влада већ поднела оставку. Касније се показало да су ти гласови преурањени. Оставка владе очекује се за вечерас, ако не наступи изненадни обрт у ситуацији.

У последњем тренутку сазнаје се из поузданог извора да ће влада поднети оставку сутра. У један сат по подне из Председништва је изишао г. Момир Тошић, с чијим именом се доводе у везу све последње вести о кризи и о реконструкцији садашњег кабинета. Г. Тошић је био *веома расположен*, али скупљеним новинарима није хтео дати никакву изјаву. На све молбе присутних новинара г. Тошић је рекао само ово:

— *Нешто ће бити!*

Тим речима се придаје *необично велик значај*, са обзиром на истакнут положај који има у свом клубу г. Тошић.

Сасвим неосетно испадне књига из руку г. Тошићевих: раздвоји их дремеж. Положив на душек тешку главу, лако се насмеши и, као неограничен владалац безмернога царства, послушним жељама и сновима мудро господари. Нигде ни звука ни светлости. Мирују и кротке сенке. Ни завеса се не лелуја на окну у цвећу. Кад одједном, као у сну, протутњи Теразијама аутомобил и силно јекне труба! Људи се трзају и склањају, дивећи се „Кадилаку" и томе што јури. Одјављује им се брзо и кратко, притиснут бригама и расејан, само прстима дотичући обод од шешира. Ено, изгуби се за првим углом, понесен и силан. Фарови обасјавају већ друге баре и труба већ одавно растерује друге пролазнике. Опет је тама и тишина. Премро и сат на зиду. Сања себе г. Тошић у улози Министра Унутрашњих Дела...

Најмање је весео и чио кад је са женом. Ретко се виђају заједно њих двоје. Понекад само, зими. Сврате ноћу у „Руску Лиру", узму најмањи сто у углу, па седе и ћуте. Он гледа девојке, она младиће, па зевају, осврћу се и пију *крјушон*. Ако каткад проговоре, то буде зато да једно друго упозори да неко игра заводљиво, или да је одевен бедно, или да га због проневере очекује апс. Вришти промукла певачица, звече чаше, чај се пуши, смеше се абажури, и ломе се у густом диму крте ба-

лалајке, — а њих двоје непокретно, тупо и буновно, посматрају како се грле и љубе кришом прсти туђих жена, мешају се колена у игри и наслањају се крупне главе на мршаве груди. Досадно им да седе сами и да се гледају безразложно. Дижу се полако. Као два оштећена пуна брода, с муком се пробијају кроз усталасан свет, праћени радозналим погледима и сваки час наседајући на раскопан под. Облаче се и излазе, загрцнути бесконачним, неодољивим зевањем, и без речи се возе кући аутомобилом који скаче преко вучјих јама. Разлазе се без опроштаја. Свако за се спава.

Међу њима нема ничега што има између мужа и жене. Као игла зарђала и празан магнет, не окрећу се једно к другом и ничим се не привлаче. Она живи с једним бледим секретаром Министарства Иностраних Дела, који се нада баснословно наглој каријери, уверен да госпођа има силан утицај на мужа. Момир не држи милосницу, и не би је држао да се зове Џозефина Бекер и Лиа де Пути; сматра да је то досадно, глупо и опасно; него мења девојчице које му добавља некадања његова љубав, Мица, бивша кројачица, сад окретна трафиканткиња између „Лондона" и „Балкана". Сваку нову од срца воли и богато плаћа, но не показује се ни са једном на улици, у позоришту или ресторану: боји се за углед и да не ода политичке тајне.

Нема никаква непокретна имања на свом имену. Преписао је све на жену. Не зато што не зна, може бити, што носи дан шта ноћ, него да се спасе од насртљивих бирача. Испотписује пред изборе сијасет меница, тако да би се урнисао кад би морао и могао да их све исплати. Борац је против зеленаша и бездушне наплате сељачких меница.

Новаца носи уза се мало и пажљиво их скрива: плаши се да му не ишту у зајам сиротни познаници, да не уобразе да је богат. Он од других тражи. Кад год обилази изборни округ, замоли од пријатеља при повратку неку десетину или стотину динара на пут:

— Динара немам, господине! шапне стидљиво и очајно. — Срамота!.. Сви мисле да сам милионар, а ја не знам да ли ћу сутра имати шта да ручам. На част вам слава и мандат: бирајте, идући пут кога другог. Ја ово не могу да издржим. Пропадох!

Чудесно се разумеју и давно потпомажу само он и његова жена. Мало је на свету таквих ортака као што су њих двоје. Кад оду неком на славу, вечеру или чај, не може свет да им

се надиви доста како су међу собом дружевни и љупки, ни да их се нагледа како се кротко мазе: као јучерашњи заљубљеници и сутрашњи младенци, стално се шале и дирају и држе за руке.

— Како је то збиља лепо, — кажу старије жене и матере, — кад се сретне овако благословен и заљубљен пар!.. А немате, госпођо, деце?

— Немамо, нажалост.

— Не зна човек шта је горе, — брзо дода г. Тошић, — с децом или без деце. Ја неки пут хвалим Бога што нас их је лишио. Данас је свет тако гадан, лажљив и покварен, и толико се данас краде, вара и подваљује, да је човека страх да пошље невино биће у тај пакао...

Ни за чим не жали, никад се не жести, у свему се снађе. Јест, теме му је ћелаво сасвим и солуфи му седи, али су му образи, осмех, трбух и новчаник шири сваки дан. У свакој прилици је тих и прибран. Услужан је стално. Стотину молба он на дан прими, и ни једну не одбије, ма да их мало сврши.

Већ је уморан и жалостан колико му досађују бирачи и познаници. Као уходе га пронађу свуда, ма да сваки пут на другом месту вечера и руча. Само се он удуби у пун тањир, а искрсне неки младић са шеширом у једној руци и с хартијом у другој, па се клања и трепће:

— Молим, господине посланиче...

— Шта? дигне главу г. Тошић, а не престане да жваће. — Говори брже! Немам ја времена за губљење! Шта хоћеш?

— Ја сам... овај... син Стојанов... Поздравио вас... овај... тата...

— Ааа! избечи се г. Тошић, а виљушка му падне на под. — Што не кажеш!... Де, седи!.. Шта ти ради отац? Како је? — И дајући знак очима посланичком побратиму с којим је на вечери, намршти се и свечано пружи пуну руку: — Ово је, друже, син председника моје окружне организације. Добар дечко и наш човек... Дакле, шта велиш?

— Ја сам... овај... још увек у шестој групи прве категорије, па бих хтео... како да кажем...

— Знам! Урачунаће ти се ратне године. Војник си био, шта?

— Јест, био сам, — обори младић очи и поцрвене, — али у аустријској војсци.

— Е, онда је незгодно, — намршти се г. Тошић, али се брзо разведри. — Да ниси био добровољац? Годину, месец, колико било, двадесет четири сата?

— Био ми је брат.

— Па што ћутиш?... Одлично!... Отићи ћеш у Министарство за Социјалну Политику с мојом визиткартом, па ћеш тражити уверење да си био добровољац за све време Светског Рата.

— Али ја...

— Чекај!... Казаћеш у Министарству да је у њих име погрешно записано, братовљево место твоје. Ако неће да измене, узми што ти даду, па кад дођеш кући а ти избриши братово име и лепо напиши на акту своје. Видећеш како је најзгодније. Главно је, кад све свршиш, да дођеш с документом и молбом к мени: ја ћу већ да прогурам кроз Одбор за молбе и жалбе.

Младић се засветли и поклони, па баш да пође из ресторана, кад га г. Момир заустави..

— И не питам те, хоћеш ли чашу пива? Но боље да не пијеш у то доба: ја сам први пут вина окусио кад ми се навршило тридесет година, а пушим тек од лане... Да! Па поздрави, кажем, оца и реци му да ја све чиним за наше људе и пријатеље. Све!

Охрабрен и чио оде младић, али г. Тошић не остане ни најмање весео. Настави додуше да гута јело, но с мање апетита. Наљути се што је на столу већ све хладно, па говори горко:

— Ја збиља не знам какве су данас те наше школе и чему се та деца у њима уче. Ето, јеси ли видео тог звекана? Све да му други сврши! Никакве иницијативе ни енергије. Невероватан нараштај!

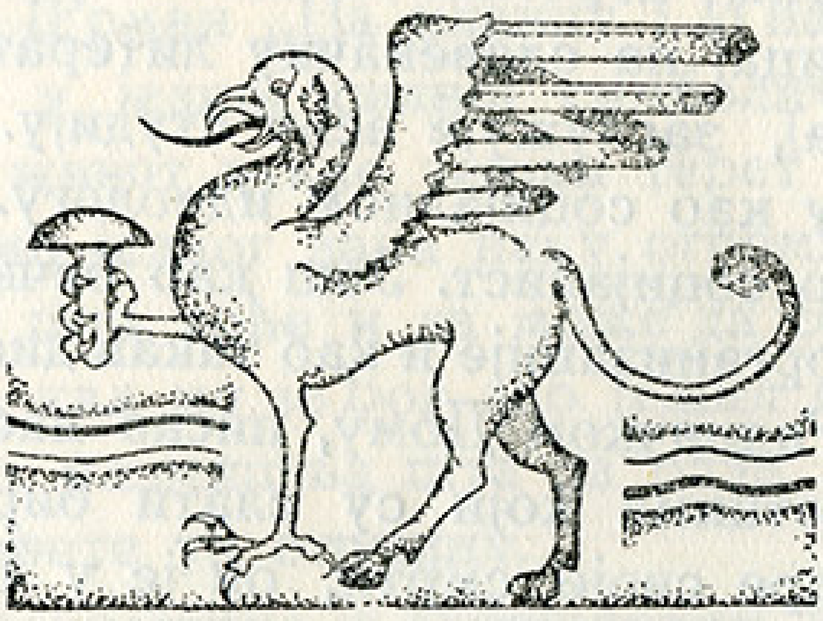
Силно се срди на збуњене и неокретне људе. Сматра за дужност и послање да храбри и подиже неодлучне, а плашљиве да бодри. И кад говори и кад пише, позива у борбу, гура на власт и потпаљује истрајност. Нико на свету му одвратан није као човек неумешан и цмољав. Највећим грехом и срамотом он сматра сиромаштво.

Није човек од празних речи. Сам даје жив пример. И увек је спреман да заспе познаника саветима и поукама, похвалом и шалом. Не обреца се и не љути ни ако га зауставе кад хита на састанак на ком ће пасти влада или на посао који ће му донети хиљада. Стане уз ауто, спусти главу, запали цигару, и слуша сабеседника савршено стрпљиво и мирно:

— Треба радити, господине, треба радити! викне оштро да га чују пролазници што гацају преко Теразија. — Ето ја! Био сам без игде ичег, као дрво у пустињи. Па? Па сам радио и патио се, зарађивао кору хлеба у зноју свог лица, тако да сад могу поштено и скромно да живим. — А онда се нагне и шапне, да га други не чују: — Не треба бити сентименталан и плачеван. Ништа се на свету не поклања. Тражи и узми што ти треба. Ако не можеш другачије, а ти отимај. Отимај и узимај где шта видиш. Него шта!.. Терај у Министарство Аграрне Реформе!

Па маше руком из аута, и смеје се.

Милан Кашанин

Социјалне идеје Ивана Цанкара

(Поводом десете годишњице његове смрти)

Године 1918. умро је у Љубљани Иван Цанкар, највећи и најзначајнији књижевник словеначког народа последњих педесет година. Није наш циљ да оцртамо Цанкара као књижевника који је дошао до изражаја у песмама и новелама као и у романима и драмама. Огромна плодност тог писца, који је извршио огроман утицај на словеначку литературу, па донекле и на Хрвате (Крлежа), заслужује већу студију. Тек неколико запажања о Цанкару као социјалном идеологу.

Цанкар је био социјалист. Још као бечки студент технике био је члан бечке организације и као такав дисциплиновано, пред изборе у бечком Радничком Дому, писао наслове на кувертима са агитационим летцима који су слати бирачима. Исто тако, неколико месеци пре своје смрти, он је у Трсту предавао као социјалист. Чак ни Иван Пријатељ, водећи словеначки грађански литерарни критичар и историчар, није могао порећи да је Цанкар до краја живота остао и признавао се социјалистом. Шта више, после повратка из Беча у Љубљану, кандидовао се год. 1907. на социјалдемократској листи у Крањској и пропао на изборима.

Али то ипак није најважније. Није одлучујуће ни то да ли је Цанкар теоријски био марксист или не, да ли је био по филозофској оријентацији материјалист или не. Он уопште није био неки теоретичар и политичар, ма да је све важније политичке догађаје пратио са живим интересовањем. Био је ипак, пре свега, уметник. И зато треба тражити основне линије његове социјалне оријентације у његовим литерарним делима.

Иван Пријатељ има донекле право кад види основ Цанкаревом социјализму у „самилости и правди". Несумњиво, извесна сентиментална нота љубави за онај сељачки и раднички народ словеначки игра велику улогу у Цанкаровим делима.

(„За Крстом".) Али је његова концепција много дубља и већа. То је једна историјска и социјална концепција словеначког народа као народа сељака и радника, који се тешко муче у борби за хлеб свакидашњи, који нема неких великих хоризоната, који се не може отрести психологије слугу. „Био сам далеко по свету и видео сам наше људе: сви слуге, сви сиромаци са кланца. Погледај њихову историју — хиљаду година служења! Хиљаду година страшног труда, и ништа нису постигли..." И та се концепција шири у велику визију: „Гледао је и кланац се чудновато ширио пред његовим очима — од истока до запада се распростро, од југа до севера, брежуљци су се размакли. Кланац сиромака је била сва пространа покрајина пред њим, по целој пространој покрајини су ишли понизно згрбљени одани сиромаци у чијем је срцу било сиромаштво и који су у срцу били сиромаци, па иако су се весело смејали, иако су имали црвене образе и пристојно одело. Бескрајан кланац сиромака је био пред њим и народ слугу је становао на кланцу" (Роман „На кланцу"). И најзад, читава та концепција завршава у једној силној симболичној фигури човека који је цео свој живот вукао тешки терет уз брдо и зажелео да му Бог да само једног дана неку огромну снагу и слободу да може да уради шта хоће и да може да се освети онима који га искоришћују; а кад му је Бог дао једног дана ту снагу и слободу, онда он дуго размишља шта да ради, и најзад опет своом снагом — вуче терете уз стрмину.

Крај овакве концепције, у социјализму Цанкарову понекад зазвони жица тежње за неким ничеанско-надчовечним напором да се изађе из тог ропског круга. Све његове драме су само оштре и саркастичне сатире на менталитет „наше словеначке буржоазије која је најгора од свих" како он то каже у једном писму. У драми „За народов благор" шиба лажни патриотизам народних првака; у „Краљу на Бетајнови" даје портре и анализу сеоског „надчовека" који се богати немилосрдно газећи све око себе; у „Саблазни у долини Шентфлоријанској" — а долина Шентфлоријанска је у ствари цела Словеначка — напада хипокризију народних вођа, интелигенције. У драмама „Јакоб Руда", и „Слуге" и читавој тој његовој „новелистици пуној социјална саучешћа", Цанкар распреда исте проблеме, немилосрдно критикујући до краја.

Таква концепциіа словеначког националног проблема Цанкара је несумњиво морала довести у социјализам. Јер соција-

лизам је тај који, дижући и организујући те масе, ствара социјалне темеље за истински народни препород. У свим скоро Цанкаровим делима, ма да тешким и песимистичким, има неки елеменат протеста и неки зрак наде. У „Краљу на Бетајнови" студент Макс организује сиромашне сељаке — „кавжарје" — против сеоског надчовека, кантора. И на крају мрачног романа „На кланцу" „нешто је тамо доле засјало, мало црвено светло је задрхтало, расло је, и пламтећа црвена искра се претворила у мирну, јасну белу светлост. — То је био учитељев прозор". Цео Цанкаров литерарни рад је један пресек кроз „онај општи жалосни банкрот наших људи" са једном визијом социјалистичког излаза.

Ма да последњих година близак једној католичкој ревији, „Дом и Свет", Цанкар је идејно био свагда далеко од клерикализма. А његово последње веће дело, збирка скица „Слике из снова" писана за време Рата — кад је Цанкар био гоњен и у цивилу и у војсци од аустријских власти — несумњиво је један од најискренијих и уметнички нај јачих докумената човечанског протеста против ратног клања.

Као ретко ко у Словенији, Цанкар је осећао дисање словеначког народа. Год. 1913., поводом Балканских Ратова, држао је пред радницима реферат о „Словенцима и Југословенима" због којега је доцније осуђен и затворен недељу дана. Прецизно је он ту поздравио борбу за југословенску републику т.ј. борбу за политичку сарадњу балканских народа, али је исто тако енергично одбио напуштање језичне и културне самосталности Словенаца. Човек који је кроз масу гледао на национални проблем није се преварио, и догађаји га нису демантовали. Он ће имати у историји право, а Илиро-Југословен Д-р Илешић криво. А и није се могао преварити јер је тачна његова концепција да су Словенци „народ пролетера у коме буржоазија чини само танак слој".

Између социјалних и националних идеала Цанкарових и његових уметничких циљева постоји дубока сагласност. 20. априла 1918. каже у Трсту: „Био бих фарисеј и лажац кад бих се назвао социјалистом а у дубини своје душе не бих веровао у своје идеале". На истом месту он је критиковао словеначки социјализам који се ограничио на неколико „шлагера из Маркса и Енгелса" и који је остао секта. А његов обућар („На кланцу") саркастички шиба: „Носе црвене кравате, то је сва њихова револуција. Говорио сам с једним од њих — сви заједно су ку-

кавице, шуше. Дао бих им у руке молитвеник и послао на јутрењу". Он верује и тражи дело. И из те субјективне синтезе социјалистичке вере и уметничке креативне борбености резултира висока уметност овог великог социјалистичког књижевника која је инспирисала и ове симболичке редове:

„На оголелој сукњи малограђанске културе светлела је бела хризантема: романтичка уметност. Нови господари домовине би радо причврстили на талар бар цвет од осати. — Пријатељу, погледај дубље! Зар не видиш од куда те нове силе? Живот се буди у низинама, које су спавале. Очи се отварају, траже светлост, руке се пружају, траже циљеве. Ништа зато ако пролеће долази са вихором и поплавом! Из те црне наплавине никнуће буна раст! Њихова је мисао била права: не беле кризантеме на огољен фрак — црвен каранфил на камижолу*!..." („Бела кризантема").

К.

Наши закони и наше нарави

Постало је текућа ствар да се објашњење за велики број болесних појава нашег друштвеног живота тражи у нашим застарелим и недовољним законима. Тврди се за многе од тих појава да не би биле могуће кад би нам законодавство било савременије. То би требао да буде случај са некажњивом корупцијом у државним пословима. За неке, опет, мисли се да су директно изазване нашим старим законима. То би требао да буде случај са једном, свакако, од најжалоснијих: са тучом притвореника од стране полицијских власти. У недавној анкети једног београдског листа о фамозној „Главњачи", једна врло угледна личност изразила је мишљење да је „Главњача" производ Законика о Поступку Судском у Кривичним Парницама. Пошто се у том Законику нарочита вредност придаје признању оптуженог, то се полицијске иследне власти старају свим срествима да до тог признања дођу. Иследник је скоро позван да изнуђава признање. Отуд туче и злостављања и све оне језиве ствари на

---

* Камижола — словеначко име за врсту капута који често носе сељаци и радници.

које нас подсећа реч „Главњача". — Речју, верује се да би потпунији и савременији закони уклонили велики део зала од којих пати наше друштво. Све би нам ишло боље, кад бисмо имали боље законе.

Ово прилично распрострањено веровање у моћ закона као таквог једним делом одговара истини, али је у основи својој нетачно. Оно је и штетно, јер нас наводи да тражимо порекло злу онде где се оно не налази, и пребацује питање одговорности за зло стање наших ствари на терен који је најзгоднији за праве кривце.

Ван спора је да многи наши закони не одговарају потребама садашњице, и да би их стога требало заменити бољим. Има чак и појава за које су криви неки рђави закони. И те би законе требало мењати. С друге стране, искуство учи да су закони моћно средство за утицање на друштвени живот. Тенденција у развијању извесних односа може се у извесној мери законом помоћи или сузбијати. Понеки пут може се помоћу закона дати томе развитку сасвим други правац. — Али би било притерано генерализати и веровати да се законом може све што се хоће. Моћ закона није неограничена. Историја зна за безброј закона са најбољим побудама и најстрожијим санкцијама који су остали без дејстава на која су били срачунати. Јер, да би се законом могао постићи циљ који се жели, потребно је да постоје извесни услови. У недостатку тих услова може се са сигурношћу тврдити и за технички најбоље израђен закон: да ће постићи све, само не онај циљ ради кога је донесен.

Услови за успех сваког закона различити су. Они варирају од случаја до случаја. Ипак их има неколико општих, и они чине као неку врсту атмосфере потребне за живот сваког закона са неким социјалним циљем. Један од тих примордијалних услова је скрупулозна исправност органа који треба закон да примене. Власт треба закон да примењује скоро механички, и увек на исти начин, без икаква обзира на лице заинтересовано у ситуацији која се налази под ударом закона.

У држави у којој је власт исправна биће лако предузети извођење сваке реформе и остварење сваког закона за којим се била указала потреба. Особито још ако, поред тога што је власт исправна, народ има поверење у ту власт. Онда се са извесном сигурношћу може рачунати на успех подузете акције. — У противном, може се такође постићи неки површан резултат, може се реформа делом извести и болест сузбити; али без

поверења народа у власт, без њихове сагласности и сарадње, о дефинитивном успеху не може бити ни речи. Може се чак поставити правило да заједница у којој је власт неисправна, и у којој народ нема поверења у власт, иде у сусрет све тежим кризама, ма какви се, иначе, закони доносили за њен напредак. Чим народ престане веровати у власт, онда се у њему почне губити осећање дужности. Тад почне нестајати свести о општем интересу и избегавање вршења дужности према заједници претвара се у опште правило. На сваки поступак власти народ гледа с подозрењем и као на нешто непријатељско, па и кад је тај поступак у сагласности са законом и предузет искључиво ради опште користи. Свест о потреби заједница постепено трне и анархистички инстинкти долазе лако до изражаја. Друштво у коме је тако, убрзо дође до пред расуло. Њему се слабо може помоћи законима, јер у сукобу са укорењеним наравима они су увек слабија страна.

Мање-више у свима крајевима наше државе опажа се код народа недостатак вере у власт. Уз то је осећање за опште интересе слабо развијено. Кад год му је то могуће, скоро сваки наш грађанин гледа да избегне вршење својих дужности према држави. Избегавање на све начине пореских терета и војне службе скоро су опште појаве. Није тако ретка појава кварења јавних објеката, а већ свакоме је познато како се лако код нас секу младице, засађене крај пута, да би се направио штап или бич, или просто онако из обести. У наравима нашег народе има, изгледа, много деструктивног. То зло треба лечити на првом месту, пре свих осталих, јер док се оно не искорени, тешко да ће се моћи учинити ма шта трајно на напретку нашег друштва.

Откуда овако држање нашег просечног човека, откуда долази његово слабо разумевање за општи интерес и његово скоро систематско опирање органима који тај интерес представљају?

Добрим делом то се може објаснити историјом.

Кад нас је власт столећима била у рукама завојевача. Она је служила искључиво задовољењу интереса туђинаца, који су је имали, и који су је безобзирце искоришћавали. Између ње и општег интереса није било корелације. Стога је народ у њој могао видети све, само не представницу општих интереса. Своје држање он је удесио према ономе што је она била: покорно је слушао, кад није могао другојаче, а одупирао се њеним наредбама кад год је могао, и светио јој се за њена кињења кад

год му се зато пружала згода. Временом, то се непријатељство стабилизовало, и у мишљењу народа рат између њега и власти постао је нормална појава. Тиме се једино могу објаснити извесни поступци јунака нашег народа и његове персонификације. Краљевић Марко, заиста, ради неке ствари, које је наш народ опевао и њима се поносио, и данас се њима поноси, а које не само што остају неразумљиве једном западњаку, већ су у стању да га наведу да, услед непознавања стања и одношаја, стекне врло рђаво мишљење о нашем смислу за културу. Ја мислим нарочито на познату народну песму о једном чудном Марковом подвигу, који се састојао у орању царских друмова. Ток цивилизације, како је то рекао један економист, зависи у извесној мери од путова. Прогрес иде друмом. И наш Марко, пошто се решио, на преклињања своје мајке, да плугом, дакле на миољубивији начин, зарађује хлеб себи и својој старој мајци (јер му се мајци досадило прати његове крваве кошуље!) уместо да крчи пусту земљу, налази да је простије да оре царске друмове и побије Турке што му газе орање. Западњак ће закључити да је Марко антикултуран и да је такав и народ кога он представља. Али је то очигледно погрешно. Овој епизоди из Марковa живота не треба дати значење које она нема. Њен је смисао сликање односа између Срба и Турака, раје и господара, и ништа друго. Није тежиште ове песме у уништавању друмова, нити је то Марков циљ. Тежиште је у томе да се нашкоди Турцима по сваку цену. Народ даје Марку улогу орача друмова искључиво стога, што ће му тако бити могуће да смета Турцима. Да је Марко могао нашкодити Турцима градећи друмове, он би био и то учинио. Зато народ и одобрава Марку, посматрајући његову на први поглед мало чудну работу. У овој се песми може на живом ухватити идеје народа о односима између њега и његових господара. Он те односе замишља као нешто слично односима вука и јагњета из басне, но с том допуном што овде свака страна игра час улогу вука, час улогу јагњета. Несрећни Турци газе орање и наносе Марку таман толико штете колико је јагње, пијући на потоку ниже од вука, овоме мутило воду. Али њихово страдање је само одмазда што су они, у улози вука, били још суровији и неправеднији.

Марков пример није усамљен. Из народне поезије могло би се навести доста сличних места, која се дају објаснити на исти начин: под туђинском влашћу, а нарочито онде где је власт била у рукама Турака, — организован друштвени живот,

власт, држава, све је то било против нас. Ми смо за државу и власт знали само по злу. Од њих смо имали само штете, и зато смо се против њих и борили кад год је то било могуће.

Живот кроз векове у таквим односима није остао без утицаја на изградњу карактера и менталитета нашег народа нарочито оног дела његова који је дуго робовао Турцима, и који се, овде, у главном и има у виду. Свакако да извесне супротне одлике душе нашег народа датирају из тога доба када се, с једне стране, покоравало и најнеправеднијим наредбама власти, ако није било другог излаза, и када се, с друге стране, опирало против свега што је од власти долазило, само ако се за то пружала могућност. Код нашег просечног човека фаталистичка равнодушност граничи се са најфинијом осетљивошћу, и врло често се у истом лицу срећу женска болећивост за најситнија страдања и најгрознија суровост. Краљевић Марко се озбиљно љути што бег-Костадин није посадио сироту децу за господску трпезу, као што је то урадио са господским синовима, а овамо он сам одсеца главу Арапци-девојци, што не приличи ниједном човеку, а камо ли великом јунаку, нарочито кад се узме у обзир да га је та девојка стала ропства. Затим, оно што одмах пада у очи код наших ближих предака, то је њихова деструктивност: скоро сви наши стари били су „антидржавни", у добром смислу те речи.

Са нестанком туђинске управе није могло нестати одмах и тога вековима стваранога менталитета. Навикнут да ратује са влашћу, народ није могао ступити одмах у сарадњу са њом. И ако је власт прешла у руке националних људи, старо неповерење остало је и даље. У својој држави народ је продужио да се односи према власти онако како се понашао према власти завојевача.

То нерасположење према власти постоји, у главном, још и данас. С једне стране наш народ је, у већини, пред влашћу понизан и покоран кад осети да је она јача. Скоро је апатичан кад се гази закон. Мало ко и данас протестује и против најгрубљих ексцеса власти. Ми се лако миримо са могућношћу повреде наших најосновнијих права од стране власти, па и самог личног достојанства, на чему смо иначе у међусобним односима врло осетљиви. У сваком случају, већина скептички посматра почетак сваког опирања безакоњу власти, помишљајући на ону стару реч о борби шутог и рогатог. Све то стога, што у нашем народу тиња старо схватање власти као насил-

ника. Имати власт, за многе значи моћи скоро све, и то моћи несметано. Код нас се безакоње власти сматра скоро као случај више силе. Његова се оправданост или неоправданост и не дискутује. Безакоње власти се проклиње као свака друга *vis maior*, као поплава или суша, али се, као и за остале случајеве више силе, и не сумња да се оно може догодити. Ми сви по мало сматрамо да је природно да нам власт, јер је власт, учини неко неоправдано зло. Наш народ је у већини још далеко од тога да сматра да власт постоји и мора постојати у општем интересу. Представници власти су за њега „господа", која живе од власти и држе власт као нешто што јој припада. Од власти се могу имати и користи, али њене услуге скупо стају. — С друге стране, скоро свако избегава вршење заповести власти и закона кад год му је то могуће. Наш ће просечни човек знати измислити сто начина да изврда заповестима власти, чак и оних издатих у границама закона и у општем интересу. То свако ко је живео у нашој средини зна из сопственог опажања.

Ово и овако држање народа према власти и данас, кад је власт национална, не може се приписати искључиво тој чињеници што је власт била дуго у туђинским рукама. Слично објашњење навиком било би, можда, довољно за генерацију која је живела под турском влашћу, пре него што је дошла под националну управу. За већину данашње генерације то је објашњење недовољно. У најбољем случају оно може послужити као допуна неком другом разлогу. Тај главни разлог је држање власти према народу. За нездраве односе између народа и власти у првом реду крива је сама власт. Народно непријатељско држање према њој је само реакција за њено поступање.

Када су наши људи узели место туђинских управљача, они су се на власти стали понашати на исти начин као и њихови претходници. Они су знали само за један начин управе, и кад им је власт прешла у руке стали су се понашати исто онако насилнички као и Турци. Историја наше управе пуна је доказа у том смислу. Стара турска кињења продужила су се. Самовоља власти остала је исто толико неограничена као и за турско доба. Тако је у многоме и данас. Скоро свакодневна је појава да највиши друштвени органи не врше законе и не покоравају се судским пресудама. Лични мотив је врло често одлучујући у држању наших власти. Г. Љ. Давидовић, шеф једне од владајућих странака, рекао је ту скоро на седници Главног Одбора Демократске Странке: Могу вам још рећи да питање правног

поретка наше земље још стоји на дневном реду. Не може се развити ни привредни рад ширих размера, ако личност нема личну слободу, имовну безбедност и слободу рада. Наша земља, на жалост, још у довољној мери није правна земља, иако се у том погледу иде стално напред. И данас у фијокама извесних среских поглавара леже извршне менице. Имате среских поглавара који држе пресуде које су пре четири године постале извршне, а не могу да их изврше правдајући се тиме да не желе да се замере појединој господи министрима" („Политика" од 2. априла 1928.). Народ скоро свакодневно гледа како се гази закон од стране власти. Како се онда од њега може очекивати да у власти гледа чувара закона, и да сам поштује закон? Ето откуда слаба вера у закон код нашег народа. Услед тога је код нас закон још увек слабо средство за лечење зала која море наше друштво.

Укратко, што ствари наше заједнице не иду ни из далека онако како би то требало, за то нису криви наши закони, већ наше нарави, а на првом и главном месту менталитет наших власти. Док се у том правцу не изврше промене, док власт не почне скрупулозно поштовати закон, најмодернији закони остаће без ефекта; систем „физичког утицања" на притворенике, како је неко благо назвао оно што се ради у „Главњачи", остаће у пракси и кад будемо добили најмодернији Законик о Кривичном Поступку.

Д-р Михаило Константиновић

Хрватске насеобине у Банату

Све до Ослобођења, мало је коме у самом Загребу било познато да у Банату, поред Срба, Немаца, Мађара, Румуна, Бугара, Чеха, Словака, Јевреја, Арменаца и др. има такође и неколико тисућа Хрвата. Нове прилике и етнографско шаренило Баната намеће нам дужност да водимо рачуна и о мањим скупинама нашега народа, а међу такве иду и Банатски Хрвати.

Хрватске насеобине можемо разделити у три групе: (1) Хрвате кајкавце, у средини Баната (Хрв. Кеча, Хрв. Кларија,

Хрв. Бока и Хрв. Неузина, (2) Хрвате штокавце, на југу Баната, уз Тису и Дунав (Перлаз, Опова, Старчево крај Панчева и др.) и (3) „Шокце", у Марији Радни и Рекашу, на северу, у румунском делу Баната.

I Хрвати кајкавци у средњем Банату

Хрвати кајкавци у средњем Банату спадају међу новије банатске колонисте. Ради преуређења војне границе у Хрватској, царица Марија Терезија одреди., год 1778., да нека имања загребачког бискупа, приора вранскога, и других племића и спахија хрватских на доњем току Купе, пре Петриње а северно од Глине, буду уступљена војној управи за употребу војника-граничара, а да се сопственицима тих имања даде отштета у камералном земљишту на другој страни. — Договарања и комисије трајале су преко 20 година, док најзад год. 1801. поменути већи сопственици не добише простране поседе у Банату у Торонталској Жупанији (Билед, Модош, Сарчу). Истом приликом беху расељени и неки мали племићи тзв. феудалисти, поданици бискупа загребачкога, и добише, по процени, земље, исто у Банату и једни на северу у Хрв. Кечи и Хрв. Кларији, недалеко од Џомбоља, која је варошица недавно, како је познато, припала Румунији, а други нешто преко 50 километара јужније на по пута, по прилици, на прузи између Вел. Бечкерека и Вршца: у Хрв. Боки и Хрв. Неузини. Предаја све четири хрв. насеобине слаже се у томе да су ти колонисти дошли у Банат у мају 1801. год. Земље које су Хрвати заузели биле су, истина, простране али, већином, подводне и слатинасте, јер су прећашњи досељеници, Срби и Немци, били заузели боље земље. Досељени Хрвати су у почетку слабо газдовали, и сем оних у Хрв. Кечи који су сад остали у Румунији, — добар део земаља у току времена испустили су из руке.

Свакако, те 4 хрватске кајкавске насеобине различито су се развијале. Најбоље су се држали Кечани. Њих има нешто преко 60 породица и поседују преко 2500 јутара земље. Има ту неколико породица са преко 100 до 200 ланаца земље, а сваки, и сиромашнији, има толико да може да се пристојно издржава. — Слабије су газдовали они у Кларији, Боки и Неузини. Свака од тих насеобина добила је при своме доласку у ове крајеве по 10.000 ланаца, истина, слабије земље па сада једва ако имаду и десети део те земље. Истина је да су током времена лошију земљу пустили из руку а бољу задржали за себе, али је назадак свеједно осетљив.

Хрвати све ове четири насеобине су врло мирни и питоми људи, у кућама чисти и уредни и до крајности гостољубиви. — У прошлости, нарочито од повратка уставног живота у бившој Мађарској, много им је шкодило то што су, као племићи, сви они без изнимке имали право гласа у жупанијским „рестаурацијама“ (изборима жуп. чиновника). То их је бацило у вртлог ситног провинцијалног политичког живота једне покварене средине и дало им повода да изигравају улоге господе којима нису били дорасли. Тако су трчкарали од села до вароши, лакомислено живели и трошили, а имања су пропадала.

Рат је многе затекао у врло лошим економским околностима, али је опет многога послератна повољна коњунктура спасла од иначе неминовне економске пропасти. Сад су и они прогледали па не заостају у вредности и марљивости за највреднијим својим суседима: Немцима и Србима.

Физички су, нарочито мушкарци, веома лепо развијени, али се већ ту и тамо показују симптоми дегенерације, а то је по својој прилици услед тога што се готово искључиво жене између себе, па су становници све те четири споменуте насеобине повезани многоструким родбинским везама. Њихову социјалну структуру немило разграђује од Шваба примљен систем „уметног“ ограничавања броја деце. Но, у последње време и у том погледу се нешто креће на боље, стицајем прилика, и општим побољшањем прилика, за наш елеменат у Банату, ма којој он вери и огранку припадао.

Посебне ношње ови Хрвати немају, а у говору се врло мало разликују од суседних Срба, нарочито мушкарци. Само између себе употребљавају још своје карактеристично „кај“ и умекшавају спљоштен банатски говор врло меким и љупким кајкавским нијансама и изразима. Сем карактеристичних божићних обичаја, које су собом донели из „старог краја“ (печење „плетеница“, посипање сламом и др.), интересантних народних обичаја немају.

Хрвата кајкаваца има, по прилици, на нашој страни:

а) у Кларији	око 400
б) у Боки	око 700
в) у Неузини	око 200

Сем тога, како је већ споменуто, остало је у Румунији око 600 понајвреднијих Хрвата кајкаваца у Кочи.

II Хрвати штокавци уз Дунав

У јужном Банату има неколико хрватских штокавских насеобина, од којих су три ојаче: Перлаз, Опава и Старчево (крај Панчева), а друге опет слабије, као: Борча, Глогоњ, Хомавица и друге. Оне прве три не само да имају све услове да се и даље развијају, већ су позвате да такођер асимилују разнородне елементе. Ту су етнолошку радњу оне извршивале и у прошлости, а у садашњим околностима могу да то још интензивније обављају. Слабије насеобине међу споменутим осуђене су на скору националну пропаст.

И ове, зовимо их тако, „подунавске" Хрвате населила је амо Марија Терезија између 1760—1770. год., услед преуређења војне границе, из Хрватске, нарочито из Личке и Модрушке жупаније и из околине Глине и Петриње. Ношњом, језиком, обичајима и ванъским обликом готово се нимало не разликују од Срба, који су у тим крајевима у већини и, нарочито раније, није ретко било од ових Хрвата на питање: „Како говориш?" добити одговор: „Српски!", а на питање: „Шта си ти?" опет одговор: „Хрват!" — То нас старије подсећа на прилике у северној Далмацији у нашем детињству, где би православни сељак на питање: „Шта си?" одговорио: „Србин!", дочим би на питање: „Како говориш?" одговорио редовно: „Хрватски."

Пошто се ови Хрвати жене много са Немицама, а пошто су ту Срби у великој већини, то се врло лако догађа да се Немци који су у дотицају са једнима и другима — асимилују. Тако нпр. у Опави, преко пута Тителa, сасвим су асимиловани чисти Немци, као: Gross, Klein, Fissinger, Rauch и др. (око 400), који само што се моле Богу код куће немачки, а иначе се у опште ни у кући ни у јавности не служе немачким језиком, тако да и њих њихови суседи и Срби Немци никако друкче не зову већ: Хрватима.

Хрвати штокавци, уз Дунав, према последњем мађарском попису и према подацима покупљеним на лицу места, распоређени су овако:

а) Перлаз (око 5000 стан.: 3500 Срба, 1000 Немаца, 537 *Хрвата*).

б) Опава (око 3000 стан.: 1800 Срба, *800 Хрвата* и похрваћених Немаца, 400 Немаца).

в) Старчево (око 4000 стан.: 2000 Срба, *1200 Хрвата*, 800 Немаца).

г) Сем наведених знатнијих насеља, има још мањих група Хрвата разасутих по оближњим селима као: у Борчи (код Панчева) 34, у Глогоњу (код Опаве) 61, у Хомољици (код Старчева) 41. — Те последње цифре су наведене по мађарском попису 1910., али је извесно да је број Хрвата у тим местима већи.

Сем ових двеју скупина Хрвата могу се Хрватима пребројити и тзв. Шокци у Темеш-Рекашу (16 км источно од Темишвара) и они у Марији Радни, гласовитом прошташту, северо-источно од Темишвара, на северној страни Мориша. Рекашки Шокци (око 1000 душа) су екавски штокавци и, премда малобројни, показују јаку националну свест, имају врло агилне вође, своја врло добро организована друштва, занимају се националним питањима и живе врло добро са Србима из околне тзв. „Банатске Црне Горе". — Имају врло интересантне коледе и нар. обичаје, које би вредно било проучити и забележити пре него се изгубе. Врло су поносни и лепо развијени људи, и према предању тврде да су се доселили из Далмације чак у половини XVII века. Шокци у Марији Радни су штокавци икавци. И за њих се каже да су дошли из Далмације почетком XVIII века. Сад их нема него стотињак (а пре су били куд и камо многобројнији) и већ ће наредна генерација утонути у румунском мору.

Госп. Иван Лакатош, у својој „Народној Статистици", наводи, према мађарском попису 1910., да у Банату има: 4263 Хрвата (год. 1900. било их је набројено: 4096, али рекашки Шокци били су вазда уведени у ставку „egyebek", разни, а тако и део Хрвата у Опави и другде). — Према томе, мислим да би се број Хрвата у самом нашем делу Баната могао рачунати на 6000.

Национално може се рећи да се још нису снашли у новим приликама. Многи од њих жале старе прилике и своје пропале племићке привилегије. Ипак, како су бистри и напредни, многи су почели да схватају нова времена. Тако сам нпр. имао пригоду да слушам обрану једнога Хрвата којем су приговарали да је више Словен него ли Хрват: „Шта? — каже он — знам ја за чим ви жалите! Али кад би ово, не дао Бог, опет било мађарско, и ти би Штевика био опет за сваког Мађара само: vadrácz (дивљи Србин) као што си био и пре, ма да си Хрват и католик и „nemes" (племић) и још к томе мацарофил!"

Свакако, ако се посматра положај ове шачице Хрвата у Банату и чедне етнолошке функције које су досада бесвесно

неке њине скупине обављале, лако ће се увидети да њихова важност са националног гледишта далеко надмашује њихову бројну вредност. О том треба да воде рачуна и црквене и државне власти. У мађарско доба, треба признати, водило се по могућности рачуна о нац. потребама хрв. банатских насеобина гледом на њихов језик, нарочито у цркви, при чему су они, то им треба признати, врло осетљиви и ма за шта се знаду љуто пограбити са својим истоверним суседима Немцима и Мађарима.

За то је, са гледишта чисто католичке црквене, рецимо, „политике", па и оне која се практицира по мисијама у Африци и Аустралији, чисто неразумљиво како се нпр. *иза Ослобођења и уједињења*, у овој нашој националној држави, на једну кат. парохију где су Хрвати католици у већини, могло послати једнога свештеника који још, после боравка од године дана у том месту, — *„учи"* наш језик!

А писца је, баш као католичког свештеника, облила румен стида, бола и гњева кад је дознао да је у једном месту кат. свештеник, пре Немац, па помађарен, па опет сад Немац, навео све листом Хрвате да, пригодом последњих избора 1923. гласају — за листу „Kulturbund-a"!

Наше власти пак треба такођер да воде рачуна нарочито о ситним културним и политичким потребама Хрвата. Нарочито треба настојати да им се даде добрих учитеља њине вере и народности. У политичком погледу пак не сме их се ставити у ред Немаца и Мађара те их скупа са Немцима и Мацарима искључивати из општинских управа, јер су и они у томе, и те како, потомци Краљевића Марка, који се за инад потурчио...

Аустрија, за већи део свог рада око пропаганде у Албанији није имала више од један главни расадник, а то је једина знатнији, арбанашка насеобина у целој бившој двојној монархији: Арбанаси крај Задра (сад, на жалост, у Италији), али је она знала одатле извући на стотине својих пионира по Албанији и Јужној Србији (Скопљу, Јањеву, Косовској Црној Гори и др.). Није успела, јер је било: „јаче сало од медведа", али има још трагова тога њеног рада који нама сметају.

Хрвати у Банату су куд и камо многобројнији и културнији него Арбанаси у бившој двојној монархији, а наша држава не треба да их употребљава ни у какве неприродне мисије у туђим земљама, на туђим класичним историјским подручјима, већ само да им пружи прилике да се у овој држави осети као у

својој рођеној држави и да свесно промиче ону њихову ситну националну асимилацију разнородних елемената, радњу коју су они и досад, и ако у скромном размеру, ипак доста успешно вршили.

Анте Јагић

Модерна српска историографија

Модерна српска историографија почела је употребом страних извора и литературе, применом историјске критике и променом средњевековног начина схватања српске историје. Страна историјска дела почели су Срби употребљавати тек од „Хроника" грофа *Ђорђа Бранковића* (1645—1711.), које су биле написане у год. 1690—1711., и од словенског превода *Орбинија* (1722.). Већ је Бранковић вршио најпримитивнију историјску критику с гледишта конфесионално-националног, а с династичком тенденцијом, док су се српски историци баш на Орбинију највише вежбали у конфесионалној критици. Концепција „Хроника" Бранковићевих била је испочетка средњевековна. И он је схватао српску историју као део опште, али прва књига опште историје, на коју се тек требала ослонити српска од појаве Срба, остала је недовршена. Због тога обрађују „Хронике" од друге до пете књиге, на основу српских и страних извора и на основу богате стране литературе, само историју Срба, а осим ње и историје суседних народа, Византинаца, Румуна, Мађара и Турака, па постепено прелазе у историју династије Бранковића и на крају се претварају у Бранковићеве мемоаре. Док је концепција „Хроника" у целини испала добра, дотле је композиција у опште слаба. Зато су оне често морале да буду ексцерповане, дакле не само због своје опширности него и због своје непрегледности. Сачувало се врло много ,извода, од којих су неки били и штампани, и то или самостално или као компилације заједно са осталим историјским делима. Највећу важност дали су „Хроникама" страни писци, који су у њима употребљени; зато један од извода и носи назив „Имена". Вести странаца о Србима биле су, иначе, примане са великим интересовањем али и с обазривошћу, и то због уобичајених напада на Словене од стране страних историчара. Због тога су Срби јако желели да

добију своје или бар словенске писце, који би им написали таку историју да помогне подизању народнога поноса и политичкој борби са Аустријом, која је вођена великим делом историјским фактима и правничком дијалектиком. Тој жељи могао би да потпуно одговори *Павле Ритер-Витезовић*, кад би његова Serbia illustrata била цела наштампана и преведена. Мање јој је одговарало дело Illyricum vetus et novum (1746.) *Јована Томке Саског*, које је додуше написао Словен, али је оно намењено за научне и угарске политичке циљеве и зато није одговарало тадашњим српским политичким тежњама. Дело је у осталом било састављено латински и зато тешко приступачно, исто тако као и каснија *Гебхардијева* историја Србије, Босне и Дубровника (1781.), која је немачки написана са сличнога гледишта као и Illyricum vetus et novum. Србима је потребна била српска историја на српском језику написана, али краћа и јаснија него што су биле „Хронике", а опширнија и тачнија од историје Црне Горе коју је написао *Василије Петровић* (1754.). Док је такву историју писао *Јован Рајић*, саставио је и издао *Павле Јулинац* свој мали „Увод" (1765.), највише на основу Саског и једнога извода из Бранковићевих „Хроника". И ако је био написан са родољубивом тенденцијом, није могао овај „Увод" да задовољи Србе, јер је био јако кратак за подробно познавање српске прошлости и за оповргавање страних измишљотина о Србима, био је јако сиромашан у материјалу, а и тенденциозно наглашавање доброг стања Срба под Аустријом није било радо виђено, иако је било јасно зашто је то Јулинац чинио. Па ипак се књига за извесно време, док није написана боља, радо читала. О Рајићевој Историји се већ тада знало да је он саставља и да је готова, али од неиздане књиге могло је имати користи само неколико људи. Зато је *Захарија Орфелин* у свом „Магазину" (1768.) сасвим умесно написао свој познати, знаменити апел за студирање српске историје. Он је сам, преко очекивања, добро испунио свој задатак, али не с обзиром на српску прошлост, већ написаним животописом цара Петра Великог (1772.), у којем је употреба извора и историјска критика била на много вишем научном степену него што је то било у већини тадашњих историјских дела. Прво српско историјско дело са високом научном вредношћу било је, дакле, посвећено Русима, од којих су Срби, нарочито војвођански, и очекивали остварење својих националних идеала, пре него од своје властите силе, потпомогнуте снагом историјских традиција.

Док је још Рајићева Историја лежала у рукупису, издао је он превод Гебхардија (1793.), снабдевен примедбама у којима је оповргавао нетачна тврђења и типична рђава мишљења странаца о српској прошлости; *Шимекову* историју Босне (1787.) Рајић није превео, иако је она била боља од Гебхардијеве. Но није дуго чекала на штампу ни његова властита историја. Како се онда говорило, у наклади непознатог родољуба, који није хтео да му име изађе на јавност, изашла је, импозантна по величини и у врло лепом издању, Рајићева „Историја разних словенских народа, нарочито Бугара, Хрвата и Срба“ г. 1594.-5. у четири свеске са великим додатком. У својој претераној осетљивости одрицао се Рајић своје књиге због много штампарских погрешака, али ју је образована читалачка српска публика примила с необичном радошћу и с великим поносом. Рајић у својој „Историји“ није обрадио српску прошлост као део развитка југоисточне Европе, онако како је то учинио Бранковић, већ као део југословенске прошлости и у широком оквиру општега словенског развитка. Његова је концепција била знаменита, но композиција, јако схематична, изазивала је много понављања. Начин приказивања био је достојанствен, али често тешко разумљив. Многи српски извори били су овде први пут употребљени, а неки већим делом и штампани, као нпр. *Архиепископ Данило* и неколико *хрисовуља.* Византијски извори били су довољно исцрпени, остали страни мање, а историјска литература готово ни мало. Рајић је обратио главну пажњу на српске, први пут употребљене, изворе, које је ипак местимице критиковао. Према страним изворима био је преко мере неповерљив и зато му је критика била више родољубива и конфесионална него рационалистичка и научна. Од страних писаца ценио је Рајић само Ритера-Витезовића и Томку-Саског, али није усвајао ни њихове хипотезе, кад су му се чиниле јако смеле. Исто тако одбацивао је принципијелно народно предање као историјски извор; његово гледиште на предање било је гледиште теолога на сујеверје. Али тим није крњио карактер свога патриотског дела, него је брижљиво настојао да га сачува и поред свога мирнога космополитског рационализма. Са тога разлога је и неуморно величао науку. То је глас о његовој учености, који је био и тако велик, још више повећало. Но, савременици су се Рајићу више дивили него што су се усудили да га подражавају. Он је у својој средини био редак изузетак велике учености, исто онако као и његова Историја у српској књижев-

ности. Линија развитка српске модерне историографије, која је врло нагло пошла у вис, после брзог успона са Рајићевом Историјом нагло застаје.

После Рајића настало је у српској модерној историографији време типичне реакције. Развитак се настављао у два правца: Митрополит *Стеван Стратимировић* неговао је са својим карловачким кругом кабинетско, учено испитивање старина, које је ретко доносило важније научне резултате, те се претварало обично у скупљање куриозитета и фантастичких хипотеза. Остали српски историчари писали су нека историјска дела у форми реторских вежбања на основу Рајића, наравно, јер се и поред свег великог поштовања ипак уопште признавало да је Рајић тежак, скоро несварљив, а због своје неодлучности и незгодан да би се на основи њега изградило агилно родољубље, што су и Срби сматрали за главну дужност историографије, као што је то чинио свугде у оно време млади романтизам. Иначе Срби нису били незадовољни са Рајићем и нису га оштрије критиковали. То је први учинио неуморни немачки полихистор *Јован Христијан Енгел*. Он је написао с истом сврхом као и Гебхарди историју Угарске и њених споредних земаља, по мађарском схватању и Србије и Босне (1801.). Већ се у томе налазила извесна тенденција, али је Енгел спојио с овом још и другу: сузбити Рајићево одушевљење за сједињење свих Словена и за православље. Због тога је пребацивао Рајићу жесток панславизам и православно зилотство, а уједно и некритичност, нарочито у првој књизи, за коју је једино и имао могућности да га контролира. Иначе је Енгел у својој непрегледној историји, која није била без појединих занимљивих информација, много преводио из Рајића. Али поред свега тога не може се ипак његово дело назвати компилација из Рајића, као што је било једноставан извод из Енгелове историје дело које је написао *Д. Давидовић* (1821.), и као што је била јасан извод из Рајића историја *М. Видаковића* (1833-7.), док је цео Рајић, с малим променама, био поново штампан у Будиму 1823. Без утицаја на даљи развитак српске историографије, и од Срба готово непримећена, остала је *Пејачевићева* Historia Serbiae (1799.), док је утицај Енгела био веома јак и дело му много и на српски превођено.

Из самопоузданог Давидовићевог увода могло би се судити да је његова историја много самосталније дело него што је заиста била. Али он је иначе показивао смисао за историју и, потакнут, како изгледа, публикацијом и тумачењем листине Сте-

вана Дабиша од *П. Соларића* (1815.) штампао је и неколико важних историјских извора у својим бечким „Србским Новинама". Ова издања нису била онолико савесно израђена као Соларићева, који је са разумевањем волео историју и у уводу свога „Земљописа", заједно са Доситејем, одао јој похвалу и у исти мах упозорио колико је Србима потребно да се њоме баве. У оно време били су чести слични панегирици о историји као свемогућој васпитатељци човечанства. Неколико је таквих штампао и „Летопис Матице Српске", од којих је најзанимљивији био панегирик *Глигорија Терлајића* (1826.,4). Но овим хвалоспевима није постигнут развитак историјских студија. Важност српских историјских проблема и без тога се јасно осећала и исправно ценила, али није било научних средстава за рад нити за дело способних људи. „Летопис" је истакао као први проблем националне историје Косовску Битку, и већ у првој својој књизи донео је о њој прилично опширну студију, а тек за њом чланке о Светом Сави и Стевану Немањи. Најбољи је, међутим, доказ да „Матица" није била задовољна овом студијом расписивање велике награде за дело о косовској катастрофи, које би било написано: „по основаним доводима историческима, философическим, психологическима" („Летопис" 43.,138). Међутим није било материјала на основу кога би се могла написати таква расправа, а ни историчара који би је могли израдити. То је посредно признао и *Т. Петрановић*, кад је у одговор на споменуту расписану награду написао студију „Бој косовски", највећим делом по Гебхардију, Рајићу, Енгелу и Хамеру (Срб. Нар. Лист 1839.,34). Нарочито се јако осећао недостатак у образованим и независним радницима. *Ј. Лазаревић*, који је написао лепу студију о првим данима Србије, умро је већ 1804. г., а *Г. Хранислав*, у кога је Стратимировић полагао велике наде, посветио се кухарској вештини. Док се *Ђорђе Магарашевић* бавио углавном општом историјом, дотле се *Јаков Герчић* бавио и српском, и био је јако учен али и спутан карловачком духовном цензуром, преко мере бојажљив и због тога непродуктиван. Тако учени Срби нису могли да пруже дело које би се квалитетом мерило са студијама *П. Ј. Шафарика*, иако су изблиза могли да посматрају како оне настају.

Свежији дах у српству историографију унео је *Вук Стеф. Караџић* својим мањим историјским чланцима. Он се бавио и мишљу да изради и веће историјско дело, али за то није био довољно спреман; из Вукових преосталих списа се јасно види да му је тешко падало да сасвим савлада и Рајићеву Историју

због његова језика и стила. Вук, дакле, није написао, као што је смишљао, ни старију српску историју, а није успео да обради сасвим ни новије доба, јер за то опет није имао довољно мира, а и несрећни одношаји према кнезу Милошу Обреновићу су му у томе сметали јер му је кнез прописивао како да пише историју и тако му сасвим везао руке. Међутим, преко Вука је дат подстрек да се обнови модерна српска историографија, и то на иницијативу *Вартоломеја Копитара*, који је задобио *Леополда Ранкеа* да напише модерну српску историју. Велики углед Срба, који су стекли импозантним начином свега ослобођења од Турака и својом народном поезијом, која је у оно време освојила културни Запад, а осим тога и план Ранкеа да обухвати у својим студијама цео хришћански свет као целину према исламскоме свету, утицали су на њега да је примио Копитареву идеју и да је на основу Вукових информација и оно мало приступачних извора и литературе написао своју знамениту „Српску Револуцију“ (1829.). У њој је довео у чврсту везу српски развитак са општим, тачно одредивши њихове узајамне утицаје, и осветлио је неминовно утицање западне културе на Исток, којој су јуначни и пожртвовни Срби крчили пута. Смела Ранкеова концепција, са широким видокругом и са методом у раду, која је способна да постигне највиши научни циљ, остала је тада међу Србима готово непримећена. Ранке је био само много хваљен од Вукових пријатеља, којима се допадало што је писао по Вуковим информацијама, а још више што је у своје дело унео красна афористичка места, а и Вуковим противницима било је мило што се латио да напише српску историју човек који се већ дотле био јако истакао у писању светске историје. Због тога су га много преводили, али да би био узет за узор у питањима концепције, композиције, методе рада и начина приказивања, — за то Срби нису били дорасли. Начин Ранкеове концепције модерне српске историје није нашао у српској историографији не само тада, него ни до данас правога последника.

За главну сметњу прогреса српске историографије био је сматран недостатак извора, нарочито српских. Због тога су сви српски листови, алманаси, па чак и новине штампале историјске изворе, највише писма. Али ових публикација није било у довољној количини, а пошто су биле још и разбацане, српска историографија није имала од њих много користи. Зато није било тешко доћи на мисао о потреби систематског скупљања извора, која је била прецизно формулована ипак тек на ма-

ћарски подстрек. Мађари су, наиме, били приморани у борби за своја права, будући да је њихов сукоб са Хабсбурговцима имао државо-правни карактер, да се много обраћају историји, и због тога су се рано бацили на објављивање историјских извора, тако да су до 1837. г. постигли успех којим се Мађарска Академија могла јавно поносити. Јасно је да је поводом те околности *Тодор Павловић* иступио пред Српски Народно-Црквени Сабор 1837. г. са апелом на цео народ да скупља историјске изворе „да би се из свега тога једно цјело к изјасненију и Народне и Црковне наше повјестнице извести и на свет издати могло". (Срб. Нар. Лист 1837., 343). И већ од тада никада нису ућутали гласови о потреби систематског издавања извора, без којих српска историографија није могла у опште да напредује, што је сасвим јасно из тадашњих узалудних покушаја да се из ничега створи нешто. Тадашњи историјски рад је готово без изузетка само препричавање, док се потпуна дела не објављују, изузевши историју *Д. Момировића* (1839.), која је била написана с великим трудом али с малим успехом, и другог и трећег издања Давидовићеве историје (1846. и 1848.). Било је сасвим јасно да се без нових извора не може ништа постићи, и да је питање издавања извора и напретка српске историографије једно и исто. Овај факат је изазвао многобројно издавање извора у „Голубици" (од г. 1839.), највише од *Јована Хаџића* и *Димитрија Тирола*, затим издавање српских листова у *Караноштрковићевим* „Српским Споменицима" (1840.), које је преписао *Ђорђе Николајевић* у Дубровнику. То је био већ почетак солидних покушаја научнога рада на српској историји. Јако је похвално за српске историчаре, који су у то време сви били дилетанти, што су од почетка издавања извора показивали највећим делом исправну тежњу да српска историја буде изграђена на основу извора, а не на основу традиције, све кад би то више годило народном поносу. Јован Хаџић је написао 1842. г. чланак: „Историја и песме народне, или у народним песмама историческе истине нетражи" (Голубица, 1842., 3.). Чланак је написан потпуно у Рајићеву духу. Годину дана раније одвраћао је *Т. А. Поповић* да се не претерује с похвалама у историји и тражио је да се пре свега има држати истине (Срб. Нар. Лист 1841., 52.), а пет година касније писао је на истом месту (355.) непознати писац, у чланку „Српска историја и Краљевић": „Нећемо сами себе варати, и у лажљивом воображењу лажљивим видјенија ми занимати се, нећемо свагди и

онде, гди је нема, величину тражити, и ништа за нешто, мално за велико издавати; остаћемо у сушчествености ствари, и сматраћемо ствари онако, као што су у самим себи и по самим себи судићемо из семена и заметка на вероjатност плода и порода.“ То су били захтеви за оно време, и за степен на коме се налазила српска историографија, сасвим модерни. Срби су имали довољно храбрости да погледају у очи историјске истине и да се ограде, бар већина, од опаснога улепшавања народне прошлости. Вређало им је пак понос што су још од странаца изгледали обавештења из своје историје. Могућност критичког историјског рада расла је са све већим бројем публикација извора. Г. 1847. и 1848. излазила су издања српских светогорских листина од *Д. Аврамовића* а прво издање *Шафарикових* „Památky“ било је штампано г. 1851. У то време почели су „Летопис“, „Српски Народни Лист“ и „Седмица“ да већ објављују велике историјске редове са научним апаратом, од којих су се нарочито истицале студије *Александра Стојачковића* и *Јована Стерије Поповића*. Њима је отпочела монографијска научна делатност, која је с разлогом на дуже време скренула пажњу савесних српских историчара од проблема читаве српске историје. То се нарочито показало на неуспелом покушају опширне народне историје *Данила Медаковића* (I-IV, 1851-2.), која је јасно показала да је српска историографија за опширну, синтетичку историју још незрела. Зато је и расписивала „Матица Српска“ узалуд још и год. 1853. награду за добру српску историју. Главна брига морала је још увек бити издавање извора и монографијска испитивања. Први је формално изложио значај анализе извора *Иларион Руварац* у свом „Прегледу домаћих извора старе српске повестнице“ (Седмица, 1856., 338. и д.), а 1857. г. издао је други тадашњи знаменити историчар *Коста Николајевић*, у оно време српски министар, проглас о сабирању материјала о новијој српској историји, које је с успехом скупљао од почетка свога излажења „Гласник Српског Ученог Друштва“ (1847.). Први самосталан историјски рад објавио је у „Гласнику“ (6) *Никола Крстић* г. 1854. својим „Разматрањима о Душанову Законику“, која још нису била израђена на тако широкој основи као *Николајевићева* „Критичка покушења у периоду од првих пет векова Српске Историје“, које је почео да издаје г. 1862. у „Летопису“ (103) а која су имала много мање нагађања него његови ранији радови. Отада у српској историографији све више превлађује издавање извора, многографијски рад и историјска

критика. Рад на првој врсти послова изводио се са великом љубављу, али са мањим познавањем ствари и још с мањим смислом за систем и потпуност у раду. Појединци су предлагали научним установама, које су већ постојале, да се баве овим радом, али оне нису улазиле у издржљив и савестан рад, а појединци су сами чинили велике напоре, но нису успели да приреде целе серије издања, пошто је такав посао превазилазио силе и век једног човека. *Миклошичева* Monumenta serbica (1858.) остала су најбоље издање српских листина, исто тако као што су и *Шафарикова, Даничићева и Јагићева* издања српских биографија скоро једина издања која се могу научно употребити, а Даничићев „Рјечник из књижевних старина српских" (од 1863.) је једини ове врсте. Као што се види, најважнији труд око издавања и тумачења извора из српске историје пао је у доба шездесетих година XIX века, које је и иначе било плодно, јер тадашњи идеалистички омладински покрет није никада запостављао значај чистог научног рада. За овај полет је везана и периода марљивих и проницљивих, већином трезвено писаних, историјских радова *Илариона Руварца, Стојана Новаковића, Чеде Мијатовића, Ивана Павловића, Љубе Ковачевића, Љубе Јовановића* и других. Ови су постепено припремали земљиште да се напише критичка историја, којој су Срби приступали са бојажљивим поштовањем и радије су преводили *А. Хиљфердинга* (1857-60.) и *А. Мајкова,* (1858. и 1876.), него да сами напишу опширније српско историјско дело. Најтежим спорним питањима се приступало са највећом обазривошћу, али су она поред свег тога ипак изазвала кризу у развитку српске историографије и довела у опасност њену критичност.

Историјска критика се појављује одмах на почетку модерне српске историографије, али је она била једнострана и неконзеквентна. Прве кораке у правој научној историјској критици су учинили *Александар Стојачковић* и *Јован Стерија Поповић,* а делимично и *Данило Медаковић.* Овај последњи је критиковао у уводу своје историје све своје претходнике са већом самопоузданошћу него што му је његово знање на то право давало; тако да је тај увод испао смешно претенциозан, али је ипак остао донекле типичан. Његове критичке монографије биле су још слабије, много горе од Стојачковићевих и Стеријиних, иако је овај у својим критикама покушавао чак да из живота и рада Стевана Дечанског исконструише — каква је

морао имати уста! Овакви су били, уосталом, свугде почетци научне историјске критике, коју је покушавао да развије и да јој да, и садржајем и формом, своје обележје *Јован Суботић* у својој рецензији на Медаковићеву Историју („Летопис" 87, 1853.). Овај изразито адвокатски чланак био је од судбоносног значаја по развитак српске историјске критике. Јер, већ се у њему јављају све њене рђаве стране — намерна тенденциозност, хвалисавост, ироније, извртање факата, искоришћавање очигледних случајних погрешака, хватање за поједине речи и слова итд. Утисак ове опширне рецензије био је нарочито због тога толико јак, што је имала и политичку оштрицу, осим тога што је Суботић уопште био више цењен него што је то заслуживао и што је погодио згодан начин који је одговарао српском темпераменту — исмејати жртву коју критикује, и на тај начин је више изложити подсмеху читалаца, који су увек готови да се смеју туђем злу, него објективној критици. Али мора се нагласити да је због хвалисавости незналица и њихова намерног варања до извесне мере био разумљив оштри и иронични тон српске историјске критике. Од Јована Суботића усвојио га је много и *Иларион Руварац*, који је Суботића јако ценио, и који је постао типични представник српске темпераментне историјске критике. Но у почетку своје делатности Илариона Руварац није био толико борбен. Са великом уздржљивошћу је тада писао чак и о *Панти Срећковићу* и о *Милошу Милојевићу*, за кога је знао да измишља народне песме и да фалзификује записе и натписе („Летопис" 115., 178.). Већа борбеност је унесена у историјску критику тек онда, када су дошла на ред питања о којима се мислило да чине језгро српске историје и да су основ народнога поноса и целе будућности: смрт Уроша Нејакога, Косовска Битка и Издајство Вука Бранковића, Велика Сеоба Срба и Гроф Ђорђе Бранковић и Вековна Самосталност Црне Горе. Рђави историчари, у тешком теснацу, у који су доспели пред проницљивом историјском критиком, прибегавали су патриотским разлозима, и импутирали својим критичарима неродољубиве намере. Ово узрујавање је било већим делом уметнички изазвано, али је и искрено одушевљење за народну прошлост сметало критичкој историји, нарочито у седамдесетим и осамдесетим годинама XIX века, и сумњичило је, као да је она опасна за народни развитак. То је извало борбу научне и лажне историје, која се одмах на почетку окретала у победу научне историје.

Солидан основ за ову борбу били су дотле издани извори и све многобројне научне расправе, о којима је писао г. 1884. врло похвално чак и Иларијон Руварац. Ту је осим српских писаца споменуо Русе: *Хилфердинга, Мајкова, Голубинског и Флоринског*, од Чеха *Јиречека*, од Бугара *Дринова* и од Немаца *Димлера* и *Хоūфа* као писце чија су дела или посвећена историји Срба или су пуна научних информација које су важне и за српску прошлост. Овај донекле својевољно састављени списак није био потпун, али су се у њему бар спомињали најважнији радници у области критичке српске историје, о којој је одсудна битка тек требала да буде извојевана. Питање о начину и времену смрти цара Уроша било је дефинитивно решено Јиречековим радом о овоме предмету а не љутим српским полемикама. Спор о начину пресељења Срба у Угарску г. 1690. није могао да има ни поред понекад уметног, и несавременог одушевљавања, оног интереса и ону актуелност какву је имао пре укидања Војводине. Остао је још да се испита проблем о Вуковој издаји и о непрекидној самосталности Црне Горе. Оба ова проблема морао је да се лати Иларијон Руварац. Расправљање о овим питањима било је у много тешњој вези него што се то обично мислило са питањем схватања и тумачења народних песама, којима се баш Иларијон Руварац од почетка своје научне делатности много бавио.

Спор о вредности народне традиције као историјског извора избио је поново на јавност пред прославом петстогодишњице Косовске Битке, и јако се распламтео не само у научним круговима, него и у широким масама образованих Срба, који су увек показивали велику љубав и интерес према историји. Борба је углавном завршена великим научним двобојем између *Иларијона Руварца* и *Панūе Срећковића*, којој су претходили све оштрији и оштрији нападаји још од г. 1868. Иларијон Руварац је био свестан да борба није ни мало лична и кад јој је давао веома лично обележје, него да је то принципиелна борба која служи историјској истини, којој је он увек био искрено предан. Његов противник, Панта Срећковић, располагао је са врло мало знања, лаћао се решавања питања за која није имао никакве спреме, и решавао их је врло лакомислено. У том погледу је борба са њим била лака. Али с друге стране, Панта Срећковић је био добар родољуб, уважен човек и бранилац популарном схватању приступачних и лако схватљивих теза о родољубивој историји као важном елементу политичког раз-

витка. То је борбу с њим јако отежавало. Добронамерни историјски дилетанти, романтички расположени политичари и исто такви књижевници, били су на његовој страни. Због тога је Иларијон Руварац морао да развије одлучну борбу да би доказао да никаква лаж, па дакле ни историјска, не може бити основ ниједног солидног рада, а најмање политичког и културног. Оштрином која је само њему својствена напао је на „славне" традиције и уништавао је све оне за које је био уверен да почивају на неистини. При томе је оперисао са вештом театралношћу, која је, можда, због великог броја заинтересованих, била и потребна. Са живом и јако опширном перипетијом објаснио је у својој студији „О кнезу Лазару" (1888.) истину о Косовској Битци, коју је, много хладније, утврдио и *Љуба Ковачевић* у свом „Вуку Бранковићу" (1888.). Ни с искреним родољубљем састављене студије *Симеона Богдановића-Синише* и *Јована Мишковића* нису помогле народној традицији да стекне вредност прворазредног историјског извора. Иларијон Руварац је са научног гледишта сасвим исправно признавао значај традиције за проучавање народа, али је међу историјским изворима није признавао за прворазредну. Ова велика борба је обновљена, с мањом оштрином, код питања о Великој Сеоби Срба и Грофу Ђорђу Бранковићу, а особито распаљена оштром полемиком о непрекидној самосталности Црне Горе, која се водила између *Иларијона Руварца* и *Лазе Томановића*. Цела борба је завршена тако•што је у српску историографију продрло уверење да је света дужност историчара да на основу свих приступачних извора и читаве литературе траже истину, и да само на основу утврђене истине реконструишу народну прошлост, без икаквих других мотива.

Историјски метод, као такав, проучавање тумачења извора, концепција, композиција и приказивање, затим историјска синтеза и веза историје са сродним јој наукама — све је то остављано за каснија времена. Због тога је цео овај период у развитку модерне српске историографије био доба цвата историјске монографије. Целе српске историје, које су биле написане у то време, скоро без изузетка су школске књиге; зато је и *Калајева* историја, која је написана са мало више научних претензија, била и преведена (1882.). Са све већим бројем историјских монографија добро је припремана и критичка историја српска. Свака је монографија била подвргнута врло савесној, често немилосрдној, критици. Тако је било писање историјских радова

спојено са великом одговорношћу, настајала је могућност оштрих полемика и жива контрола је била увек будна. О *Срећковићевој* историји (I, 1884., II, 1888.) одмах је било утврђено да је сва рђава, и због тога је остала торзо, исто тако као што је остао недовршен, иначе добар, покушај *Љубе Ковачевића* и *Љубе Јовановића* (I, 1893., II, 1894.), да напишу једну опширнију историју од обичних уџбеника. У случају да се који дилетант усудио да се поново поколеба код решених питања и да понова истакне питање историјске вредности народне традиције, наишао би скоро на једногласни отпор. *Стаоје Станојевић*, сумирајући резултате завршене борбе о вредности традиције као историјског извора, писао је овако: „Једни су хтели да историја српска темељ свој положи у приче и песме народне, или да покуша да доведе у склад песме и приче са писаним спомеиицама. Друга школа хтела је да се за основ узму писани извори а гдегде тек у невољи да се ти извори попуне традицијом, али само тамо, где традиција не стоји у опреци са писаним изворима". („Стражилово", 1893., 766). Победила је друга школа, која је све своје критике завршавала позивом на издавање и проучавање писаних споменика.

Осим тога, много се наглашавала потреба добрих биографија и библиографија као помоћних средстава. Па ипак још до данас не постоји ни једна српска систематска збирка извора, никаква историјска библиографија, нити добри библиографски речници. „Матица Српска", „Друштво Српске Словесности" и „Српско Учено Друштво" нису успели да организују и осигурају издавање српских споменика. „Српска Краљевска Академија" је установила историјски зборник, али он је бедан и спада у најмање фаворизоване серије њених издања. Брига о издавању историјских извора не одговара формалном интересовању за њих. Занимање за питања историјског метода сада је мање и плиће него што је било раније, када су превођени Бекл и Дрепер, и када је *М. Вујић* писао своју одличну студију „Историја као наука" (1877.). Бар је тако међу историчарима, од којих је веће дело ове врсте написао једино *Божа Кнежевић*. Иначе је правило да интересовање о теоријско-историјским питањима траје неко извесно време после довршених наука, после чега се историјски рад камени и постаје механички. Отуд истиче плитkоћа, често тривијалност, и потпуна застарелост у погледима на питања историјског метода, што се види и код тумачења извора а још више код приказивања и код покушаја давања синтезе.

Због тога се осећа потреба за савршенијим методом код историјског рада већ и сада, а осећаће се још и више када се буду одабирали за предмет испитивања и приказивања дужи временски периоди и веће народне и државне области. Живимо још увек у добу историјских монографија, које је почело још у педесетим годинама XIX века, али се показују сигурни знаци све јаче тежње за историјском синтезом, која би обухватила цео српски и југословенски политички и културни развитак. Прву потпуну српску историју, али само политичку, која није била намењена једино за школу, написао је после Медаковића (1851-2.) *Стаоје Станојевић*, г. 1908., с тенденцијом да истакне главне преокретне тачке српскога развитка и да одреди временско трајање остваривање главних политичких идеја у српскоме развитку. Брзо после његове историје изашла је *Јиречекова* „Историја Срба" (I, 1911., II, 1918.) са мноштвом брижљиво утврђених факата из политичког и културног развитка и са поучним низом еволуционих аналогија са народима истог племена и исте културе. Историјске синтезе се Константин Јиречек клонио. Његова Историја Срба, коју је довео до 1537., израђена је у тесној вези са словенском и општом историјом и чини изврстан прелаз добрим научним историјама Југословена, за које је учињено већ неколико покушаја.

Данашње стање модерне српске историографије је ово: Извори се издају мало и већином некритички. Једна грана у издавању извора, штампање старих српских извора, сасвим се занемарује. Старији српски и страни речници за разумевање српских извора недовољни су. Историјска биографија и библиографија не постоје. Критика извора и монографијска обрада појединих питања, до скора најјача и готово искључива грана модерне српске историографије, још некако задовољавају, али су у назадовању, а изгледи за будућност су још гори због све слабијег знања старих језика и опште површности. Покушаји да се у историјској синтези обухвати цео развитак народа јако су смели, и због стања у коме се налазе наши извори и литература немају још изгледа на успех. Историјско приказивање показује неки напредак, али се јављају и ружни случајеви да се због врло сумњива стила жртвује верност у приказивању.

Никола Радојчић

Литература: Општи списи: Историја модерне српске историографије не постоји. Први покушај учинио је *Илариjон Руварац* г. 1856., у малом саставу „Преглед домаћих извора старе српске повестнице", који је био

допуњен године 1884., када га је издао заједно са својом студијом „Прилог к испитивању српских јуначких песама" под насловом „Две студентске расправе" (Нови Сад, 1884.). Исте године кад и Иларијон Руварац, 1856., издао је *Никола Крстић* „Кратак преглед о дотадашњим српским историјама" као увод своме преводу Мађејовског; овај је преглед још слабији него *Медаковићев*, који се налази пред његовом „Историјом". У „Јавору" је год. 1875. написао непознати писац чланак „Српска историја и њезини извори" (249—251.), у коме је објавио непотпуни списак тадашњих издања извора и монографија са предлогом како би требало даље радити. Других прегледа целе српске модерне историографије, или бар њених већих делова, нема. У разним историјама српске књижевности и појединим монографијама из књижевне историје налазе се и главе о историчарима из оног доба о коме се тамо уопште расправља. Због тога је потребно имати на уму и све историје књижевности, нарочито пак дела: *Остојић Т.*: Српска књижевност од Велике Сеобе до Доситеја Обрадовића (Срем. Карловци, 1905.); и Захарија Орфелин, живот и рад му (Београд, 1923.); *Скерлић Ј.*: „Српска књижевност у XVIII веку" (Београд, 1909.); „Омладина и њена књижевност" (Београд, 1906.); и „Историја нове српске књижевности" (Београд, 1921.). Од осталих историја књижевности вредно је споменути *Грчићеву* због множине биографских и библиографских података. — *Монографије: Радонић Ј.*: Гроф Ђорђе Бранковић и његово време", Београд 1911.); *Радојчић Н.*: „Подлога Рајићеве историје" (Прилози I, 1921.), „Рајићева Хрватска историја" (Рад, 222), „Почеци историјске критике код Срба" (Споменица Симе Лозанића), „Ранкеова нова концепција српске историје" (Расправе, II, 1924.), Хрватска историја за народне династије у модерној српској историографији (Zbornik Kralja Tomislava, 1925.); „Александар Стојачковић као историк" (Срем. Карловци, 1911.).

Толстојева визија живота и уметности

Има један особени став човекова духа са кога се сагледава очајна самоћа човека појединца у свету. А када се она сагледа и прими као непобитна чињеница духовне вредности, свет се претвори у пустињу, испод ногу се изгуби сваки чврст основ, биће постаје сенка, живот сан, а душевно расположење једна дубока беда. Никаква уверавања макакве науке, никакве слике макакве уметности не могу вратити осамљену душу: јер ће јој слике науке враћати лик брата човека као мртви, исецкани па састављени строј који има да служи, и јер

ће јој виђења уметности враћати ликове ближњих као сени без живота и једрине. Немиром најдубљим тако заузета душа има само једно у себи, само једну тежњу: остварење јединства са браћом, спајања са себи сличнима, уједињавања са ближњима, бежање из страшног сна самоће у коме је све стварно постало нестварно а једина стварна остала усамљеност. Дух тада налази на једину могућу везу и на спајање и везивање које једино задовољава: љубав према брату, самилост према ближњем. Најстварнија спона душа усамљеница у свету, љубав према брату ослобађа од страшне загонетке самоће. И по речима Павловим: онда ће оно што смо гледали као кроз стакло у загонетки доћи пред нас да га видимо лицем у лице, и онда ћу познати као што сам познат а дотле сам познавао само „нешто" што ће нестати кад „савршено" дође. И још по речима апостоловим: човек је као звоно које звони или прапорац који звечи по глухој самоћи кад љубави нема, иако говори језике човечје и анђелске. У борби својој против тако убедљивог осамљења духовне личности у животу, дух носи у себи тежњу уједињавања и одвратност према свему што је разједињавање; иде за остваривањем царства божјег на земљи које је у нама и само у нама; и пробија се кроз сва искушења и све мене и судбе ломећи свој живот у чежњи за остварењем јединства са браћом у ком ће наћи тек и своју пуну личност. Овако излаже из туробног круга самоће, и такво пуно осећање живота у љубави према брату човеку јесте религиозна визија живота. Религиозни пробој очараног круга страшне самоће, излажење на светлост из мрака. Једном извршен, овакав обрт значи право „обраћање" и једно непосредно улажење у смисао и суштину оног што се назива „социјално". И тада таква религиозна визија живота осветљава на један особен начин свет, људе, ствари и све односе. Сви доживљаји пролазе кроз нова крштења; сва деловања људског духа постављају се као нова питања на која теба дати нове одговоре; прећашња и општа уверења постају заблуде; праве вредности и истинита добра којима ваља тежити имају да послуже само сједињавању браће, људи, у љубави. И сви путеви духа који гори на огњу религиозне визије живота воде сједињавању у љубави...

Основа за братство је религиозна спона љубави оне која „дуго трпи, не завиди, не велича се, не надима се, не срди се, не мисли о злу, не радује се неправди, све сноси". Ако саопштавања човека човеку нису прожета љубављу, онда веза и сје-

дињавање људи постају таште и небратске, и чудовишне криве слику света и ремете пут срећи. Кад човек не би имао способност изражавања речима, људи би били ћутљиви, усамљени светови, били би само животиње. Општење речима, изразима мисли и мишљења, јесте једна врста спајања људи, и омогућава на један начин спајање људи, изводи из круга самоће и затвореног света. Али та спона није једина врста саопштавања од човека до човека; и кад би била једина, жалосна би била судбина људи и гадна слика таквог света. Реч јесте израз живота мисли али она не би могла изразити и до другог човека пренети живот осећања. А човек није само мислено биће, и живот његов се не утроши само у стварању појмова чији су изрази речи. Имајући само реч за преношење од јединке к јединци, човек истина не би био више само животиња али би био ограничен на један непун живот у погледу на своје ближње, претворио би се у неку врсту вештачког строја који би од себе давао само један, само врло узан, и нипошто битни и прави део своје душе. Велика област осећања остала би затворена. И царство речи не би било у ствари дело које људе спаја но дело које људе раздваја. Сав живот душе у осећањима, у задовољствима, боловима, очајањима, надама, тежњама, радостима и жалостима, разочарењима, оданостима, мржњама, бригама остајао би, несаопштаван, заточен у човеку. Способност да се врши и саопштавање целог тог света душе јесте уметност. Она је једна сугестивна способност којом човек проживљеним својим осећањима зарази другог човека и, истовремено, стваралачка изражајна способност којом човек изрази своје доживљаје спољним знацима тако да их и онај други проживи. Без развијања царства речи, човек би остао животиња; без развијања ове друге стваралачке снаге, човек би био животно савршено одвојен од другог човека. И тако је уметност једно моћно средство за спајање људи, деловање које прожима цео живот и има за тај цео и сав и пун живот једно битно значење. Бурне области нашег живота осећања пуне су разноврсних прилива и прелива и многоструке су по различитим каквоћама: уметност која их има сугестивно стваралачки изражавати, било тоновима, било линијама и бојама, било покретима, било сликама маште у речима, стоји пред непрегледним богатством и може га свег употребити. Притом, степен јачини којом сугестивно делује уметност одређује ову као бољу и већу или гору и слабију, без обзира на садржину изражених осећања. Уметност је према томе не само изванредно широка животна функција,

него је по свом стваралаштву и неограничено слободно деловање. А као средство за спајање и зближавање људи уметност има да преноси, у свом највишем облику, религиозна осећања, а то је све оно у нама што значи љубав према ближњем и братство међу људима. Јер ако је она начин да изађеш из себе и свог тамничког мрака и да стремиш своме брату да би се за њега стварно везао, да напустиш самоћу и изађеш на светлост под којом се купају сва људска бића уједињена у љубави — онда уметност мора бити религиозна свест и мора бити израз религиозне визије живота; и мора бити увек на свом вечитом врелу из кога избија, и увек бити орган живота човечанства. Уметност није и не сме бити само забава или само утеха или само уживање: она је један велик и вечно обнављан задатак човекова духа. Уметност је онда један од језика љубави која људе веже и спаја, један од видова тога језика светског и општег човечанског; она је језик емоција, језик којим се емоционални део нашег душевног живота преводи на светски језик симпатије и љубави и изражава помоћу разних уметничких средстава. Уметност тако осветљена и протумачена, потекла као једна особена изражајна и спојна способност и делатност људског духа, увек гледана са гледишта једног религиозног виђења живота, увек под огњем вечне људске љубави — постаје не више онај логички само, теоријски само, повезани скуп одређених уметности, онај механички наслов за један мртви агрегат, него у пуној мери животно деловање људског духа. Довољно пространо и гипко, овакво одређење уметности није на класичан начин затворено т. ј. неспособно да прима нова изражајна средства уметности, није на крути догматички начин затворено т.ј. неспособно да уметност прошири на људски, човечански начин до крајње мере и да пројектује своју светлост уназад до примитивнога и унапред до далеких облика будућности. Уметност тако постаје озбиљна ствар, животна ствар, једна активност духа која никакве везе нема са „лепотом“ или „лепим“ уопште. Оно што се зове „естетика“ и проблем уметности овако схваћен — немају везе. Сугестија емоционалног живота у сврси произвођења т.ј. преживљавања тог емоционалног живота широка је и многообухватна снага; сем тога, сугестија емоцијом на начин уметности јача је и бржа но пренос речи па преко њих појмова, мисли. Та снага и та јачина сугестивне уметничке делатности *мора* бити ограничавана са гледишта религиозне визије живота: јер будући акција спајања и братства, јасно је да уметност *мора* ограничити своју сугестивну моћ на

емоционални живот који сав стреми добру и служи љубави. Иначе акција уметности служи разједињавању, злу, мржњи и онда није више на свом правом врелу љубави но се од њега удаљује и загади се сва та струја уметности и води даље од среће човечанства. Племенито потекла као снага духовна која има да здружује и да из самоће очајне извади, уметност може, увек снажном својом заразном моћи, само по садржини живота душе бити упућена злим путем. Са гледишта религиознога сна о човеку и животу, уметност која је таква а није остала у духу и смислу бића љубави — има да се прокуне. Јер је религиозни дух, увек и свуда, нужним начином а по битности своје природе, по суштини својој, анархистичан и разоран у односу на сваку заједницу људску која није везана њиме. Тај „порицателни" дух непосредна је и нужна последица религиозног става према животу људском у заједницама...

Такав је велики „негатор уметности" како су га називали, био Толстој, и такво је у основи било оно што је Толстој сазнавао, осећао и мислио о уметности — све оно што се назвало његовом „теоријом уметности". Цео овај изложени духовни низ идеја и веровања, последица целог једног особеног духовног комплекса, представља оно што у Толстојевом веровању о уметности чини битни, начелни, суштински и основни део. И из тог величанственог духовног става Толстојевог, обимног по генијалној поузданости и великим цртама духовног схватања, основаног на његову животном плану, заснивају се све оне последице које су ближе непосредном практичном животу, све такозване примене централне његове визије о уметности. Та визија је она основна потка: „тамни основ у коме се мешају осећајност, интуиција, успомене и метафизичка вера — да би створиле инспирацију". И тек са те основне равни схватања могу се разумети боље разнолика историјска, критичка, практична гледишта Толстојева на поједина посебна питања из области историје уметности и критике уметности; и може се боље схватити његова религиозна борба против „привилеговане касте" уметника, против „гусара уметности", борбу какву је водио и против „евнуха науке". Религиозни дух јасне и широке концепције, верски духо-борац гениалног замаха, Толстој, немилостив и у осуди себе сама као уметника, бива широко немилостив и према свима и свему где не може да сагледа религиозни дух уметности. Тако тема „Толстој о уметности" може значити двоструки доживљај: доживљај сужавања и од-

рицања уметности који је сав у знаку борбе религиозног духа и који од Толстоја прави фигуру „порицатеља“ фанатичног и неправедног; и доживљај проширивања и врло позитивног постављања уметности који је сав у знаку човечански широког схватања, огромног као море, и који од Толстоја прави фигуру готово надљудске величине и готово надљудске духовне продорности. Човек може имати према Толстојевој визији о уметности један од ова два доживљаја: али ће њихову праву и вишу синтезу створити само на једном вишем духовном плану на коме се јасно угледавају испреплетане везе, чисто духовне природе, између метафизичког основног става Толстојева духа и Толстоја човека чији је цео живот био огромни и непрекидни напор на путу духовној усавршености у љубави која је истина и у истини која је љубав. И кад се тако, синтетично, доживи тема „Толстој о уметности“, онда се може потпуно ући у духовну творницу тог великог порицатеља уметности који није ништа друго до „наш брат“ како је себе звао у својим писмима.

Наш брат, брат универзални свих нас људи, тако често од Бога напуштених, Толстој је увек имао једну широку бригу да свака делатност људска буде што универзалнија, што више заједничка свим људима, и да свака радиност духа људског буде што шира основа за спајање и заједништво људи у љубави. Па и уметност, та важна работа људи, морала се пред њим очистити од ниских плотских нагона човека-животиње, морала се продуховити и пречистити у вишем духу, морала је бити јасно и савршено одвојена од чистог уживања у „лепоти“. И, истовремено, морала се засновати на врло широком људском терету тиме што ће се поставити на план религиозне свести. Морао је Толстој прећи читав низ разноврсних дефиниција о уметности из естетичке литературе о лепоме и о лепоти, да би их све сврстао у две групе: лепота као објављење какве апсолутне идеје и лепоти као производња чија је сврха пријатност и задовољство човека, па да их обе одбаци као неподобне да објасне уметност. И да, одвојивши сигурним инстинктом гениална духа мисао о уметности од естетичког подручја, уметност прогласи средством за спајање људи и сведе је тако на област у којој она једино и може значити велику и озбиљну акцију. Посматрајући даље својим орловским оком историјски развој уметности, напојен и прожман духом религиозне свести, Толстој ће видети одмах како се у културама ранијим уметност процењивала као духовна вредност са гледишта религиозне свести и како је била

широка и општа људска вредност. Видеће јасно како је онда као основа свему културном процењивању служила религиозна свест па је уметност изражавала осећања те свести, бивала сматрана од свих као пуни и правилни израз те свести, као добра и права, нештетна и племенита. Тако ће наводити Грке, Јевреје, прве Хришћане, — Китајце, Мухамеданце, Будисте, Египћане; па и касније, у дегенерисаном јер црквенском, хришћанском свету уметност која је била разумевана од свих јер је ипак извирала из религије Христове. И наводиће Илијаду, Одисеју, пророке, псалме, параболе Завета, Веде, догађаје Сакја-Муне... Појавом Обнове, Ренесанса, настају нерелигиозна времена. Стварају се привилеговане касте и зачиње модерна цивилизација, настају провале између општности и мањина; и уметност постаје све више својина, и то забавна, нерадног дела човечанства. И естетика постаје у модерном друштву (Баумгартен) као израз обарања уметности на ниво допадања, задовољства и уживања. Уметност се сада своди на свој мали, најмањи, део: концерти, књиге, изложбе, позоришта, мали део који троши огромни део човекове енергије тиме што уме да упосли огроман број људи на производњу добара која имају да служе готово искључиво народној и богаташкој класи. И ту Толстој води рат против такве уметности која је и настала са губитком религиозне свести. У том ће рату он брисати много, лепо каже Ромен Ролан, брисати све и имати са пуно хумора и правичности и неправичности. Ове последње, природно, кад се не гледа из тичје перспективе но из жабље. Али ће рећи да он не пориче уметност, као ни науку, и да само хоће да у име праве уметности изагна трговце из храма, признајући потребу уметности као потребу хлеба и воде и додајући да је од ове она, може бити, и потребнија. Ту је, на овим последњим применама, и најближим времену у коме је живео, Толстој човек, подложан свом живом духовном темпераменту, борац, човек који је непрестано и стално проживљавао кризе духа на свом великом животном путу, спровео читав мали логички систем, систематисан овде-онде у поједине одељке, тачке и параграфе, трудећи се да води борбу језиком разума и чисте рационалности, тако далеке од њега правог као и од његове праве творачке уметности. Но у својој визији, оној крупној и великој, о уметности, Толстој је у старим и новим културама видео врло тачне ствари: видео је уметност као опште примљени и цењени израз религиозне свести и видео је да уметност са нестајањем и пропадањем религиозне свести нестаје

или мења своју основну и првобитну мисију спајања људи те их раздваја. Основне ствари је видео као прави пророк и претеча; он који је стварно један од највећих религиозно-социјалних духова свих времена која су прошла, умео је да види битне црте и да уочи битне одлике „живота културâ“ који је данас једно усвојено и живо гледиште. Толстој је тачно видео кад и како пропада једна заједница чим религиозности у ње нестане; модерним речима сазнао је шта значи прелаз из културе у цивилизацију и, природно, постао је прави борац за културу и немилосрдни борац против цивилизације. Јер је култура душа а цивилизација само спољашњи спој; јер је култура израз духовне заједнице животне а цивилизација само мртви агрегат; јер је култура живи организам духа а цивилизација пропадање и труљење духа. Свака права култура је религиозна по самој природи свог органичког живота будући духовни израз везе и спајања; свака култура је засебна, самостална, духовна јединка, и њена историја је остваривање њене могућности. Док се остварује израз њене душе у животним облицима, култура бујно живи и расте; чим је испунила свој израз реализацијама, она се претвара у цивилизацију, укочи се, постане од динамички бујне напонске снаге мртва и статичка творевина којој крв живота отиче лагано. „Тако она може, као изумрло циновско дрво, још столећима дизати у вис своје сухе гране“. Толстој, живи, бујни дух за кога Ролан с правом вели да је увек био „луд од живота, пијан од живота, од среће и несреће у исти мах, од смрти и бесмрћа“, Толстој је природно био борац за живу културу а против мртвачких маски цивилизације које је са пуно правилног осећања и с правом видео, на првом месту, у облицима модерног живота, и на кога се оборио свом својом елементарном словенском снагом. Оборио се да би могао да гради свој сан о религиозној заједници будућности, царству Божјем т. ј. царству љубави које има да буде доведено у човека и његово друштво уметношћу будућности. Ништа није било логичније од држања Толстојева према модерној уметности које је било органски срасло са његовим држањем према науци, и још према свему што је цивилизаторски мртва маска модерног рационалистичког времена. Имајући огромну љубав према култури, у правом савременом за нас смислу те речи, према тој духовној, у основи религиозној, заједници, тој колективи на маћијски јакој подсвесној основи, у којој на митско-примитивни начин све људе везују исте велике духовне творевине уметности — Тол-

стој, уљушкаван у детињству причама путујућих божјих људи, просјака-приповедача, Хришћанин али који пише писмо отворено Синоду, Хришћанин Христов а не цивилизаторске црквене касте, о чему је другом и могао сањати него о једном уништењу ради једног рађања. О уништењу савремене уметности огрезле у уживању и забави за једну умирућу културу, за једну старачки раскошну цивилизацију. Ради рађања једне уметности будућности, хришћанске у правом и првобитном религиозном смислу, једне уметности опет широко приступачне свој браћи, слободне у смислу непрофесионалности, припремане својим елементима још у раном дечаштву, једноставније технике, не уметности „из касте за касту". У тој будућој заједници уметник мора бити плодан знајући само за дужности а не само за права, имајући за мисију и сврху љубав братску међу ближњима, увек на огњу, немиран стално, никад на Олимпу миран и укочен, човек „који би био срећан да не мисли и да не изрази оно што му је у душу стављено, али се не може ослободити да то не учини јер га вуку две непобедне силе: унутрашња потреба и љубав према људима".

У те две нагонске тежње, мрачне и слепе али неодољиве, тежње силног замаха којом религиозно заснована култура посвом рађању силно надире да живи и да се изживи, употреби за изразом а ради љубави братске, „наш брат", велики брат свих нас који тежимо на горе, ставио је сав задатак, највишу сврху и сав живот уметности. Мислио је сасвим исправно да уметност треба да буде призната и цењена само зато што је и кад је пожртвовање њена суштина као и сваког духовног рада за добро других; да људи који врше тај свети духовни позив пате кад га врше јер се „духовни свет рађа само у патњама и мукама; и да су жртва и страдање удес уметника".

Владимир Вујић

Толстој против Шекспира

Од свих напада на Шекспира ниједан није био тако страшан као Толстојев. Амерички писац Ернест Кросби замолио је Толстоја 1900. год. да напише предговор његовом чланку, *Шекспир и радничке класе*, у коме се највећи драматичар мо-

дерног доба представља као човек који се улагује богаташима и великашима а презире сиротињу. Уместо предговора, Толстој је написао засебну брошуру, *Шекспир и драма*, ударајући не само на Шекспира, него и на сву модерну драму од Ренесанса до последњих дана, и на целокупну европску цивилизацију.

Толстој је, како сам каже у својој брошури, одавна имао о Шекспиру мишљење које је било сасвим супротно утврђеноме. Много пута је покушавао да га доведе у склад са општим мишљењем, али без успеха. Читао је Шекспира на руском, немачком, енглеском, увек са истим осећањем досаде и одвратности. У својој седамдесетпетој години, пре него што је почео да пише о њему, прочитао га је опет, и то целог, и дошао до чврстог уверења да он нема никакве вредности, да му је слава заснована на лажи, и да је то, као и свака лаж, велико зло. Да би доказао да Шекспир није ни просечан писац, а камо ли велики геније, Толстој даје једну књижевну анализу *Краља Лира*, који се убраја у најбоље Шекспирове комаде. За језик налази да је исто толико неприродан и немогућ колико и сами догађаји. Мисли се рађају из контраста или из сличности звукова. Лир, Едгар, Будала, Кент, увек говоре високопарно, безоблично, бесмислено. Све личности, са малим изузетком (Полоније, Порција), говоре истим језиком; према томе ту не може бити речи о сликању карактера. То важи за све Шекспирове драме. Чак и личност Фалстафа не може се узети у обзир, јер се ту само десило да му обичан, бесмислен, извештачен, претеран говор Шекспиров приличи. Шекспир није ни уметник, јер његове личности непрестано нарушавају уметничку илузију. Предмети Шекспирових драма су одвратни, јер је његово схватање живота врло ниско и вулгарно: поштује високо друштво, презире радничке масе, противи се не само религиозном, него и хуманом напору за побољшање постојећег стања. Шекспир је неискрен, неозбиљан, јер се игра речима, претерује у изражају осећања и мисли, и у изношењу догађаја.

Толстој осуђује и сву модерну драму зато што је скренула с правога пута. Уместо да, као код Старих Грка, служи религији, или да, као у Средњем Веку, буди религиозну свест, она се бави људским страстима, и на тај начин шири зло које живи у човечјој души. Са те религиозне тачке гледишта Толстој је осудио чак и своје драме. Осудио је и сву модерну културу као зло: сву науку, сву уметност, политику, просвету.

Општи закључак био би: сав живот, ако не води јачању религиозне свести и познавању Бога, јесте зло; модерна култура са свима њеним производима, јесте зло; модерна драма је зло; највеће зло у тој драми је Шекспир и његова слава која се шири лажима, сугестијом, хипнозом.

То су, у главном, мисли из Толстојеве књиге *Шекспир и драма*. У писму немачком професору Евгенију Рајхелу, писцу књиге *Shakespeare — Litteratur*, датираном 2/15. марта 1907., а публикованом 1924. у московском *Руском Современику*, и потом преведеном на енглески, у једном дневном листу, Толстој поштрава свој суд; сви су Шекспирови комади, без изузетка, испод сваке критике; дневна штампа је главни инструмент у ширењу погрешних мисли, зла, не само што се тиче Шекспира, него у опште, у свему. Писмо се завршава речима: „Наопака расуђивања данашњег поколења, која долазе до израза не само у прецењивању Шекспира, већ и у свеколиком ставу према науци, политици, филозофији, и уметности, главни су и веома значајни знаци неминовне катастрофе."

Напад на Шекспира са чисто религиозног, или боље са калуђерско-пустињачког, или још тачније са будистичног становишта, могао би се разумети и оправдати. За правог будисту цео видљиви живот је *маја*, илузија, нешто пролазно, према томе нешто без вечне вредности. Култура, драма, Шекспир могу имати неке релативне вредности у систему свеопште илузије, али за вечни живот, за спасење, то су само препреке. Исто тако може се разумети непријатељство чистих енглеских пуританаца према позоришту, и световном и религиозном. Али Толстојев напад на Шекспира није лако разумети. Толстој не само да није противник позоришта кад оно служи религији, него није ни противник видљивог, земаљског живота. Толстој није мистик, нити је будиста; он је за једну практичну религију, која би требала да преудеси земаљски живот. Да је, дакле, осудио Шекспира са чисто будистичке или само са своје практично-религиозне тачке гледишта, не би могло да му се ишта одговори: Шекспир доиста не служи директно изграђивању једног социјалнијег, братскијег света. Али Толстој га је осуђивао и са чисто књижевног гледишта, које не спада у сферу модерног пуританства у руском издању, — и ту се може дискутовати о Толстојевој оцени Шекспира.

„Да би човек могао да суди о вредности уметничких дела, треба да буде обдарен уметничком интуицијом", каже Толстој у поменутоме писму професору Рајхелу. Ко има уметничке ин-

туиције? Ако је ико има, имају је признати песници и писци у опште, као што су Гете, Колериц, Шели, Браунинг, Тургењев, да не помињемо остале. Књижевним историчарима или критичарима може понеко и оспоравати да имају уметничке интуиције, осим кад су њихове књижевне историје или критике уметничка дела своје врсте, или кад у себи носе доказе, знаке, да су изашли из једне уметничке душе. Јер као што једна приповетка о спољашњим или унутрашњим догађајима може бити једна уметничка творевина, тако и један критички есеј о песничким творевинама, које могу значити праве душевне догађаје за једног критичара, може бити уметничка творевина. Али, ако се од људи траже опипљивији докази да знају шта је уметничко дело, да имају уметничке интуиције, ти докази ће се наћи у уметничким делима, као што је *Фауст* код Гетеа, или *Кубла Кеан* или *Кристадел* код Колерица, *Парацелзус*, код Браунинга, код Тургењева *Ловчеви Записи*. Несумњиво да писци ових дела имају уметничке интуиције, и знају шта је вредност, а шта није. За све њих Шекспир је највећи драмски гениј модерног доба. Видели смо да је Толстојево мишљење сасвим друкчије; а Толстој је такође велики писац, велики уметник. Не могу два супротна мишљења о вредности једне ствари бити тачна. Или је Гетеов суд погрешан, или Толстојев. Међутим, примили смо као тачно да и један и други имају уметничне интуиције, те према томе знају шта је уметничка вредност. Могућа су само два случаја: или Гете и Толстој под речју уметност разумеју две различите ствари, или посматрају једно исто уметничко дело са две разне тачке гледишта. У својој брошури Толстој говори о Шекспирову стилу, карактерима, конструкцији, т. ј. говори и са чисто књижевног гледишта. То је и Гетеово гледиште. Јасно је, дакле, да и под речју „уметничко дело" Толстој мисли оно што мисли и Гете. Онда је вероватно да Толстој говори са једне нарочите тачке гледишта. Пре него што донесемо закључак о Толстојеву поступку према Шекспиру, потребно је да видимо у колико је Толстојева осуда Шекспира оправдана.

Од замерака Ш. језику у *Краљу Лиру* довољно је навести: „Нема човека који би могао или може казати као што Лир каже — да ће се развести од своје жене у гробу ако га Регана не прими, или да ће небо да прсне од вике, или да ће ветрови да пукну, или да ветар жели да одува земљу у море", итд. Језик Шекспиров није увек по укусу XX века, али Толстој у ствари замера у горњим примерима изразима што су песнички,

што нису проза. Одиста, нико у обичном животу, пред обичним људима, у мирном или равнодушном стању не говори у смелим метафорама, или хиперболама, или одвећ скраћеним и чудним реченицама. Али чим имагинативан човек доспе у емотивно стање, његове мисли лете непојмљивом брзином, тако да нема времена да каже: „Ветар страшно дува. Ако је ветар неко невидљиво биће које има мисли и жеља, изгледа да је љут на земљу из неких разлога, и жели да је одува у море."

Уместо тога Шекспир, који је могао да се ставља у машти у разна стања душе, каже: „Ветар жели да одува земљу у море". Ако један рационалиста каже да је то глупост, јер ветар нема жеља, онда је он против најобичнијег елемента поезије — против говора у сликама, противу персонификације или метафоре. У осталом, такав говор био је сасвим природан кад се некад, давно пре Шекспира, сматрало да је ветар живо биће, и кад се веровало да у елементима природе станују божанства, или да су елементи природе божанства. Шекспир дакле говори језиком доба кад су људи са више интуиције гледали у природу. Толстој би исто тако могао замерити Исајији кад каже да ће горе закликтати од радости и дрвеће запљескати рукама. У ствари, могао би замерити свему што је најлепше у светској поезији, зато што се разликује од празног начина изражавања једног писца из позитивистичког XIX века. Из истих разлога из којих је неоснована замерка што се ветру придају жеље, неосноване су и остале замерке. Свод од камена може да се сруши од нарочитог или страшног потреса ваздуха; грмљавина, хука и бука може бити тако јака да се човеку може учинити као да ће небески свод прснути, или срушити се. Ако Регана не прими Лира, то ће га толико наљутити, да ће се наљутити и на своју жену што је родила такву кћер; толико наљутити да би се развео од жене, а пошто је она у гробу, развео би се од ње мртве, кад би то могло; одрекао би се не само кћери, него и њене покојне мајке. Уместо свега тога, Шекспир ставља у Лирова уста неколико речи.

Заиста, у модерној европској поезији нико није говорио тако као Шекспир у својим најбољим стиховима. Могао би човек с правом замерити Шекспиру за извесне изразе, или извесне начине изражавања који су били више по укусу Јелисаветина Доба него Толстојева, али, ако га није унапред осудио на смрт као Толстој, гледајући у сунчани сјај његове поезије неће видети само пеге.

Глостер, у *Краљу Лиру*, у шаљивом тону прича о својим гресима. Језик којим се служи, а против кога се Толстој буни,

показује да Глостер још није био очишћен, да је још био сладострасан. Шекспир истиче тај факат, и у њему налази узрок страховите казне која постиже Глостера. (Чин V, сц. 3.: „Богови су праведни, и од наших пријатних порока праве оруђе да нас муче: црно и порочно место где те је отац зачео стало га је очију"). Зашто баш да Глостер буде ослепљен? Зато што је психички већ био слеп; неумерени и блудни живот био му је замрачио ум те више није могао разликовати истину од лажи, добро од зла. Зато одмах верује свом злом сину, кога је зачео пре венчања: јер баш оно зло које је сам произвео има да га упропасти.

Лир је такође грешник, узнемирене душе. Себичан, напрасит, стар, он се не повлачи у тишину као Стеван Немања, него хоће да ужива чулни живот и под старе дане. Себичност његове природе, која је постепено довела до изнурености његов ум, показује се у самом почетку драме. Њему није стало до истине; он хоће лепе речи да би се заварао. Зато и не може да осети истину кад она дође пред њега. Његов ум је толико помућен да зло сматра за добро, а добро са зло. Отуда ни његов језик, ни његове мисли, ни поступци, у поезији — а Шекспир је на првом месту песник — нису невероватни, ни неприродни.

Људи чија ненормалност долази од себичности врло лако падају у гњев, а од гњева до лудила нема много корака. Трагедија Лирова и јесте у томе што је својим абнормалним, напраситим темпераментом, у помрачености ума починио грешке које и њега и сву његову децу, и многе друге људе, одводе у смрт.

Зар један такав човек, тако абнормално осетљив, не говори као Шекспиров Лир? Будала и Едгар појачавају утисак умне поремећености. Будала уз то као да има нечег симболичног у својој појави. Лирова душа је као мрачна, бурна ноћ, кроз коју севају муње истине. Истина сева у његовој души баш из онога дела који је Лир сматрао да садржи само будалаштине.

Толстој, да би показао како Шекспир није уметник, ни велики драматичар, поред осталога даје као пример судбину Лира и Корделије у Шекспирову комаду и у једној старијој драми истога имена, која је Шекспиру послужила као основа. У старијој драми, Корделија, принцип добра, побеђује своје сестре, принципе зла. Сем тога и она и Лир остају у животу. Код Шекспира побеђују Лирови непријатеља, Корделија губи живот од њихове руке, а Лир умире. Да су Лир и Кор-

делија оличења савршеног добра, онда би Толстој с правом могао да се пита: зашто да савршено добро буде слабије од зла? Али Шекспиров Лир је далеко од савршеног добра, и страда сразмерно злу које има. Сама смрт није зло за Шекспира; зло је и страшно је кад зла душа умире. Лир и Корделија, и ако несравњено бољи од својих непријатеља, проузроковали су сву трагедију. Има нечег нељупког и охолог код Корделије, која у једном критичном тренутку не чини по вољи своме старом, излапелом оцу. Ипак, њена смрт је сасвим друкчија од смрти њених сестара. Њене сестре су за живота, нарочито пред смрт, биле у правом паклу; а шта ће бити с њиховим душама по смрти тела? Шекспир, који је, као и многи други велики песници, веровао у бесмртност душе, оставља то гледаоцима да наслуте. У Шекспировим драмама, дакле, има једна узвишенија правда коју Толстој није хтео да види.

Да је Толстој простудирао Шекспира без предрасуда, морао би осетити да је етичност једна од јаких особина Шекспирових. Не само да Шекспир не велича и не прославља зло, као што то тврди Толстој, већ и у *Хамлету*, и у *Отелу*, и у *Ричарду III*, и у *Макбету*, итд. показује да ко зло сеје, зло ће и жњети. Ако се дубље загледа, на пример у *Макбета*, видеће се да се ту пружа једна истинска наука живота. Шекспир само што не каже за Макбета: Ево једног човека снажне воље, велике храбрости, и на изглед племените душе. У његов ум улази мисао о томе да би он могао бити краљ. Мисао постепено јача и узима облик: Макбет би могао бити краљ ако Данкана нестане. Данкана неће за дуго нестати ако га Макбет не убије. Мисао прелази у акцију, и шта бива? Је ли све свршено, је ли Макбет дошао до среће за којом је жудео? „Гледај даље" — као да каже Шекспир. Макбет је приморан да убија и друге људе. Народ почиње да га мрзи. Макбет нема сна. Гоне га духови његових жртава, а и цео живи свет устаје на њега, и Макбет најзад гине. Тако пролази тип човека који своју срећу тражи погрешним путем.

Није потребно одговарати на све Толстојеве замерке Шекспиру. Видели смо да Толстој није у праву кад напада на његову дикцију и на његов морал, етику, религију. Шекспир је своју истинску науку о животу, коју му Толстој одриче, давао и посредно, не само непосредно, како би Толстој желео. Што се тиче тврђења да је Шекспир ласкао богатима и силнима, а презирао сиротињу и подсмевао јој се, и оно је исто тако не-

основано као и већина осталих. Шекспир је био објективан дух који није био ни против једнога сталежа, али је износио све што је зло и све што је ситно и смешно, без обзира на сталеж. Како то да Толстој не види да је највише зла Шекспир изнео у личностима краљева, принчева, великаша?! Ако би ико могао да се тужи на Шекспира, то би могли људи из највиших сталежа. А што Шекспир није писао као Максим Горки или Герхард Хауптман, то је отуда што је живео у једној ранијој фази друштвеног и драмског развитка. Српске јуначке песме, на пример, извесно да нису против сељачког сталежа, ма да говоре само о делима царева, војвода и истакнутих људи. Шекспирове личности су и личности и у исти мах типови, симболи, у којима су представљене све струје и силе које дејствују у човечанству; а ниједан симбол се не сме узимати у буквалном значењу, већ му се мора тражити унутарње значење. Шекспирова драма је као каква готска катедрала, са гротескним фигурама, велелепним статуама, са чудним или дивним, симболичним, раскошно обојеним окнима, са тамом високих сводова и светлошћу огромних свећа, са музиком и симболичном обредима. Толстој је као проповедник какве модерне хришћанске секте, која се састаје у простој соби голих зидова, пуна мржње на све што је естетско и уметничко, из страха да је то не одврати од служења Богу на свој начин.

Гете је једном казао да човек треба да критикује једно књижевно дело или да би га уздигао или да би га срушио. Извесно да је то најуспешнији метод за постизање циљева, али овај метод излаже критичара необјективности и неправди. Напад једног таквог великог човека као што је Толстој, на једног тако великог драматичара као што је Шекспир, може се разумети само као израз незадовољства са модерном цивилизацијом, која је у својој основи хришћанска, а у својим многобројним манифистацијама нехришћанска. Мрзећи цивилизацију, Толстоју се учинило да је глава те змије Шекспир, и хтео је змију у главу. У ствари, Шекспир на један мање приметан начин служи истим оним високим идеалима којима и Толстој.

Д-р Владета Поповић

*Европски Државни Савез**

Кад год се деси у друштву каква несрећа, елементарна или нека друга, где човечја воља може да има, више или мање, утицаја, скоро по правилу људи се тргну и почну предузимати, са највећом енергијом, нужне мере да се, у будуће, отклоне сличне недаће. Тако, после каквога великог пожара, опасне и ширих размера краће, пада нових зграда, поплава, железничке катастрофе, итд., можемо бити сигурни да ћемо за извесно време, захваљујући пробуђеном устаоштву и појединаца и органа власти, бити поштеђени таквих зала. Затим, када се забораве немили догађаји, и властима и појединцима завлада једна врста дремежа, да не кажемо сна, док се опет из тога dolce far niente не прену појавом какве нове несреће. И то тако иде наизменично, као по неком ритму: најпре несрећа па наше прегаоштво и рад, затим наш немар и успаваност па опет несрећа итд. Људи су склони, поглавито, да се бране само од присутнога, садашњега, непосреднога, зла и његове претње, а када то прође, они се понашају као да се зло неће више никада вратити, као да је демон, једном одагнан, тим самим сасвим и уништен. Међутим, он није уништен, он живи и чека прилику да нас понова нападне. Напротив, људи треба да знају да зло стално постоји и да их вреба, и да се одбрана од њега не састоји само у његовом отклањању када наступи, него та одбрана мора бити непрекидна, она мора бити *превентивна*, то јест, људи морају, знајући да је зло стални њихов непријатељ, предвиђати и у будуће његове нападне намере и спречити њихово остварење, онемогућити Сатанину офанзиву. Усавршавање човеково се и састоји у томе да он не живи само у прошлости и садашњости него да живи и у будућности, да он има очију не само за оно што је било и што бива него и за оно што ће бити или може да буде. На тај начин, човек се уздиже на степен савршенијега бића, личи донекле на космос, васиону која обухвата сва времена и све просторе. Човек треба да тежи да његов ум буде универзалан, у границама могућности, као што је то свет, и када хоћемо да истакнемо величину ума кога човека, ми кажемо: то је универзалан ум, то је васиона у маломе.

---

* Предавање одржано 29. Новембра, 1928. год., у Шабачкој Народној Књижници и Читаоници. Примедбе је аутор, г. Перић, додао накнадно за „Летопис".

Уредништво

Исто ово вреди и за рат, тога највећега људскога демона, то највеће зло, када, наравно, оставимо на страну козмичке појаве, као што је земљотрес, где је воља људска апсолутно немоћна, где она није ни најмање подмет, агенс, чинилац, него само један обичан предмет, супстрат, тих појава. Увек, после великих ратова, људи су се трудили да пронађу средства поименице такве међународне комбинације и уређења која би ратове изагнала из људских односа. Такве хришћанске тежње манифестовале су се, на пр., после Вестфалскога Мира од 1648.,* закљученога између Немачкога Цара, Француске и Шведске, којим је завршен Тридесетогодишњи Рат, сигурно је тако било и после Седмогодишњега Рата (између Француске, Аустрије, Пруске и Русије) од год. 1756. до 1763.; затим то исто се поновило после ратова Наполеона I. Немачки философ; Karl Christian Friedrich Krause, проф. Универзитета у Јени, био је, у то доба (1814.), израдио и један нацрт Савеза Европских Држава под насловом: Entwurf eines europäischen Staatenbundes als Basis des allgemeinen Friedens und als rechtliches Mittel gegen jeden Angriff wider die innere und äussere Freiheit Europas (прво издање од 1814. год. а најновије од 1920. год., у редакцији Dr. Hans Reichel-a, проф. Унив. у Хамбургу, са његовим предговором).** Међутим, Стогодишњи Рат, од 1337.—1453., и ако је тако дуго трајао, није имао овде исти значај, пошто он није био, као горња три рата, *европски рат*, него рат само између две европске државе, Француске и Енглеске.

Али, у колико су се Европљани више удаљавали од завршенога рата и закљученога уговора о миру, у толико су, исто онако како смо мало час то констатовали и код других врста људских недаћа, у њима бледеле успомене претрпљених ратних патњи и у благостању мира, који је, на жалост, увек био несигуран и краткога века, одавали се илузијама да неће више бити ратова; или, тачније, нису у опште више мислили о ратовима. док једнога дана ратна експлозија није их понова изненадила, изненадила тако као да никада није било ратова, слично Кинезима за које се вели да их сваке године изненади зима као да је нису имали прошле године. Тако људи брзо заборављају зло које их је било посетило!

---

* В. овде: Д-р Милета Ст. Новаковић, *Друштво Народа* (одштампано из Годишњице Николе Чупића, књига XXXV., Београд, 1922.).

** В. у вези са овим наш чланак о горњем Нацрту K. Ch. Friedrich Krause у „Архиву за Правне и Друштвене Науке", органу Правнога Факултета Универзитета Београдскога, Београд, год. 1925.

На тај начин, и код ратова имамо онај горе поменути ритам, са једним неумитним понављањем, рат и мир смењују се, кад у дужим кад у краћим размацима, ратови су једна врста откуцаја, пулса, срца Човечанства, откуцаји фатални као срчани удари после којих се организам, Човечанство, тешко подизало и опорављало.

Исто тако, и после последњега Рата, од 1914. до 1918. године, појавила се мисао о спречавању будућих ратова помоћу извесних међународних комбинацијâ и мерâ у том правцу ефикасних, и овога пута се, у остварењу тих комбинација и мера, успело — али зато што се у извођењу те намере и тога плана приступило одмах, чим је, 11. Новембра 1918. год. по н. к., дошло до примирја, у Компиењу (Француска), између Савезних односно Удружених Сила и Немачке, тако да је међународна организација, којој је био задатак да отклони ратове и обезбеди трајан мир, позната под именом Друштва, Лиге, Народа, заједно са својим Сталним Судом Међународне Правде у Хагу, једновремено створена и потписана када је закључен и сам први и најглавнији Уговор о Миру, т. ј. Уговор Версајски, од 28. Јуна, 1919. год. по н. к. И, заиста, Уговор или Пакт о Друштву Народа чини први део Версајскога Уговора, чл. 1. à 26.,* док други део истога Уговора, чл. 27. à 440., садржи одредбе о ликвидацији самога Рата између Немачке и њених ратних противника, што ће рећи да је овај, други, део Версајскога Уговора обавезан само за Немачку и Савезне односно Удружене Силе које су водиле рат са Немачком. Тај део Версајскога Уговора без правнога дејства је, разуме се, у погледу оних Држава потписница првога дела Версајскога Уговора, т. ј. Пакта о Друштву Народа, које нису биле са Немачком у рату, а то су неутралне државе, пошто, као што је познато, и ратови и уговори који их окончавају јесу, да се послужимо латинском правном терминологијом, res inter alios actae, то јест ствари које се не тичу трећих, неутралних, држава.

Иначе, да заинтересоване државе нису биле похитале да, још док Уговори о Миру нису били склопљени и потписани и док су утисци од ратних страхота и трпљења били још свежи, организују Лигу Народа, и овога пута, вероватно, било би као

---

* Чл. 26. одељ. 1. додат је 3. Октобра, 1921. год. по н. к., а други одељак његов измењен је, такође, истога дана: Dr. Karl Strupp, *Documents pour servir à l' histoire du droit des gens*, 2e édition considérablement augmentée des „Urkunden zur Geschichte des Völkerrechts", t. IV., 1ère partie, Berlin (Herman Sack Verlag), 1923., p. 150. à 176.

и раније: говорило би се и писало о ратном злу и о мерама да се предупреди његов повратак, и на томе би и остало, људи би се били уљушкали у благодети мира, да их једнога дана опет пробуди грмљава топова, шум смртоносних аероплана и задах загушљивих гасова.

Друштво Народа назива се тако а не само Друштво Европских Народа зато што оно не обухвата једино Европу него и остале делове Света, Континенте: Велики или Светски Рат (1914.-1918.), започет на Европском Континенту, проширио се, затим, и на друге Континенте, Афрички, Азиски, Аустралиски и Амерички. Рат се распростро на Афрички и Аустралиски Континенат, поглавито, зато што су се тамо налазили и непрестано се налазе Енглески Доминиони односно колоније Европских Држава које су биле саделовале у Рату, као што је и Северна Америка, где је Енглески Доминион Канада, ушла делимично у исти Рат још 4. Августа, 1914 год., док су Савезне Северо-америчке Државе објавиле рат Немачкој тек Априла 1917. год. Отуда, као одговор једном *Свешском* Рату, могла је доћи само једна *Свешска* Лига Народа; да се спречи будући *свешски* рат; то се могло постићи једино једном *свешском* организацијом мира.

Али, ова разгранатост и величина Друштва Народа чини, на жалост, баш његову слабост. На њега би се дала применити она француска пословица тако тачна не само за материалне појаве него и за друштвене односе: Qui trop embrasse mal étreint, т. ј. онај ко сувише обухвата не може добро да стегне. Боље би било да се једна комбинација ове врсте ограничила на мањи простор: она би тада била, истина, мање широка али би била чвршћа и дала би више резултата.

И заиста, код стварања Лиге Народа поступило се против закона постепености или еволуције и, у питању рата и мира, учинио се, Пактом о Лиги Народа, један такав скок да се поступак покретача овога Пакта може с правом назвати револуционарним. Јер, какво је било међународно уређење пре овога чина? Оно је почивало на идеји узајамне суверености држава, свет је био, дакле, подељен на мноштво независних сила које су, а зато што су, као и силе у физици, тежиле свака за се да се прошире у простору и времену, долазиле, природно, једна с другом у сукобе, који сукоби су се врло често претварали у ратове. Разуме се да би се то најбоље избегло, када би се систем многобројних суверених и независних држава заменио системом једне једине опште, светске, државе у којој би данашње

државе биле само чланови, делови, те велике светске државе: када би се и чим би се то остварило, нестало би ратова, јер сваки рат претпоставља бар две суверене државе, а тада би, као што рекосмо, била само једна држава на нашој Планети, а једна држава не може, наравно, ратовати са самом собом.

Али, и ако нама као Хришћанима треба да буде идеал и тежња остварење те Светске Државе, која ће — по Христовим речима: „И биће само једно стадо" — несумњиво и доћи једнога дана, ипак, баш у интересу те идеје, ми морамо, у реченој тежњи, да се држимо мало час поменутога закона еволуције, то јест да, у раду на њеном извођењу, поступимо *постепено*. А та постепеност, еволуција, састоји се овде у томе да се, најпре, створе засебне континенталне, копнене, федерације, то јест да се, на сваком од пет Континената, организује по једна савезна држава, па тек по том да се, организацијом тих пет континенталних савезних држава у један општи, међукопнени, савез, дође до једне светске савезне државе.

Међутим, у Паризу 1919. године, ту се поступило друкчије: од једанпут, без прелаза, без поступности, без еволуције, покушало се да се, из система суверених и независних држава, пређе, наравно прво у једној блажој форми, у систем једне опште светске државе. У место еволуције изабрао се, као што смо већ видели, пут револуције. Када је реч о револуцији, треба добро разликовати револуцију *у идејама* и револуцију *у методу*. Нико од нас није против револуција у идејама; напротив, такве револуције могу бити само корисне, јер оне убрзавају напредак Човечанства. Али, што се тиче револуције у методу, т. ј. у поступку, средствима, ми морамо бити одлучно против тога, јер долазак на власт револуционарним, и у опште насилним и незаконитим путем, није ни најмање ни знак ни доказ да су тачне идеје оних људи који су тако дошли на власт; шта више, то само може бити знак и доказ да су идеје тих људи нетачне или бар недовољно зреле, пошто тачним и сазрелим идејама није за њихово остварење потребна никаква незаконитост ни насиље, онако исто као што зрела воћка падне сама од себе и без трешења. Сличну погрешку показује и Лига Народа, јер се и код њеног стварања употребио ако не насилни а оно ипак револуционарни метод.

И још једна слаба страна револуционарнога поступања: оно може сасвим да компромитује и најбоље идеје, и Лига Народа, својим подбацивањем у резултатима који су се, са

толико одушевљења, очекивали од ње, може да нанесе штете самој идеји светске државе и да код нас побуди сумњу у тачност и остварљивост те идеје. Лига Народа морала је подбацити из мало час објашњенога разлога: као и свака револуција у методима, тако и она разочарава.

Овај основни недостатак у раду на осигурању мира долази поглавито од тога што су иницијатори Лиге Народа били Американци, специално председник W. Wilson. Као што сам имао прилике рећи и на једном другом месту,* идеја еволуције везана је за идеју времена и историје: Северо-америчке Државе и сувише су, релативно, скорашње и младе да се код њих може говорити о времену и историји, бар онако и онолико колико у старој Европи. И онда је логично да Американци, у питању о обезбеђењу мира, нису унели еволуционо него револуционо схватање и револуциони метод.

Истина, тврди се, са друге стране, да је Друштво Народа испунило, до сада, бар свој главни задатак: наиме, одржало је мир — тврђење у погледу кога морамо учинити категоричне резерве. Најпре, и после Великога Рата било је немира (побуна) и ратова, и ако само колониалних (Ирак, Египат, Мароко, Сирија, Кина) а, затим, питање је да ли ми одржање мира дугујемо Лиги Народа као *установи* или само тој чињеници да су, у Друштву Народа, главни фактори Велике Победничке Силе (Енглеска, Француска, Италија, Јапан) Силе које су, са Председником Вилсоном, и створиле Лигу Народа? Зар те Силе, са својим мањим савезницима, не би биле у стању да до данас одрже мир и без Лиге Народа, нарочито када се има у виду замореност и исцрпеност Европе после Великога Рата? Па у чему би била онда величина и јачина њихове победе, ако оне не би имале снаге да, чак ни за десет година после Рата, сачувају плодове своје победе?

Али, ако се не може рећи да је Друштво Народа дало резултата у *позитивном* смислу, бар не оне и онакве резултате какви су нам били стављени у изглед од стране њених твораца, у смислу *негативном* оно је потпуно било ефикасно: ми овде мислимо на дејство и утицај Лиге Народа односно развоја идеје о Сједињеним Европским Државама. Остварење те идеје и иначе наилази на огромне тешкоће — те тешкоће су само

---

* В. наш чланак: *Les Etats-Unis d' Europe*, оштампан из „La Revue Mensuelle", Genève, 1927. год. (у српском преводу изишло у „Књижевном Северу", Суботица, 1927.).

знак величине те идеје — да би било потребно стављати јој на пут и тешкоће вештачке. Међутим, установа Лиге Народа представља једну такву, вештачку, тешкоћу за идеју Европских Савезних Држава. Установљавајући један општи светски савез, Друштво Народа, организатори његови су прешли преко идеје посебних континенталних државних савеза, управо одбацили је па, дакле, одбацили и идеју Савезних Европских Држава. У исто време, Лига Народа ставила је, и ставља, овде, своје чланове са Европскога Континента у један деликатан положај, боље у једну лажну ситуацију: и, збиља, ако би хтели заузимати се за федеративно уређење свога, Европскога, Континента, они би дошли у сукоб са оним, неевропским, члановима Лиге чији интерес није да се створе Сједињене Европске Државе; а ако прихвате политику тих неевропских својих колега, они тиме изневеравају ствар свога, Европскога, Континента, то јест ствар европске федерације и европскога мира који има да се обезбеди том федерацијом и који Европљанима треба да буде прва дужност и прва брига. На тај начин, ко је добар „ligueur" т.ј. добар члан Лиге Народа, није добар Европљанин, а ко је опет добар Европљанин, није добар „ligueur", члан Лиге Народа. Лига Народа има за тежњу да створи општи, светски, патриотизам, спречавајући стварање посебних, континенталних, патриотизама па, дакле, и патриотизма европскога. Другим речима, организовање Лиге Народа имало је и има за последицу да разбије европску солидарност, да задржи еволуцију идеје о Савезним Европским Државама а, тиме, наравно, да и остварење исте идеје, ако не сасвим онемогући, а оно бар одгурне у далеку, недогледну, будућност. Лига Народа, ако не значи смрт идеје о Европском Савезу, значи, свакако, њену дуготрајну болест. Међутим, само федерацијом својих држава може Европски Континенат одагнати страшило рата које над њим стално лебди, тако да се установа Лиге Народа, која је, и ако вештачка, ипак јака и пресудна сметња за остварење те федерације, уједно појављује и као сметња европском миру и консолидацији Европскога Континента. Један парадокс: да једна установа, Друштво Народа, створена да отклони ратове, има тако обрнуто дејство да баш смета миру који би требала да обезбеди!

Раније, пре Лиге Народа и пре Великога Рата, у Европи је владао такозвани систем равнотеже сила: Велике Државе на Европском Континенту биле су подељене у две групе које су се, по својој снази, од прилике изједначавале (Zweimächte

gruppensystem). За тај систем се нарочито залагала Енглеска а из тога разлога, истицали су њени државници, што, онемогућујући на Европском Континенту надмоћност само једне државе, систем равнотеже сила осигуравао је слободу и независност свима државама и народима у Европи а тиме и њихово слободно развиће. На сваки начин, међу побудама због којих је Енглеска бранила систем равнотеже налазила се и ова коју изложисмо мало час, побуда општега реда. Али исто је тако, бар за нас, несумњиво и то да је код Енглеске ту играла улогу и та чињеница, и нарочито она, да, остајући по страни европскога груписања сила, Енглеска је била судија, арбитар, Континента: она група сила уз коју би Енглеска, у моментима сукоба, стала, добијала је превагу, а Енглеска, наравно, одређивала се, при томе, према својим посебним интересима. На тај начин, са системом равнотеже сила, на Европском Континенту претежни су били, на крају крајева, Енглеска и њени интереси, то јест на Континенту Европском били су претежни једна неконтинентална сила и неконтинентални интереси.

И није била само та махна система равнотеже сила што са њим Европски Континенат није био свој господар него му је господар и тутор била једна држава изван њега, Енглеска, већ је тај систем био врло опасан и по мир: најмањи поремећај европске равнотеже доводио је до сукоба и врло често и до ратова, и Велики Рат је дело тога система, система равнотеже сила. Тај систем је, за кратко време, обезбеђивао, истина, слободу и независност народа, али каква корист од тога када је, после, доводио до рата и слома где су многобројни, да не кажемо сви, плодови те слободе и независности бивали уништени.

И зато, ако се жели прави и дуготрајни мир у Европи, мора се напустити систем равнотеже сила, који систем почива опет на начелу међународне суверености и независности држава, начело које, као што смо већ казали, носи стално у себи клицу сукоба и ратова, начело, дакле, нехришћанско, паганско, биолошко, и на место њега усвојити систем Европске Савезне Државе: када, тако, на нашем Континенту буде само једна сувереена држава, та Савезна Европска Држава, тада не може више бити ратова на њему, јер та једна и једина држава не би се, природно, могла тући сама са собом. Исто онако, да и то додамо, као што и поједине државе које су етнички (национално) хетерогене (сложене) а, нарочито, ако су оне, уз то још, хетерогене и по историји, традицијама и привреди, као што је, наиме, случај са

нашом Државом Срба, Хрвата и Словенаца, морају, такође, усвојити, за своје унутрашње уређење, федеративни а не унитарни односно централистички систем: само тако те и такве државе моћи ће опстати, учврстити се и напредовати.*

Али, да би та Европска Савезна Држава, од које би садашње државе сачињавале само аутономне или полусуверене јединице, била основана на солидној бази, морала би бити испуњена ова два услова:

а) Она би имала да буде резултат једног општег споразума европских држава у коме би све ове, велике као и мале, узеле удела на потпуно равној нози. Тај Европски Савез не би могао бити једна организација створена само неколицином европских држава, поименце Великим Европским Силама, Савез који би ове после наметнуле, као какав диктат, осталим мањим и малим државама. У Европском Савезу не би, са гледишта права, могло бити великих и малих чланова, него би све данашње европске државе биле у њему једнаки и равноправни чланови. Није, дакле, једном оваквом савезу одговарао ни нацрт F. Krause-a, јер је он предвиђао да Европски Савез буде организован само од стране противница Француске у који савез би могла ступити и Француска али по решењу Сила Победница: Француска би, дакле, ту дошла као нека покајница, нека сила другога реда, што би искључивало мало час речену идеју једнакости чланова Европског Савеза. Савезу Европском какав ми овде претпостављамо не одговара ни Женевска Лига Народа: и она је створена од Сила Победница, са искључењем Сила Побеђених, које су, истина, доцније, такође, приступиле Лиги, али пошто су прво, по вољи Победилаца, издржале, да се послужимо тим изразом, једну поли-

---

* Ми смо се у више махова изјаснили за горње уређење наше Државе (то јест у смислу њенога уређења као *савезне државе*, Bundestaat, Etat féderé, а не као *државнога савеза*, Staatenbund, fédération d' États, — облик који није, у питању о организацији Југословенске Државе, никада узиман озбиљно у претрес, ако већ апстрахујемо Уставни Нацрт Народнога Клуба односно Хрватске Заједнице, где С. Јовановић вели: „Народни Клуб све се више удаљавао од типа савезне државе, где сувереност припада савезу, и приближавао типу државног савеза, где сувереност придада државицама": *Уставно Право Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, Београд, 1924., стр 43.). Нарочито смо се за то изјаснили у својим чланцима: *Einheitsstaat oder Bundesstaat in Jugoslawien?*, Zürich, 1922. (Separatabdruck aus der „Neuen Zürcher Zeitung", Zürich (исти чланак изишао је и на француском језику у часопису: „Revue générale du Droit, de la Législation et de la Jurisprudence", Paris, 1923.) и *Die politische Fortentwicklung des Jugoslawischen Staates*, Glarus (Schweiz), 1928, (Separatabdruck aus der „Neuen Zürcher Zeitung", Zürich, No von dem 13. und 14. August, 1928.).

тичку епитимију, тако да оне, данас, представљају у Лиги Народа једну бар фактички ако не правно (по статутима Лиге) нижу групу чланова Лиге. Резултат победе Савезних и Придружених Сила, створено не *сйоразумом* равноправних чланова него *материјалном силом*, Друштво Народа, тврди се, не без доста разлога, од стране његових противника, јесте пре једна Лига Победника, организована, слично Бечкој Светој Алиансији од год. 1815., ради очувања њихових ратних тековина и одржања мира на темељу тих тековина, једном речју: проширена Антанта (eine erweiterte Antante, како кажу Немци). И онда: каква ирониja да и Побеђене Државе чине саставни део једне међународне политичке комбинације одређене да осигура резултате победе над њима и мир заснован на њиховим поразима! Лига Народа не би, према овоме, била ништа друго до опет једно издање система равнотеже сила, с тим да је овде равнотежа поремећена у корист једне групе сила, сила победница, а против друге групе сила, сила побеђених; стање које ће трајати управо само дотле док ова друга група сила, захваљујући развоју догађаја, не успе да, једним новим Великим Ратом, ову равнотежу поремети на своју корист а на штету противника, садашњих диктатора Европе. У крајњој анализи, Лига Народа, далеко од тога да би била инструменат и гарантија мира, била би, напротив, само једна пространа и безобзирна примена онога римскога правила: vae victis; не, дакле, какав мирни Савез Народа него један, по мир тако опасан, Савез Победилаца против побеђених, Савез са циљем, тако нехришћанским и паганским, да се оно vae victis овде овековечи. Укратко, онако као што је Европски Савез Krause-a био једностран, носио, поимснце, карактер *антифранцуски*, исто тако је и Лига Народа једнострана, јер она се представља као један савез *антинемачки*. Европска Савезна Држава, права Савезна Европска Држава, она која има да Европи донесе сигуран и трајан мир, не сме имати никакав *антикарактер*, то јест бити уперена нипротив кога већ она мора имати један општи *европски* карактер, то јест бити толико широкогруда и хришћанска да обухвати и обгрли подједнако и равноправно све европске државе и народе, и мале и велике, побеђене као и победиоце.

б) На другом месту, Европска Савезна Држава не би у себи садржавала Енглеску. Пошто Европски Савез има за циљ да Европу сачува од мешања неконтинеталних Сила у њене односе и послове а специално од мешања Енглеске, то је ра-

зумљиво да идеја Европскога Савеза не може бити ни мало симпатична овој последњој, Енглеској, којој садашња неорганизованост, да не кажемо политичка анархија, у Европи омогућава, напротив, њену интервенцију у најширим размерама, и просторно и временски, у те односе и послове и тиме јој, уједно, омогућава да, по вољи и према својим интересима, интереси који не морају бити и интереси европски, ствара и раствара коалиције држава европских и ове излаже ратним опасностима. Отуда, не би било ни најмање саветно увести у Европски Савез једну такву државу чија би тежња била још од самога почетка, на сваки начин, да растури једну установу уперену против њенога мешања и туторства у европским стварима. Историја показује да су, за последњих три стотине година, велики европски ратови имали своје порекло у том надмоћном положају Енглеске према Европи и у противности између енглеских, то јест неконтиненталних, интереса и интереса континенталних, т. ј. европских. Тако, нпр., Енглеска је била најодлучнији противник Француске и Наполеона I и никада са њима није се хтела измирити, догод није успела да, помоћу других европских држава, обори Француску и Наполеона; и она је то чинила зато што је страховала да Француска не организује и не ослободи Европу од енглеске превласти и мешања. Исто тако, генеза Великога Рата лежала би у бојазни Енглеске да Немачка, која је и иначе на мору и у колонијама почела бивати њен опасан такмац, не уреди Европу на начин да се она, Европа, отме од енглескога, по њен, европски, мир тако опаснога, утицаја. Није, дакле, Енглеска била против европске хегемоније Француске под Наполеоном I или хегемоније Немачке под Вилљемом II зато што је она, у интересу начела слободе народа, била у опште против ма чије хегемоније — ако је, у Новом Веку, која држава била хегемона то је баш Енглеска, она је то, мање више, и данас, бар према Европи — него зато што се бојала да хегемонија једне велике континенталне европске државе, Француске, Немачке или Русије, не би одвела једној таквој европској организацији која би, стварајући једну солидну узајамност међу европским државама, онемогућила Енглеској да те државе, по своме нахођењу и према својим интересима, организује и искоришћује једне против других.

Разуме се да ово искључивање Енглеске, која, можемо рећи, само *географски* а не и *духовно* припада Европи, из Европскога Савеза не би било ни у каквој агресивној намери против Велике

Британије: створен мира ради и у сврси његова осигурања, Савез Европски не би, логично, могао бити никакав инструменат рата ни против кога па, дакле, ни против Енглеске. Шта више, и далеко од тога, доцније, при даљем развоју идеје Светске Савезне Државе, и Енглеска би, која већ са својим доминионима сачињава један Савез, приступила тој Светској Држави.

У Европском Савезу, као што излази из ових објашњења, појединн народи не би више били онако независни и слободни као што су данас: зато што су они тако независни и слободни и имамо овај садашњи хаос у Европи, хаос који се сваки час може претворити у рат. Не може се имати обоје: слобода и мир. Ко хоће слободу, неће имати мира, а ко хоће мир, неће имати слободу: треба бирати, и ми Хришћани, који смо за мир и братство међу људима и народима, бирамо ово двоје, уверени, уосталом, да праве, т. ј. хришћанске, културе, па ни слободе, не може бити без општега мира и браства. Тај међународни мир и браство, а не начело самоопредељења народа, треба да нам буде идеја водиља: начело самоопредељења и слобода народа, то значи начело међународнога ривалства, империализма, сукоба и ратова. Председнику Вилсону, што је била једна фаталнa погрешка, баш то начело било је руководна мисао, када се, под њим, Американска Унија умешала у Велики Рат, али то начело, можда ново за Американце, било се већ преживело у Европи: оно је у XIX Веку, а специално у Италианском и Немачком Уједињењу, било дало све што је могло доброга а отада је оно почело постајати опасност по Европу и њен мир, због чега је на место њега дошла идеја о *солидарности народа*, т. ј. идеја да народи, у самој ствари, сачињавају једну општу заједницу у којој ни један народ не може имати неограничену слободу да се опредељује како хоће, не водећи рачуна о другим народима. Јер, ако би тако било, народи би били међу собом у вечитој борби и ратовима; мир, па, дакле, и напредак, били би немогући, било би онако како би било међу нама, појединцима, када не бисмо били организовани у једну солидарну целину која се зове држава. Својим надмоћним и пресудним утицајем у Великом Рату, Американска Унија успела је, преко свога председника Вилзона, да наметне Европи ту застарелу идеју о самоопредељењу, независности и слободи народа и да тако заустави и пресече еволуцију Континента Европскога у смислу његова федеративнога уређења: резултат је тога данашња националистичка психоза у Европи и међународни неред и немир.

Само федерисање европских држава може спасти мир и са њим хришћанску културу: то нису и неће бити у стању учинити међународни уговори т. ј. уговори које закључују независне и суверене државе међу собом, па ма какви били ти уговори. Ово значи да ни уговори о арбитражи (о изборном суђењу међународних спорова), који су данас толико у моди, не могу имати, у том погледу, више вредности ни јачега дејства, тим мање што се ти уговори односе, по правилу, више на спорове правно-техничке природе а не и на сукобе политичке, где могу бити у питању животни интереси државе и народа и њихов престиж, а баш ти и такви сукоби представљају највећу ратну опасност. Јер, где је санкција обавезе држава уговорница да ће оне, када дође до сукоба, заиста прибећи арбитражи, а и ако тако буде, где је санкција да ће осуђена држава извршити одлуку изречену против ње? Нема правне санкције, јер над сувереним државама не постоји никаква виша правна организација која би их нагнала на извршење њихових обавеза; таква организација није ни Друштво Народа које не само да нема карактер Савезне Државе него нема ни карактер Савеза Држава, нешто још лабавије, нити, пак, оно располаже каквом материалном силом, војском. На тај начин, и уговори о арбитражи немају, дакле, већи домашај него и остали међународни уговори, уговори који, и поред своје многобројности, никада нису могли да спрече ратове. Ово исто вреди и за уговор о ненападању ту скоро закључени, уговор познат под именом Келогова Пакта; и тај уговор остаје без правне санкције.* Ако је икоји уговор био свечан и изгледао сигуран то, је уговор о неутралности Белгије, од год. 1831.,** па опет је Белгија била, у Великом Рату, бојно поље. На сваки начин да погазити међународни уговор није саобразно међународном политичком моралу, али шта нам помаже та констатација, када се, и поред тога, уговори међународни газе? Напослетку, када и ако наступе такви моменти да једна држава има да бира између по-

---

* В. у овом смислу о међународним уговорима о арбитражи и у нашем чланку: *Observations sur la quatrième question*, објављеном у збирци: „Premier Congrès International de Droit pénal," Bruxelles (26-29. juillet 1926.). *Actes du Congrès* publiés sous la direction du Comte Carton de Wiart par J. A. Roux, Secrétaire général de l' Association de Droit pénal, professeur à l' Université de Strasbourg, Paris, 1927,, (издање de l' Association internationale de Droit pénal).

** В. Protocole de la Conférence de Londres du 20. janvier 1831. као и: Protocole de la Conférence de Landres du 27. janvier 1831. (Extrait) код Dr. Strupp, *op. cit.*, t., I., p. 350. à 357.

штовања једног међународног уговора и своје сопствене пропасти, — који је то одговорни државни фактор, био он шеф државе или влада државна, који би смео узети на се ту одлуку: да му држава евентуално и пропадне, само да не би међународни уговор у питању био погажен? Онога тренутка када су управници Немачке Државе били стекли уверење, после објаве рата, 1914. год., Русији и Француској, да егзистенцију своје земље могу одбранити само повредом белгиске неутралности, они се нису размишљали шта да изберу: своју отаџбину или један међународни уговор. И да Немци нису ушли у Белгију, то би, свакако, учинили њихови противници, ако би нашли били да је у томе имао бити спас њихових домовина. Догод постоје у Човечанству независни и суверени организми који се зову државе, дотле ће оно што се назива међународни политички морал бити само једна празна реч, једна илузија: све дотле ће бити јачи од тога морала *државни морал*, то јест принцип одржања државе. Salus rei publicae suprema lex esto, говорили су још Римљани, и пред тим принципом падају сви међународни уговори, сви су они, када егзистенција државе дође у питање, само једно парче хартије (chiffon de papier). Pereat mundus fiat iustitia, данас, у међународним односима, та изрека значи у истини: држава је преча од свега. На сваки начин, ставити односе међу народима и државама на базу државнога морала, како га ми мало час grosse modo изложисмо, то значи осветшати, у тим односима, паганski принцип егоизма, борбе и ратова, на место хришћанске идеје алтруизма, браства и мира. Али, тако ће бити и мора бити догод се једном свет, а специално Европа, не организује на бази федерације држава. Дотле Белгији, нпр., неће ништа помоћи ни садашњи њен нови међународни положај, а то је њен савез са Француском: она ће, и у будуће, бити бојно поље између Француске и Немачке; једини би јој овде био лек, док не дође Европски Савез, да се одатле премести!*

Како ће се, пак, доћи до европске федерације, то је питање у које ми овде не можемо улазити. Ограничићемо се само на ту напомену: да европске федерације па, дакле, ни мира у Европи не може бити без дефинитивнога измирења Француза

---

* Овако смо се о Белгији ми изразили и у једном своме чланку органа Белгиске Либералне Странке: *L' Indépendance belge*, бр. од 8. Априла, 1915. год. (по н. к.) који је тада излазио у Лондону (а пре тога, после заузећа Брисла, 1914. год., од стране Немаца, у Остенди, док се није, 1918. год., опет вратио у Брисел где и сада излази).

и Немаца, измирења *духовнога* а не само *уговорнога.* Њихово измирење ће бити, у исти мах, и измирење осталих европских народа, као што је данас завада њихова завада целе Европе. Стојећи на челу европске културе, та два народа имају *сйецијално* дужност да Европу *организују* и тако јој даду један сталан и дуготрајан мир, што значи да, ако не буде мира у Европи, та два народа ће носити за то пред Човечанством и Историјом највећу одговорност.

Живојин М. Перић

Књижевни преглед

*

Српска Књижевна Задруга

Има у нашем књижевном животу личности и установа о којима се не пише друкче него или у панегиричком или у памфлетском тону. Панегирици су обично кратки и долазе од пријатеља који имају или траже књижевног угледа. Памфлети су увек дуги и долазе најчешће из реда неписмених или рђаво расположених људи. Мало је код нас отворених, искрених и лично незаинтересованих мишљења о установама и личностима које дају обележје књижевности нашег времена. Насупрот обичају у целом свету, код нас се најмање пише о ономе о чему би требало да се говори и највише и најразностраније. Шта значи за нашу лирику г. Јован Дучић? Какав је однос његов и његових другова према нашим песницима из романтичне епохе, према Змају, Костићу и Ђури Јакшићу? Колико је та лирика продрла у народ и какав утисак је произвела? Или, каквог карактера и значења је улога г. Богдана Поповића, његова позитивистичка естетика, његов рационализам и класицизам, истицање артизма и стила, култ реда и хармоније? У опште, који су резултати „европеизирања" и „позападњачења" наше књижевности за последњих тридесет година? Као и о много чему другом, о томе код нас нико није озбиљно и опширно писао.

Од књижевних установа, Књижевна Задруга је више него и једна друга од тих о којима се говори у кратком панегиричком тону или само на памфлетски начин. Обично се само каже да немамо ни једну сличну установу која би имала њен значај и вредност, да је њено „последње коло на истој висини и једнако добро као и прећашња њена кола", и да „с пуним правом ужива највеће поверење и помоћ великог броја читалаца". Или се нађе, с времена на време, неки рђаво расположен и уврећен списатељ који Задрузи

одрече безмало сваку вредност и озбиљно доказује да готово ни једна њена књига не ваља.

У оне две деценије које су претходиле Светском Рату, у нашој књижевности није тако било. Недић и Скерлић су писали и говорили баш о најизразитијим личностима и питањима свога времена, узимали одређен став према писцима и покретима и, на тај начин, јасно обележавали идеологију и расположења свога нараштаја. У наше дане, као да и у књижевности постоји неки строг закон о штампи, ретко се чују отворена, документована и свестрана мишљења о најкрупнијим савременицима у нашој књижевности и о главним струјама у књижевном животу. Из многобројних и разноврсних узрока, за које није овде место да се наводе, млађи нараштаји износе и тумаче своје књижевне погледе ретко и кратко, и недовољно мирно. Наш књижевни живот је данас нервозан и брз, препун експлозива који нису нужни ни корисни. Између „младих" и „старих" или, боље, између конзервативних и напредних, нема ни отворене борбе ни споразума: „држи се стање" и „вози се", исто онако као и у политици.

Књижевна Задруга, у том погледу, не чини изузетак. Када је, пре неко четврт века, једна група књижевника, на челу са Јованом Скерлићем и г. Павлом Поповићем, нашла да Задругина издања нису ни довољно савремена ни на правој висини, разлози су били усвојени, и свако зна како је Задруга у годинама пред Светски Рат сјајно одговарала свом задатку у духу тадањега времена. После Рата, у којем се живот буквално преобразио, Задруга није променила ни књижевно „мерило", ни људе, ни начин издања. У њој је остало све као што је и пре било, ма да је више него јасно да је данас друкчији књижевни живот и други књижевни погледи, и да су и код нас дошли нови књижевни нараштаји и нови читаоци. Не губећи ни за тренут дужно поштовање према Задрузи, треба рећи отворено да је она, из године у годину, све више умртвљена, академски конзервативна и духовно неактивна. Није реч о томе да њена издања нису добра са једног гледишта, него да гледиште није добро. Задругина кола не значе више догађај, насушну потребу читалаца и академију најбољих писаца. Ја бих желео то показати на њеним издањима за 1928. годину.

Поводом десетогодишњице од нашег националног уједињења, Задруга је решила да тај датум обележи двема својим књигама. Замисао је била добра, и зашто не би била? Све је зависило од тога како ће се замисао извести. Могло се, можда, очекивати да ће Задруга, као књижевна установа, тај датум обележити радовима из-

разито књижевног карактера, рецимо тако што ће објавити преглед наше књижевне, уметничке или неке друге духовне делатности у овој првој деценији слободнога државнога живота; или што ће, у добрим антологијама, показати шта се најбоље урадило у лирици, приповетци или есеју. Место тако нечега, Задруга је штампала две књиге изразито политичког и војничког карактера, нимало упркос духу времена. Нема сумње да је г. Јован М. Јовановић од најпозванијих да говори о постанку наше државе. Али шта садржи његова књига? У главном оно што знају и најшири слојеви нашег народа и оно што је од истог писца већ донео, добрим делом, *Српски Књижевни Гласник*: те ствари уче наша деца већ у основној и средњој школи.

Слично стоји и са књигом г. Милутина Лазаревића, бившег пуковника. Нико не спори да је г. Лазаревић од најбољих војних писаца код нас, али његова студија не доноси ништа нарочито ново ни неопходно потребно. К томе треба још додати да је ово прва свеска, у којој су описане само мобилизација српске војске и битка код Куманова, тако да ће Задруга имати да изда још ваљда пет-шест оваквих књига, да би се описали сви ратови за ослобођење. И све ми то углавном знамо, — онолико колико треба, — и све смо ми то читали више пута, у новинама и у разним књигама, историјама и албумима, и у календарима, а многи од нас је све то и преживео.

Гледајући ове две књиге, г. Јовановића и г. Лазаревића, човеку спонтано долази да упути Задрузи питање: ако се већ хтело дати дело о Рату и његовим многобројним последицама, зар не би било занимљивије да је неки од наших књижевника дао своје ратне успомене и утиске, из којих бисмо сазнали како је наш интелектуалац гледао на проблем смрти, пожртвовања, љубави, мржње, заноса, младости, и физичког и душевног бола, и свих оних безбројних осећања које изазива рат у човеку. Јер оно што данас нас највише интересује, то је проблем живота и смрти, проблем савести и односа човека према човеку. А то се могло учинити, јер нису сви наши књижевници провели рат на Крфу, у Женеви и Паризу, него их је било и таквих који су се борили и бивали рањени. У овај мах ми падају на ум г. Драгиша Васић и г. Милан Богдановић, а свакако би се нашли и други кад би се потражили.

Да Задруга не иде упоредо са савременим књижевним животом и његовим потребама, то се опажа и у њеним чисто књижевним издањима. Као песник, у последњем колу се јавља г-ђа Даница Марковић. Нема сумње да у њеној књизи има и добрих пе-

сама, али је још више неоспорно да би њена књига далеко боље изгледала пре петнаест година и више значила за тадање наше читаоце. Данас би Задруга требала да штампа песме г-ђице Десанке Максимовић, — ако је већ реч о женама које пишу стихове; — ко има везе са данашњом читалачком публиком, за тог је јасно да би књига г-ђице Максимовић била боље примљена, радије читана и више вољена од књиге г-ђе Марковић. Ако се настави овим темпом, песме г-ђице Максимовић доћи ће на ред кроз петнаест, двадесет година.

Од приповедача, у овом колу је заступљен г. Бранислав Нушић. Из којих разлога? Без обзира што је од г. Нушића Задруга досад објавила три драме, било је непотребно штампати писца који је и иначе веома читан и слушан, — више но и један други савремени писац, — и од којега су колико лане штампане и прештампаване без мало све приповетке које су сабране у ову књигу, — не дотичући при томе још вредност г. Нушићевих прича. Зар не би можда било боље да су штампане приче г. Мирослава Крлеже или неког другог Хрвата? У овом колу уопште нема ни једне хрватске књиге, а свакако би и то био начин да се обележи десетогодишњица од уједињења. Могло се, најпосле, наћи и српских приповедача, савременијих и важнијих од г. Нушића.

Најбоље је учињено што су штампана два српска романа, један од младог г. Бранимира Ћосића, *Два царства*, и један од Јакова Игњатовића, *Чудан свет*, који је требало већ одавно издати. Не изгледа, међутим, да је направљен добар избор у лицу г. Бранислава Миљковића кад се тражио писац који ће припремити *Чудан свет* за штампу и написати му предговор. Да се пређе преко тога што је г. Миљковић отишао предалеко у исправљању Игњатовићевих граматичких грешака, често одузимајући од ароме Игњатовићева израза (он је чак *за врати* „поправљао“ у *за вратима*, *с лопови* у *с лоповима*, *јербо у јер*, итд.). Али се не може прећи преко његових настраних и површних схватања психологије, по којима је психолог само онај писац који тумачи унутрашња живот својих личности, а не и онај код кога се личности откривају и познају кроз акцију: по томе схватању, драмски писци уопште не би били психолози и у драмама не би било психологије. Нити се могу примити опширна расправљања о стилу од човека који је завршио свој предговор реченицама које показују одсуство сваког осећања чак и за један стил који има да буде само коректан. Истакнувши техничке недостатке Игњатовићева романа, г. Миљковић се овако изражава:

Но *главно* је ипак, да га је *у главном* радио оним својим добрим способностима: да прати и изведе спољњу акцију јунака, и да *живо* и *живописно* приповеда усталасали *живот*. Помоћу тога подигне се истински *живот*. И иза прочитаног романа остају *утисци*, и *утисци* појединих личности и, још више, *утисци* скупног *живота*. Њиме је кренут и *оживљен живот*...

Поводом случаја г. Миљковића, требало би уопште и отворено поставити питање: зашто предговоре Задругиним књигама пишу г. г. Марко Цар, Јеремија Живановић, Бранислав Миљковић и Живко Милићевић, а не г-ђа Исидора Секулић и г. г. Вељко Петровић, Тодор Манојловић, Милош Црњански. По чему су они први ближи књижевности и књижевној критици?

Најпосле, и још са више разлога, слично питање би се требало и могло поставити и у погледу на састав Књижевног Одбора Задругина, у којем седи велик број људи чија је сва веза са књижевношћу у томе што је предају у средњој или некој другој школи. Ту рђаву традицију Задруга би требала да напусти. Јер ако се пре четврт века можда није могло наћи много писаца са широком књижевном културом, тако да су професори силом прилика морали да сами воде све књижевне установе, данас није тај случај. Напротив, већи део наших данашњих писаца има далеко већи интерес и знања из наше и светске књижевности од огромне већине оних који предају књижевност по школама. С тим фактом треба рачунати, у интересу Задругиних књига и читалаца.

Страну књижевност у овом колу представља перзијски песник Фирдуси, којег је превео са оригинала г. Д-р Фехим Барјактаревић, написавши књизи и врло леп предговор. Избору се нема ништа приговорити, ако се стоји на становишту да једно дело треба одабрати само по томе што има велику књижевну вредност. Невоља је што таквих дела у светској књижевности има велик број, тако да се избор не може вршити само на основу вредности дела и ваљаности превода и предговора. Исто тако није згодно, и личи на педагогију и мирише на катедру и семинарске послове, кад предговор и коментари једног дела износе безмало двапут толико колико то само дело: у конкретном случају, Задруга је издала више г. Бајрактаревића но Фирдусија.

Укратко, Задруга би требала да издаје не књиге које су добре само са једног изразито професорског и књишког гледишта, него књиге које су истински савремене, нове и занимљиве. То се може постићи само тако што ће се извршити ревизија идеја и сарадника. И с обзиром на свој углед, који носи с правом, и с обзиром на своју прошлост, која је збиља завидна, Српска књижевна

Задруга треба што пре да изврши потребне реформе, и у свом сопственом интересу, и у интересу писаца и читалаца.

Милан Кашанин

Савремени Европски Дух

Daniel Rops: *Carte d' Europe.* Париз, 1928.

Писац дела „Наш немир", приказаног у свом часопису (свеска за март 1928.), проширио је у овом свом другом и врло занимљивом делу и своје напоре и своје видике. Дело „Карта Европе", наравно нацрт једне интелектуалне и духовне карте Европе, садржи један врло значајан Увод и онда шест огледа о свим европским писцима: Стриндбергу, Конраду, Чехову, Унамуну, Пиранделу, Рилке-у и Дианелу. Док је у ранијем делу о нашем немиру говорио о немиру уопште, овде, у уводу, Даниел Ропс разрађује ту тему говорећи о битним и значајним цртама узнемиреног европског духа много ближе и одређеније, и дајући једну изванредну анализу. Док је у првом делу о немиру говорио о ставу француских писаца и мислилаца пред проблемом узнемирености, овде Даниел-Ропс даје сјајне огледе о европским, разноврсним по народности, духовима који, по његову мишљењу, могу представљати једну карактеристичну и репрезентативну „духовну европску породицу". И у свих тих писаца, у свих тих мислилаца, налази Даниел-Ропс поједине основне потезе савременог европског духа и његових тежњи, тако да су огледи о поменутих шест личности у ствари само примери, илустрације, поткрепљења, докази и проширивања тезе изнесене у врло добром Уводу, најзначајнијем делу ове књиге.

*

Ропс почиње одмах једном врло тачном опаском: „Ново доба је сузило Европу. Ми смо веровали да смо џинови; налазимо се као пигмеји". Имали смо илузију да се интелектуални облици глобуса равнају по нама, имасмо обману да је наша, европска, судбина неизмерна, у нашим очима наша освајања су ишла у „апсолутно" и, најзад, ограничавали смо историју на историју наших европских кантона. Али „све је свршено. Ми смо сведени на наших десет милиона квадратних километара: а Азија их има четрдесетипет, Африка и Америка по тридесетиосам. Сада, ми то знамо". Наше борбе, преувеличане амбициозним духом коме ни путовања, ни

открића нису могла проширити видике ни отворити очи, наши сукоби Немачка—Француска, зар неће све то имати за будућа покољења значај сићушности и стерилности? И зар се неће причати о нашем „великом рату" као о пелопонеској анекдотичној борби, у неколико редака? Данас ми знамо Грке, а за њих је некада било од велике важности разликовати Спартанца од Атењанина; и за будућег историчара, за неку хиљаду година, наше доба ће имати једно име: европске цивилизације. Није ни чудо, уосталом, што смо толико раздвајали ствари у узаном обиму Европе и толико разликовали буре у чаши воде: географија Европе не даје никакво физичко јединство. Европа није маса земље која у крупним цртама бар има један заједнички карактер, као визија, нити је територија јасно једне расе, као Африка. Европа је појам човеков и дугује човеку све, а природи ништа, или готово ништа. Европа је резултат рада историје: и да би јој се променила будућност, ваља се обратити само људској вољи. А та Европа могла је и имати претензија да духовно влада светом, будући физички богата. Данас, она трпи утицај — мисли Ропс — америчанског духа а тај, изгледа, лагано и стално је лишава душе. Али ће доћи дан када ће, по завршеној механизацији глобуса, човек опет стећи о својој судбини вишу свест, и онда ће се опет ценити моралне и интелектуалне традиције Европе. Обновити, ревидирати и сачувати те традиције — то би био задатак који се намеће људима, људима који сачињавају још интелектуалну елиту Европе. Задатак тежак, нарочито сада, данас, где се све опија машинизацијом свега. Задатак тежак и коме се скептичке душе смеју...

Сумњичала та могу још и поверовати у неко економско јединство Европе пред страховитом претњом конкуренције нових земаљâ, јединство које има, мисле они, да нас спасе инвазија америчанизма. Али је такав отпор узалудан: јер ће трустови, јер ће синдикати, јер ће удружења у Европи — вели Ропс — усвојити америчанске формуле и опет америчанизовати западну цивилизацију. „Шта нам је стало да ли је Форд или Ситроен на челу групе, ако цивилизација машинска има исти карактер на оба континента?" Ропс није наиван да мисли како интелектуално уједињење Европе има већу важност него ли економско; али у очима историчара који није ухваћен у баш саму садашњицу, тако брзо ипак пролазну, све су то само детаљи; и мора се признати, ипак, ако се мало даље и дубље загледа, да ни економско јединство не може имати праву вредност ако не постоји свест дубока у духовној солидарности. Није овде — каже Ропс — рече о томе да ли прићи једном олаком пацифизму

или застарелом интернационализму; ради се о томе да се поставе сва питања на једну вишу раван која није никада ни смела бити напуштана, ни за време ратова; ради се о томе да ли ми сматрамо још европску цивилизацију као највиши израз историје људског рода и, ако смо у то уверени, да ли и како смо одлучни да је бранимо. Истина је жива да нас је оно што европском цивилизацијом називамо одводило толико до банкротства, и физичког и моралног и духовног, толико нам дало неукусности и одвратности, да смо обесхрабрени. И треба енергије; треба проширити обични појам о тој „европској цивилизацији". И зато је материјално сужавање појма Европе срећно за њено духовно јединство. Сужавајући се физички, Европа је добила могућност и средства да се духовно ојача и прошири; ми се, стегнути ближе, морамо осећати братски уједињени. Јасно је нама данас да један народ не може више интелектуално загосподарити другима, да једна морална ђада не може припадати само једном народу, да један научни проналазак пада у део свима. Европска цивилизација има да буде прожимање узајамно свих најбољих снага свих народа. Треба, значи, примати, свесно и интелигентно, стране утицаје. Кинески зид не сме постојати, и ако се национални дух може сачувати баш у име европског духа, то не значи да се има оградити од свих утицаја..

И Ропс овде топло заступа савремене тежње његове француске генерације да се духовно има зближавати без обзира на све; и са Немачком, не сматрајући да се томе противе сени палих ратника, и не „само" са Немачком, сматрајући да греше они који веле да „Европа — то су Француска и Немачка"; и са Русијом која није ван граница Европе, јер Ропс сматра да је грешка искључивати је из европске породице; и са северним земљама. Европа не може живити ако јој се буду старачки сужавале границе духа и духовних утицаја и прожимања; она се мора мењати и тећи као и живот и не сме се „укочити у таштом ставу старца који тражи све сазнавање живота из прошлости а сматра ништавним све што се саградило ново после његове младости". И ако је истина да се, већ од педесет година на овамо, изграђују нове основе европске цивилизације, онда је већ и могуће одвојити, уочити и распознати заједничке њене црте и то у обиму једне европске духовне породице...

*

Пошто је тако утврдио смисао савремене тежње европске цивилизације, потребу за њеном новом изградњом, начине на које треба да учествују у томе сви елементи Европе; пошто је објаснио двоструки процес сужавања физичке а проширивања духовне Ев-

ропе: Даниел-Ропс хоће да ближе означи главне црте те нове европске конституције духовне. И, враћајући се на своје идеје из Књиге о немиру, Ропс и овде вели да је битни потез духа савремене интернационале Духовне Европе не олимписки мир, него, напротив, мучење, немир, жудња и тражење. „Ми живимо, интелектуално, у знаку немира". А највиша заслуга немира и муке јесте то што човек онда тражи јер хоће да изађе из немира.

И онда, прва последица: суверена жеља да се властито биће што дубље, што боље, што више упозна. Далеко од укоченог класицизма као и од натурализма који је ограничен на анекдотичност, савремени писац хоће да види дубоко у душу. И ако тамо наиђе и на гушће помрчине, и то је — вели Ропс — боље но да нам представи човечје биће као просто, као логично, управо као провидно. Упознавање људске душе и интимног бића води у изучавање подсвесног, у оно што се може назвати, и што је већ и названо, „реализам душе". Анализа води замени свеснога подсвесним; толико се векова проучавало свесно, да је право што је студија подсвесног узела толико маха. Став, гест, сам по себи нема више интереса: он постаје занимљив само ако је одржаван, објашњен, вођен механизмом психолошке акције, а ова је тумачења подсвесним. А проучавањем тог подсвесног реализма душе, продубљивањем све јачим и ширим душâ људских, долази се до растурања нашег ја, до једне врсте дисперсије личности и до једног неслагања, непримања реалности, и добија је искушење да се утоне у ирεално. Тако се из немира бежећи дође у царство ирεалнога или, боље и тачније, у област где се реално и ирεално мешају тако да им и прецизност имена̂ и појмова̂ нестаје. Тако су искушењу ирεалности свесно и са знањем подлегали Стриндберг, Рилке, Пирандело.

Има још један начин да се из немира душе изађе: то је да се рођене муке забораве у симпатијама за ближње, за друге људе, у љубави и самилости и сапатњи. „Ми данас, чини се, присуствујемо једном интимнијем спајању бића̂ као да човек, у тренутку кад се његово *ја* расипа удубљујући се, осећа потребу јачу и неодољивију за једним стапањем са другима". Тако да је осећање ово братства, стапања, спајања и сливања душе са другима — само непосредна последица дубоке анализе. Тако се запажа та симпатија према ближњима и људима код Чехова, код Конрада, Унамуна и код Дианела. Код Рилке-а, то уосећавање (Einfühlung), та симпатија за туђ, други живот, иде најдаље, и чак до везе са свима бићима и свима стварима: све је, као и он, зрно песка на земљи.... Анализа нашег бића тако доводи до једне аболиције реалног, до разорења свести у ирεалном;

а отуда извајано осећање симпатије води стапању са душом ближњег и душом земље. И Ропс додаје тачно: „Несавршена решења и једно и друго и која не могу, може бити, наћи други резултат дефинитивни него преносећи се на један узвишенији план, метафизике".

Наше доба је карактерисано и својим интересом за проблем Бога и божанског. „Данашњи млади људи дају своје поверење само онима чије дело означава напор да се из људских граница изађе и да се оне пређу у смислу „онога горе". А сваки такав немир значи страсно тражење Бога. Мислиоци и писци данас, они који имају утицаја, стално су у тражењу Бога, каже Ропс. Бога уопште, или *једног* Бога? То је свеједно; главна је жеља за тражењем. Од оних који хоће да буду наше вође има да се тражи један особен став духа према проблемима, да ли очекивања Бога или прилажења њему то је свеједно, али ипак коме се придаје интимно у души прворазредна важност. И поред продубљивања нашег „ја" и људске и човечанске симпатије, овај страх и мука пред „оним горе" изгледа трећи битни и саставни знак нашег доба. Тако се пред очима Ропса оцртавају битне ознаке нашег времена, ознаке оцртане и у духовној европској породици" како ју он зове. И додаје Даниел-Ропс врло лепо и врло добро: „Таква једна епоха која је умела имати такве предмете занимања и то у свима областима, не може бити жртвована нити празнословна пред историјом"...

Шест огледа које даје за овим значајним Уводом Ропс, дају у ствари примере за оцртане идеје и сугерирају још објашњавања̂, допуна̂ и коментара̂. Али то треба — каже Ропс — разумети тако да су опште идеје исказане у Уводу само последице анализе извршене у шест огледа о шесторици европских карактеристичних духова. Ропс их је изабрао да они буду представници интелектуалног интернационализма наше Европе и нашег времена, о коме је у Уводу дао основне поставке. Тих шест репрезентаната који дају „карту Европе", модерне и онакве каква се спрема да буде сутра, браћа су, вели Ропс, и он је, са својом генерацијом, осетио у њима вође, учитеље и као старију браћу. У њима свима је нашао онај немир који једини даје смисао нашем животу данас. Дати смисао животу?... И додаје Ропс: Има, за писца, и других дужности које могу стећи симпатију најактивнију. Али тако високе нема као што је духовно „осмислити" живот.

Оно што је још особито лепо и значајно у процењивању ових огледа, јесте једно објашњење које даје Ропс о њима, позивајући се на немачког чувеног литерарног критичара Ернста Роберта Курциуса. По овоме, висока књижевна критика не сме имати свој из-

вор „никако у аналитичком разумевању него у унутрашњем искуству метафизичке врсте — ако хоће да постане средство да се интимно изрази једно познавање уметности које се напаја на самим изворима егзалтације и које, тиме, јесте увек нешто више него просто уметничко искуство". А Ропс то, вели, потписује оберучке и додаје још и ово: „Треба, дакле, признати да је узалудно посматрати једног писца једино и само у перспективама, на нужни начин фрагментарним, његове књижевне продукције, и да треба тражити да се тај писац постави на свој животни план, да се продре у тамну дубину свести где се разум, осећајност, интуиција, успомене и метафизичка вера мешају да стварају инспирацију". Ваљало би да се добро уоче, запазе, схвате и подвуку ова мишљења једног савременог Немца и једног Француза наше генерације, па да се осети у нашој генерацији, жељној добрих оријентација, колико су штуре, јалове, и празне и очајне, интелектуалистичке и рационалистичке критике наших старих „мајстора књигâ".

Довео сам довде кратко приказивање Ропсова Увода, најинструктивнијег дела његове књиге „Карта Европе"; огледи његови о већ поменутим писцима су савршено и мајсторски написани, и то тако мајсторски и тако савршено да би њихово приказивање, ако би хтело да успе, било њихово цитирање од почетка до краја.

Владимир Вујић

Музички преглед

*

Музички живот у Београду

Опера

Гостовање г-ђе Марије Кузнецове — Реприза „Продане Невесте"
(1., XII, 1928. год.).

Гостовања припремљена великим и бучним рекламама обично значе разочарење. И то што се толико пута дешавало, догодило се и са г-ђом *Кузнецовом.* Јер, г-ђа Марија Николајевна Кузнецова-Масне, светска оперска певачица, чланица бивше Императорске Опере у Петрограду и Велике Опере у Паризу, која је на нашој оперској сцени гостовала у насловним улогама *Тоске, Манона* и

Травијаше, јесте, у пуном смислу речи, *бивша* уметница. Без гласа, или боље са гласом без доњег регистра, са врло слабим средњим и форсираним високим тоновима, г-ђа Кузнецова нас није могла уверити у своју велику певачку школу и широку музичку културу. Изузимајући неколика добра места, било је немогућих момената, несигурно ритмички постављених, нечисто интонираних, произвољно стилизованих. — Глумачки, Тоска г-ђе Кузнецове није имала једну јединствену, доследно спроведену концепцију. Стилизована за чисто спољашњи ефект, срачуната да делује раскошним тоалетама — које нису увек биле у стилу — Тоска г-ђе Кузнецове пренела је своју потресну трагедију из дубине на површину, у сплет гестова и поза, често врло чудних, који су имали да скрију површност схватања. Сва на површини, г-ђа Кузнецова је на драмским поентама остајала индиферентна и хладна. Уопште, Тоска г-ђе Кузнецове је потпуно промашила, и певачки и глумачки. Међутим, Манон и Виолету у *Травијати* г-ђа Кузнецова дала је са више јединства у концепцији. Ипак, у првом чину *Манона* није било наивности палančанке која иде у манастир, у сцени у цркви оне опојне заводљивости коју има Манон г-ђе Попове, а у *Травијати* на пуно места није имала топле искрености ни у лирским изливима ни у дубокоме болу. У односу према Тоски, Виолета г-ђе Кузнецове била је најбоље постављена њена креација. Ми стојимо на становишту да критика има задатак да, без вођења рачуна о *прошлим* ауторитетима, потпуно објективно просуђује чињенице, онакве какве се оне показују у даном моменту. Ми смо прешли преко свих обзира и сентименталности, јер смо сматрали за потребно — нарочито када је у питању Тоска г-ђе Кузнецове — устати у одбрану *уметничког поштења* наше оперске сцене, преко које су прешле Тоске г-ђе Дестинове, Жалудове, Попове и Роговске.

Ведра и весела Сметанина опера *Продана невеста*, у коју је „унео све преливе своје богате музичке душе, дао најмоћније акценте свога драмског расположења, сву милостиву топлину своје лирске мелодике, сву звучну архитектуру вокално инструменталног ансамбла", добила је нову опрему врло успелу и сценски, и режијски, и музички. — Г. *Беложански* је утврдио свој велики талент позоришног сликара и дао један ведар декор, окупан светлим бојама, пун свечаног сеоског штимунга. — Редитељ г. *Книтл* је схватио *Продану невесту* не као карикатуру већ као глорификацију чешког народног живота. Доследно спроводећи своју концепцију *Продане Невесте*, засновану на чешким традицијама, г. Книтл је елиминисао вашарски карактер режије г. Павловског, избацујући неукусно окретање позорнице, и

са више стила подвлачио главне моменте. — Г. *Машачић* је утопио свој жарки темперамент у верв Сметанине музике. Нарочито треба подвући изванредну увертиру, дату са полетом, све играчке моменте и чувени секстет, сасвим хорски схваћен. — Г-ђа *Жалудова* (Марженка) и г. *Шименц* (Јењик) изврсни. Г. *Писаревић* (Кецал) глумачки и сувише стилизован, певачки није дао пуну меру. Г. *Милутиновић* је, са пуно здравог глумачког инстинкта, обновио своју изванредну креацију Вашека. Остали у стилу. — Реприза *Продане невесте*, по својој сценској, режијској и музичкој постави, била је једна од најбољих оперских представа ове сезоне.

Концерти

Студентска Филхармонија из Прага — Вече чешке музичке лирике — В. Слатин — Јозеф Левин — Шуберт у Музичкој Школи — Народни конзерваторијум. — Collegium musicum — Хор Моравских Учитеља — „Глинка" — Вече виолинских соната

Почетак сезоне је у знаку манифестација чехословачке музичке културе. После премијере Дворжакове *Русалке*, после концерта Филхармоније посвећеног Сметани, дошли су *Академски филхармоничари* из Прага. Основана пре Рата, обновљена после Рата, Академска Филхармонија, поведена великим диригентом Челанским, постала је значајан фактор у музичкој култури Прага и Чехословачке. После успеха у Прагу и у својој отаџбини, Академска Филхармонија приступа реализовању турнеја по иностранству са циљем „да покаже уметничка настојања чехословачких академичара и да дође у контакт са академичарима пријатељских држава који раде на пропагирању музике". У част десетогодишњице Чехословачке Републике, а у знак љубави према братској држави, Академска Филхармонија остварује своју прву турнеју по Југославији. — Академски Филхармоничари донели су један репрезентативан чешки програм: две симфонијске поеме из Сметанина циклуса *Моја домовина:* величанствени и визионарни *Вишеград* и топлу поетску и раскошно обојену слику *Из чешких лугова и гајева*, сентименталну, али изванредно писану, до крајности распевану Фибихову симфонијску идилу *У предвечерје*, четири Дворжакове *Легенде*, првобитно писане за клавир у четири руке и доцније инструментиране, у којима се његова неисцрпна мелодијска инвенција граничи са баналношћу, и његову *Словенску рапсодију* (бр. 2), драматичну по основном штимунгу, рађену по угледу на Листа. — Оркестар Академске Филхармоније састављен је од аматера, љубитеља

музике, попуњеним ученицима Конзерваторија и професионалним дувачима. Тиме је одређен и карактер и вредност овог младог и полетног ансамбла. Оркестар је показао хомогеност укупног звучног ефекта и сигурно реагирао на интенције диригента. Једино гудачи, у односу према дувачима, нису дошли, у погледу тона, до пуног израза. — Диригент инж. *Оттокар Козел*, ученик Прашког Конзерваторија, достојно је представљао одличну и строгу школу свога професора Острчила, шефа Опере Народног Дивадла. Диригент од расе, поетичан, са сигурним ритмичким инстинктом, развијеним смислом за динамичко детаљисање и бујним темпераментом, г. Козел је дао солидну, академски озбиљну интерпретацију целог програма, и из свога аматерског ансамбла извукао максимум изражајних могућности. — Концерт Академске Филхармоније из Прага није био само манифестација чехословачке музичке културе него и искрене словенске узајамности.

Као други концерт камермузичког циклуса, који организује концертни одсек Музичког Друштва „Станковић", приређено је врло успело вече *чешке музичке лирике.* — У првом делу програма био је укусан избор чешке соло-песме, који је бацио један поглед на развитак чешког lied-a од класичног тројства: Сметана-Дворжак-Фибих до модерних савремених композитора. Једна чисто словенска, блага меланхолија карактерише чешку соло песму. Нарочито треба подвући изванредно развијену, дубоко експресивну *Меланхоличну песму о љубови* Витеслава Новака и интензивно проосећану песму *Зимско вече* Ладислава Вицпалека, пуну монотоног и мистичног штимунга. — Г-ђа *Жалудова* се интимно уживела у поетичне штимунге чешког lied-a и певала га уз прецизну сарадњу г. *Хајека*, гласовно свеже и стилски верно. — Врхунац концерта било је извођење генијалног дела Леоша Јаначека *Дневник несталог*, циклуса од 22 песме за тенор, алт и три женска гласа са пратњом клавира. Интересантно је како је Јаначек дошао до текста. На партитури пише: „У забаченом селу источне Мораве нестао је једног дана на тајанствен начин У. Д., ваљан и раден младић, једина узданица родитеља. Испрва се мислило да је по среди несрећа или злочин. Тек после неколико дана нађен је у његовој соби дневник, који откриваше тајну несталога. Садржавао је кратке песме, за које, у прво време, нико није ни слутио да ће бити кључ тајанствене загонетке. Због свога узбудљивог и искреног тона, као и због своје песничке вредности, заслужују ове песме да их мимоиђе судбина запрашених судских аката". Садржина је љубавна историја младића Јањика са црнооком циганком Зефком „којој пламте тамне

очи", а над њиховом везом лебди судбинска фаталност: „Сваки који згреши нека и испашта, јер својој судбини нико неће избећи". Искрена и дубока поезија, у којој једна слика наговештава штимунг, или се по краткој реченици наслућује унутрашњи доживљај, има тонова примитивних источних лирика, нарочито јапанске, и акцената сензуалне *Песме над песмама.* — Таква поезија, више наслућена него доречена, одговарала је музичко-естетским концепцијама Леоша Јаначека. Музика Јаначекова изразила је оно што је поезија моравског анонима наслутила. Полазећи од своје теорије о *напеву речи,* по којој је певана реч музичка стилизација мелодијских флексија говорене речи, Јаначек је израдио свој *Дневник несталог* у модернизованом облику ренесансних камерних дуета. Све је код њега фрагмент, скица, момент, „наговештене реченице, оштре, испрекидане, несиметричне музичке фразе, изненађујуће као узвици, увек у другој боји и другом осветљењу". Па ипак та фрагментарност повезана је руком генијалног мајстора у једну органску целину. Нежни лирски изливи одмењују се са снажним драмским моментима, у којима има Бетховеновске снаге и полета. Спонтаност израза, жива ритмика, најсмелија хармонска низања — све то чини дело Леоша Јаначека једним од највећих дела у светској музичкој литератури. — Извођење Јаначекова дела, сценски, стилизовано, у сенци абажура, у којој се губе контуре певача и оставља се музици да делује својом елементарном снагом, чини част главним протагонистима г-ђи *Пинтеровић* (Зефка), г. *Книтлу* (Јањик) и г. *Хајеку.*

Поводом концерта г. *Владимира Слатина,* виолинисте, који је са великим претензијама приредио вече „савремених" виолинских композиција, имају се констатовати три чињенице. Прво, да програм није био модеран, изузимајући Штолцера, Равела и Шимановског. Друго, да је г. Слатин далеко прешао границе врло скромних могућности виолинисте оскудног тона и неизражене технике. Треће, да је његов пратилац г. *Бутаков,* свршени ученик Музичке Школе, пијаниста солидне технике и лепе музикалности, био, по чистоти технике, изнад г. Слатина.

У уметности г. *Јоезфа Левина* на првом месту стоји феноменална клавирска техника савршено искристалисана, способна да, изванредном лакоћом, решава најсложеније и најзамршеније техничке проблеме. Сјајан техничар, г. Левин долази у ред оних репродуктивних уметника код којих техника није циљ, већ средство, помоћу кога има да се продуби унутрашња, психолошка страна музичке уметности. Да је то тачно, показала је интерпретација програма. Колико

поезије и контраста у одмењивању супротних расположења код Шопена, који је заузимао добар део програма. Нарочито је интересантан био Дебиси, потпуно дематеријализован, сведен на чудни спектар бизарних тонских боја. Најзад, колико виртуозности у Листовим клавирским бравурама, искоришћавања звучних могућности клавира и градације у Шубертовом *Маршу*. Чак и Штраусов валцер *Плави Дунав*, у транскрипцији Шулц-Екслера, има оправдања да буде на програму једног озбиљног концерта када се свира онако као што га је свирао велики мајстор клавира г. Јозеф Левин.

И *Музичка Школа* је одала почаст успомени великог Франца Шуберта, поводом прославе стогодишњице његове смрти. — Конференција г. Косте Манојловића, документована и топла, говорила је о животу, раду и значају Шуберта. — Поводом стилизације програма треба учинити неколико напомена. У првом делу изузимајући две песме (Erlkönig, Liebesbotschaft) биле су само клавирске композиције. Велики мајстор немачке соло песме, творац модерног lied-a, морао је бити представљен са више песама. И најзад, зашто ставити на програм и песму *Erlkönig* и њену клавирску транскрипцију, направљену од Листа? — Иако Музичка Школа није извела све најбоље пианистичке снаге, ипак ваља да подвучемо снажан удар г-це *Влашић* и, нарочито, солидну технику и изразити смисао г. *Копше*. Поред тога, треба поменути исправан стил г-це *Јелене Матијевић*, која је, тонски дискретно, певала Шубертове песме. — Оркестар, попуњен дувачима оперског оркестра, под вођством г. *И. Слатина* показао је уједначен, чист и племенит тон (нарочито прве и друге виолине, које и чине ученички део оркестра) и дао једну солидну интерпретацију Шубертове *Несвршене симфоније* и балетске музике за *Розамунду*.

На програму другог концерта *Народног Конзерваторијума* била је снажна *Соната* Витеслава Новака, за виолину и клавир, изванредно формално конструисана, рађена на контрастима благе меланхолије и изненадних еруптивности, Шубертов лирски *Трио* (B-dur) за клавир, виолину и виолончело и виолинске минијатуре Шуберт-Вилхелми-а. — Г. *Карел Холуб*, концерт-мајстор оперског оркестра, уметник који је много урадио за пропагисање чешке музике код нас, био је, уз изврсну клавирску сарадњу г. Матачића, сигуран, музикалан и изразит тумач Новакове *Сонате*. — У интерпретације Шубертова *Трио* (г. г. *Матачић*, *Холуб* и *Тот*), и поред тога што је било врло добрих момената, осећао се недостатак детаљније студије и узајамне усвираности.

Први јавни час Универзитетског Камермузичког Удружења *Collegium musicum*, које ради са полетом и истрајношћу, био је посвећен успомени Франца Шуберта. — Предавање о Шуберту, човеку и уметнику, одржао је г. Д-р *Милојевић*, доцент Универзитета. Са пуно поезије, г. Милојевић је евоцирао оно сјајно доба када је Беч, „град музике", док је беснела Француска Револуција и стварао се нов друштвени поредак, рађао музичаре; детаљно и врло занимљиво испричао мучан и боемски живот Шубертов и истакао значај његова великог дела, нарочито у области соло-песме. — Г. г. *Маџанић* и *Милојевић* свирали су са пуно стила први став *Велике сонате* (B-dur, op. 30) за клавир у четири руке. Г-ђа *Милојевић* је била културни и стилски тумач Шубертових песама, које се ређе певају. Најзад је гудачки квартет (г. г. *Фошић*, *Вуловић*, *Кнежевић* и *Ђаја*), без великих претензија, али полетно, тонски уједначено и технички солидно интерпретисао поетични *квартет* у g-moll-у (op. posth.).

Хор Моравских Учитеља, који је први пре двадесетпет година „одстранио и последње остатке традиционалних погледа на хорско певање" и пошао новим путевима, представља неоспорно најбољи хорски ансамбл на свету. Изванредан гласовни материјал, апсолутно уједначен, са пастозним басима и сјајним тенорима (изврсни тенор-соло г. *Станислав Таубер*), префињена динамика, од најнежнијег pianissimo, преко велике скале нианса у градуирању, до драмских fortissimo, кристално јасна дикција, потпуно сигуран ритам, апсолутно чиста интонација, идеално фразирање, савршена певачка дисциплина и спонтано реагирање на интенције диригента — све су то музичко-технички квалитети овог изврсног хорског ансамбла, вокалног оркестра. Међутим, Хор Моравских Учитеља није донео само ту велику и суву технику, пред којом се остаје изненађен, али хладан. Кроз своју грандиозну технику Моравски Учитељи пружили су нам живу уметност у потпуно верним интерпретацијама. — Програм велики и репрезентативан: од полетне Сметанине *Песме на мору*, Бендлове националне песме *Свој своме*, Дворжакових обрада народних попевака и Сукових хорова *(Рањеник и Вараждински бан)*, у којима мелодија, као експресивно средство, има првенство, преко Вомачке и Острчила, чији хорови *(Крици* и *Зимска песма)* представљају примену мелодијског речитатива у хорској композиторској техници, до полифоније Ферстерова двохорног *Химнуса* и декламоване снажне драматике радничког револта у генијалном Јаначековом хору *70.000*, који је и као дело и као интерпретација значио кулминацију концерта. Поред тога на програму су биле Добронићеве обраде југо-

словенских народних песама *(Oj Јелено, Кумовима циганима,)* и Вахове и Покорнове обраде словачких попевака. На аплауз додали су, поред поменутог Ферстеровог *Химнуса*, његов хор *Путем кроз поље*, пун поетичног штимунга и ефектна *Манастирска звона*, од Малата. — Такав један програм стављао је Хор Моравских Учитеља пред огромне проблеме. Својим музичко-техничким квалитетима, под сугестијом свога диригента, одличног мајстора, проф. *Фердинанда Ваха*, који без позе, на један свој специјалан начин, минимумом геста постиже максимум израза, Хор Моравских Учитеља решио је те проблеме са изванредном лакоћом и окретношћу и пружио нам једно уметничко уживање које се памти. — Концерт хора Моравских Учитеља био је велико славље словенске музичке културе.

Позната и чувена Чајковскова *Литургија Св. Јована Златоустог*, рађена углавном хомофоно, у којој има неколико заиста великих делова, као *Вјерују* и *Хвалите*, са фугатом на речи *Алилуја*, није нашла у руском хору *Глинка*, потпуно верног тумача. Имали смо утисак, и поред тога што хор звучи прилично уједначено, да је цела ствар недовољно темељно студирана. Нарочито је падао у очи недостатак финијег динамичког сенчења. Једнолики мецофорте пренео је у концертну дворану монотонију црквеног ритуала. Артистички шеф *Глинке* г. *И. Слатин* морао би са више детаљне студије припремати концерте свога хора. Боље је изаћи на концертни подијум једанпут годишње са програмом солидно и савесно студираним, него са више ствари припремљених на брзу руку. Јер, ствари у уметности цене се не квантитативно већ квалитативно.

Трећи концерт, у низу интимних камерних вечери, које организује концертни одсек Музичког Друштва *Станковић*, био је посвећен виолинским сонатама. На програму: Бетховенова *Соната* (op. 96, G-dur) по стилу сасвим различита од осталих виолинских соната, по оригиналности идеја еквивалент последњим клавирским сонатама, највише романтична по томе што значи ослобођење од свих конвенционалних формула; *Соната* (op. 108, d-moll) псеудокласичара Брамса, пуна болних акцената и ритмичке ингениозности, и Дебисијева *Соната* бр. 3, рађена у нешто модифицираном сонатном облику, са нарочитом предилекцијом за изненадне и неприпремљене хармонске везе и контрасте чудних тонских боја. — У извођењу програма узели су учешћа г. *Пера Стојановић* (виолина) и г. *Емил Хајек* (клавир). Г. Стојановић се не налази више на врхунцу своје уметности. Више музичар него виртуоз, ритмички изванредно сигуран, г. Стојановић је, технички, могао показати само

остатке своје некадашње виртуозности. Његова кантилена је крута, његова динамика недовољно диференцирана, његови „штрихови" несигурни. Зато је чистог камерног стила, који је сав у цизелирању детаља и интимном проживљавању, било више за клавиром него за виолинским пултом. Клавирски део, који у виолинској сонати не значи само пратњу, већ је потпуно равноправан у експресивном смислу са партијом виолине, донео је г. Хајек технички сјајно, са пуно смисла за камерни стил. — Концертни одсек *Станковића* узео је на себе да спроведе једну поштену идеју. Међутим, публика није, бар до сада, показала довољно интересовања. Али, и поред тога, треба наставити са енергијом до потпуне победе, која неминовно мора доћи.

Бранко Драгутиновић

Економско-социјални преглед

*

Нове књиге о привредним и социјалинм односима у Војводини

Војвођанске привредне и социјалне институције и организације, Трговачко-Индустријска и Занатска Комора у Новом Саду, Удружење Војвођанских Банака (секретаријат Петроварадин) и Радничка Комора за Војводину у Новом Саду издале су у току 1928. год. нове публикације о привредним и социјалним приликама и односима у Војводини. Удовољавајући истовремено својој дужности, издајући своје годишње извештаје у форми студије о привредној и социјалној структури Војводине, оне су настојале да истраживањем стања у појединим привредним гранама створе основе за економску и социјалну оријентацију Војводине према целини народно-привредног склопа. Од интереса је при томе, да се и економска и социјална испитивања Војводине групишу у Новом Саду и у његовој непосредној околини (Петроварадин) и да Нови Сад и овим путем испољава тенденцију да постане културни и привредни центар Војводине.

1

Публикација Трговачко-Индустријске и Занатске Коморе у Новом Саду („Привреда Војводине у 1927. години", Нови Сад, 1928.

стр. 236) била је и у прошлој години и садржајем најобилнија и временски прва. У свом општем делу, она са гледишта војвођанске привреде, као целине, баца поглед на опште наше прилике у земљи. Обрађено је питање пореске политике у Војводини, саобраћаја, царине, трговинских уговора и стручних школа. Покушано је да се одреди положај наше народне привреде у склопу средњоевропске привреде а у вези са тешкоћама при пласирању наших производа на европској пијаци.

Светска привреда, по тврђењу ове Коморине публикације, све више производи. Обнављају се промет и саобраћај, расте потрошња и привредна делатност добија онај значај и углед који је имала пре Рата. Спољашњи знак и битан услов тог процеса је стабилизација новца као општег мерила вредности и општег средства плаћања. Све земље, важне за наш трговински промет и кредитне везе, извршиле су стабилизацију своје валуте. За нас, међутим, услед доминантног положаја аграра, стабилизација привредних односа измиче се домашају људске воље и зависи у врло великој мери од ћудљивости природе. Две слабе године за нашу *пољопривреду* узастопце, дале су довољно повода за покушај да се одреди однос између наше производње, наше унутрашње потрошње и нашег спољно-трговинског промета.

Наш положај на међународној пијаци није завидан. Код нас се после Рата мало урадило за квалитативно побољшање наших извозних артикала. Обраћа се слаба пажња манипулисању извозних артикала, и за исте артиклове, само слабије манипулисане, добивамо за 15—20% нижу цену него нпр. Италијани. Услов просперитета на тржишту је једнообразност (стандардизација) и класификовање робе према неколико типова врсноће, и ако наш произвођач и наш извозник не сортира робу, она ће бити накнадно чишћена и сортирана, али ћемо ми за то добити мање цене. — А с обзиром на аграрно заштитну тенденцију суседних држава, поставља се питање да ли не би требало више пажње посветити јачању наших градских средишта, помагањем идустрије, трговине и занатства, подносећи и жртве, које ће се исплатити у будућим генерацијама...

Од интереса су у овој књизи табеле о *пореском одтерећењу* појединих покрајина од Уједињења до краја 1927. године. У том периоду времена наплаћено је посредног пореза: у Хрватској и Славонији 1.993 милиона динара или 21.05% од укупно наплаћеног пореза; у Босни и Херцеговини 1,271 милион или 13.43%; у Војводини 2.411 милиона или 25.47%; у Словенији 1,321 милион или 13.95%; у Далмацији 270 милиона или 2.85%; у Србији и Црној

Гори 2.202 милиона или 23.25%. Питање колико је у којој покрајини у нашој земљи наплаћено порезе и у каквом је односу висина наплаћене порезе према економској снази односне покрајине постало је и политички врло актуелно. За нас је неоспорно, да се Војводина није користила ни средствима државног буџета ни кредитима државних и од државе повлашћених новчаних завода у оном сразмеру, у коме је доприносила жртве.

Питање *стручних школа* је од велике важности за Војводину. Иако има најразвијенију привреду, и баш услед те развијене привреде плаћа више порезе но и једна друга наша покрајина, Војводина има најмање стручних школа. Већ неколико година покреће се питање средње техничке школе у Новом Саду, која је војвођанској грађевној, машинској, хемијској, млинској, електротехничкој, па коначно и текстилној индустрији највише потребна, али до школе се никако не долази. А тешко је разумети да је Далмацији и Јужној Србији и тамошњој привреди више потребна средња техничка школа него војвођанској привреди! Јер према статистичком материјалу, који је публикован у „Привреди Војводине", индустрији и занату припада у Војводини 200.744 лица или 15% целокупног становништва, т.ј. процентуално скоро толико, колико у Словеначкој, где тај број износи 16% (у Јужној Србији 9%, у Далмацији 8%, у Хрватској и Славонији 11%, у Србији 6%, у Босни и Херцеговини 6%, у Црној Гори 4%). Земљорадњи припада у Војводини 70% становништва, трговини, банкарству и саобраћају 5.9%.

Трговина, индустрија и занатство страдали су у прошлим годинама с истога разлога: подбацивање жетве утицало је на смањење куповне моћи нај јачег, т.ј. најбројнијег потрошача, сељака, а да порески притисак у то време није попуштао. Шта више, државном порезу придружили су се обласни и општински прирези. Занатска изложба у Новом Врбасу, августа 1927. год. показала је ванредну и од свих признату способност и развијеност војвођанског занатства.

„Привреда Војводине" доноси интересантне податке двају подручја привреднога рада, која су до сада била слабо и недовољно позната: *риболова* и *свиларства*. Од риболова живи у Барањи, Бачкој и Банату 3311 лица (укључивши и чланове породице), од тога већим делом у Апатину. Само у водама државног добра „Бељe" ухваћено је у 1927. год. разне рибе у укупној вредности од преко 8.5 милиона динара. — Одгајивањем свилобуба занимало се у Војводини у 1923. год. 23.662 одгајивача, којима је за чауре од Државне Свиларске Управе исплаћено укупно 11.3 милиона динара.

Као што се види из нарочитих глава, посвећених хмељу, кудељи, шећерној репи и паприци, Комора посвећује сталну пажњу производњи, преради и трговини ових индустријских биљака, прикупљајући статистичке податке о њима и пратећи им коњунктуру на домаћој и светској пијаци.

Обимни подаци ове публикације неће служити само једној будућој историји војвођанске привреде. Они ће послужити свими онима који не пишу само привредну и општу историју, него је и стварају. Најважнија питања привреде Војводине и наше народне привреде: стварање домаћег капитала, народног дохотка, кредита, организације извоза итд., ту су обухваћена и прегледно обрађена. И домаћи теоретичар и практичар и повереник странога капитала мораће да узима у руке ову књигу.

2

У „*Извештају Удружења Војвођанских Банака* за 1927. годину" (Нови Сад, 1928. год. стр. 109, са три приложене табеле) подвргнут је оштрој критици рад нашег парламента и народних посланика. Истиче се стерилност парламента и нестручност и неспособност народних посланика за законодавни рад. Сам састав *Парламента*, према занимању народних посланика (42 земљорадника, 31 трговац, 7 индустријалаца а 66 адвоката), као што Удружење Војвођанских Банака износи, не даје гарантије да ће се хтети и моћи извршити реформе за побољшање стања у народној привреди. „Тек када се то догоди, када ће барем једна половина посланика бити бирана из редова активних привредника, тек тада ће бити могуће изградити ново привредно законодавство, на једној сигурној и трајној бази." (Стр. 11.) Извештај затим улази у објашњавање положаја народног посланика, нарочито се обара на *посланичке интервенције*, изазване рђавом администрацијом, и тражи да се посланичке интервенције законом забране. То би имало за последицу деполитизацију чиновничког апарата, посланицима би био скинут један терет и народ би добио радну скупштину.

Извештај затим критикује рад на грађењу нових пруга Министарства Саобраћаја, нарочито измену правца у тзв. Јадранске пруге, (која од Београда не иде директно на море и кроз крајеве за које је грађење нове пруге економска потреба, него ће се у Котор ићи преко Косовске Митровице), затим *финансијску политику* бившег Министра Финансија, Д-р Богдана Марковића, а нарочито његов покушај да изврши штедњу у државним издацима, који је ишао само до наименовања чланова Државног Одбора за

штедњу, и ту је застао, а да се тај Државни Одбор за штедњу, састављен од привредника ван парламетна и од народних посланика, није никада ни састајао. Додирнута су многа друга привредна питања, валутна политика Народне Банке, задуживање државе код државних или повлашћених новчаних завода, индустријски и занатски кредит.

Велика пажња обраћена је питању *пољопривредног кредита и задуживања сељака*, једним од врло актуелних питања наше економске и нарочито аграрне политике и државне политике уопште. Пошто је извршена једна процена вредности обрађене површине, сељачких кућа, стоке и алата на укупно 80 милијарди динара, а за годишњи доходак земљорадника узето 31.5 милијарди динара, Удружење Војвођанских Банака долази до закључка да дугови наших земљорадника (за које се тачно не зна колики су) ишчезавају према вредности њихове имовине и њихова годишњег дохотка.

Главни недостатак извештаја Удружења Војвођанских Банака са гледишта привреде Војводине лежи у томе, што сувише истиче општа привредна питања, а премало је конкретан и војвођански. Тврдње које извештај износи нису увек мотивисане. Решења која се предлажу не изгледају увек вероватна, могућа и ефикасна. Чак и у питању сељачког задужења (независно од метода процењивања, при коме се узима просечна вредност једног хектара за целу земљу, и та цифра од 8 милиона хектара множи се са просечном вредношћу од 6.000 динара од хектара), Удружење је имало могућности да дâ исцрпну слику задужења сељака бар у Војводини, што није урађено.

3

Извештај Радничке Коморе: *„Привредни и социјални односи у Војводини"* (Нови Сад 1928., стр. 205.) покушава да у првом реду уђе у питање аграрних односа и положаја *пољопривредних радника* у Војводини, да би се у овој обећаној земљи уочила „њена беда у њеном изобиљу". Изложен је положај појединих категорија пољопривредних радника (слугу, чобана, путујућих радника, рисара), услови њихова рада и примања награде пре Рата и данас, у разним крајевима Војводине, (према анкети коју је по овом питању Комора приредила, њихов положај се махом погоршао), истакнуте су последице аграрне реформе, која је великом броју пољопривредних радника одузела могућност опстанка а ускратила право на земљу.

Услед све тежих прилика, у које је долазило пољопривредно радништво, повећала се и *емиграција* из Војводине. Од 1921. г. до

1927. г. емигрирало је 26.098 лица, а вратило се свега 5.368 лица. Од емиграната било је Немаца 13,363, — дакле преко једне половине, Мађара 8.050, Срба, Хрвата и Словенаца укупно свега 3.206 лица. Највише је исељеника отишло у Бразилију (10.464). Емигранти били су већим делом земљорадници. Од емиграната било је 11.453 без иметка и 3.165 продало је иметак у домовини.

Интересантне су мере које Комора предлаже да би се побољшао положај пољопривредних радника. То су: (1) Ревизија аграрне реформе, тако да земља буде подељена у првом реду аграрним интересентима Војводине, без обзира на народност, али се аграрни интересенти који имају већ додељене им парцеле, не смеју кретати са земље без свога пристанка: (2) Примењивање социјално-заштитних мера и закона о осигурању радника и на пољопривредне раднике; (3) Просвећивање и стручно спремање пољопривредних радника у обласним пољопривредним школама и курсевима, који се имају основати.

Иако је Комора у проучавање стања пољопривредних радника уложила много труда, ипак је далеко од тога да је ово питање до краја обрађено. У начину како га Комора обрађује има више добре воље и уложена труда него нових података и, нарочито, нових гледишта и посматрања.

Извештај садржи и нове податке о погонској снази, капацитету, броју чиновника и радника појединих индустријских струка, о беспослици радника, о реалним надницама (које су за највећи број категорија радника у 1914. год биле за 100% више но у 1927. год. и једино су код типографа биле у 1927. год. нешто више но у 1914. год.), радном времену итд. на основу разних писмених анкета, које је Комора у току године приређивала.

Од општег значаја је *индекс цена*, израчунат на радникову просечну потрошњу. Према томе индексу, од јуна 1927. год. до јуна 1928. год. нису пале цене скоро ни једне групе радничких потреба. У то време цене животних намирница повећане су за 9.3%, одеће и обуће за 8.6%, станова за 46%. (И ако би то било потребно, Комора не објашњава како је дошла до овог индекса за целу Војводину, тако да не можемо контролисати ни како су цене радничким становима у години дана порасле за 46%.). Тоталан индекс цена у трговини на мало у Војводини попео се у години дана са 100 на 111.49.

И ако би се поједина питања из области социјалних односа могла исцрпније и прегледније обрадити, и ако извештај Радничке Коморе обилује са јаким речима, тамо где би требала да буде

мисао, (н.пр.: „зеленашке и пљачкашке камате“, „зеленашки банкарски капитал“, стр. 116.), ипак је ова публикација Радничке Коморе за Војводину резултат озбиљног и савесног рада и доказ напредовања и повољног развитка ове социјалне установе у последње две године.

М. Мирковић

Раздужење сељака и организација пољопривредног кредита

У јуну 1925. донесен је закон о пољопривредном кредиту, али су онда говорили и писали о томе само неки стручњаци. Чак се Главни Задружни Савез одвећ мало заузео да своје гледиште изнесе пред ширу публику. Доцније се изгласало у три маха по 50 милиона динара за остварење тога закона, и листови су саопштавали с времена на време оснивање по неке месне задруге за пољопривредни кредит. Најзад, на почетку ове скупштинске сесије г. Настас Петровић поднео је свој законски предлог за раздужење сељака, а убрзо затим и г. Д-р М. Тупањанин свој, у име Земљорадничког Клуба. Сељаци из Космајског среза, поглавито они из Велике Иванче, око Животе Урошевића, својом иницијативом, кренули су ванпартијске зборове, и тако је питање бачено на сред најширег форума. Више од шест месеци ти зборови су били врло актуелна занимљивост — више политичка него економска — и тек од августа ове године, од жетве пшенице и великих земљорадничких радова, о њима се више не говори. Одржано је десетак тих зборова — од којих један у Црној Гори и два у Војводини — па је покрет замро. На последњем таквом збору, у Врчину, код Гроцке, у јулу, сељаци су прекинули говорника, и тражили да им говори о хрватском питању. Био се десио 20. јуни...

Г. Д-р Велимир Бајкић је написао књигу о целом питању.* Она је постала овако. Побуђен трећим законским пројектом за раздужење сељака, оним г. Косте Тимотијевића, писац је одржао о њему једно предавање са дискусијом. Стенографисано, то предавање се појавило у *Економисту*. Врло много проширено, штампано је у *Трговинском Гласнику*. Још допуњено, појавило се као

---

* *Сељачки кредит*, факта, мисли, критика. Београд, 1928; цена 50 дин.

зесебна књига. То је читаво дело од 270 страна, најпотпуније на нашем језику. Штете је само што се на самом делу види историјат његова постанка. Распоред материјала није строго логичан, има понављања, и начин излагања није увек на истој висини. Духовит и саркастичан полемичар има више маха него национални економ и економски политичар. Све то не смета да је књига г. Д-ра Бајкића једно врло занимљиво и корисно дело.

*

Најзанимљивије јесте излагање привредних, а нарочито кредитних, прилика у предратној Србији. Г. Д-р Бајкић добро познаје те прилике, пошто их је дуго проучавао, а и сам је био неко време директор банке. Он врло успешно разбија познату фаму о благостању у Србији пре Рата, о Србији као „рају сиромашнога човека". Добро је било да се распрше све заблуде о благодетима економске и политичке демократије у Србији. Тиме српске народне, а нарочито сељачке масе неће ништа изгубити од својих историјских заслуга. Чак ће добити, кад се види да су све радиле голим шакама, босим табанима и гладна трбуха...

„Србија је била земља најсиромашнија покретним капиталом у Европи", вели г. Бајкић. „Сви улози на штедњу износили су 80 милиона динара, а то је неколико пута мање од онога што је имала туђег новца једна средња европска банка". Из натуралне привреде тек се излазило; прве банке јављају се тек осамдесетих година; сељак је, да би платио порез, продавао стоку и дрво, а у крајњем случају се и задуживао; иначе се задуживао више у роби, код једва нешто имућнијег паланачког дућанџије; егзекутивне наплате пореза биле су честе, нарочито деведесетих година; сељак се облачио врло рђаво, хранио се још горе, становао ужасно; све економске, политичке и војничке кризе сручивале су на његова плећа бреме ниских цена, великих пореза и непојамних физичких напора; више од две трећине газдинстава нису имале ни минимум земљишта за своје запослење; зарада са стране је износила мање од 5% укупног прихода; половина газдинстава није имала ни два вола нужна за орање; производња је била тако примитивна, да су сељачка газдинства испод 2 хектара била перманентно у дефициту; порези су износили 15—35% целокупних издатака; кад се одузму порези и продуктивни издатци, чист принос једне сељачке породице од пет чланова износи на главу од 15 до 100 дин. годишње, или 1·20 до 8 дин. месечно. „То је најстрашнији пауперизам!" узвикује г. Д-р Бајкић. „Изгледа, да српски сељак није за 100 година учинио никаквог озбиљнијег на-

претка у своме начину живота. Исто одевање, иста храна (пасуљ и проја, односно смок и мамаљуга)!" Додајмо још да су неки окрузи (пиротски, врањски, нишки) давали велику емиграцију „печалбара" за унутрашњост земље, и, што је горе, за Румунију и Бугарску, где су радили и живели под најтежим условима. И тај и такав сељак морао је да издржи толико ратовање! помислиће неко. Али не треба се варати: за те људе служење војске, па и сам рат, представља у погледу хране, одела и становања читаво бањско лечење... Никад, што се тога тиче, сељаку није било боље него у рату. Г. Бајкић сасвим тачно примећује, на запрепашћење свих који су далеко од стварног народног живота: „кад би његове патње у Светском Рату биле све што је он учинио за општу ствар, онда би његова историја били много мање жалосна".

*

Друга добра одлика ове књиге јесте откриће правнога стања наше пољопривреде у целој земљи. Фраза о нашим богатствима и производњачким могућностима најодлучније је демантована. Извоз стоке, који је некада била главна грана наше спољне трговине, не само у Србији него и у другим крајевима (Хрватска и Славонија), данас је у тешкој кризи. Стока нам је рђава квалитета, дегенерисана је, и мало је има; живина и јаја пате од истих слабости; дуван, шљива, опијум, дрво, — све је то тако бедно да се једва сме појавити на страним тржиштима. Са житарицама стојимо исто тако рђаво. Обрада је никаква, семе дегенерисано, ђубрење сасвим недовољно. Све то чини да је „Југославија једна од најсиромашнијих земаља у Европи" и да „целокупна наша привреда носи карактер примитивног, сировог, централно-афричког" (стр. 139). Од стране државе, за пољопривреду није ништа учињено. Чак су упропаштене многе установе и операције које су биле упућене у корист пољопривреде (одводни апарат у Војводини, аграрна реформа).

Истичемо ове чињенице о беди у предратној Србији и о јадном стању пољопривреде у Југославији, јер се оне обично губе из вида, и јер се раздужење сељака и организација кредита сматрају као просте техничке, ако не чисто законодавне мере. Многи мисле да ће се доста учинити ако се прогласи мораторијум за сељачке дугове, или се сељацима олакша отплата смањењем камате. Проблем је, међутим, много сложенији, и он задире у целокупан наш привредни живот. Није довољно ни саме кредитне односе уредити, а најмање вреди максимирати каматну стопу или забранити сељацима да се служе меницом. У Србији су постојале обе ове мере предострожности, па је постојала и једна трећа: § 471. Грађанско-судског

поступка који забрањује сељаку да отуђи или да му се за дуг прода пет дана орања итд. Све то није ништа помогло, већ је Србија ипак постала земљом невероватно иситњеног поседа, сељака без поседа и презадужености сељачке. Због тога су пројекти које анализује г. Бајкић савим недовољни и не ефикасни. Недовољан је закон о пољопривредном кредиту, који има три конгениталне мане: рођен је у намери да убије постојеће кредитно задругарство, предвиђа крајње мале суме од стране државе (500 милиона за 10 год.) и узима огроман бирократски апарат, који ће сам појести добар део одобрених кредита.

Г. Бајкић се највише задржао на анализи пројекта г. Косте Тимотијевића, верујући свакако да ће тај пројекат бити узет у обзир пошто долази од једне странке на влади. Та анализа је врло оштра, прецизна и немилосрдна. Али она није неоправдана. Управо је злочин са предумишљајем оно што чини г. Тимотијевић: подмирује одмах сва сумњива потраживања банака, а сељацима оставља нетакнут цео износ њихових дуговања, без обзира кад су се задужили, како и под каквим интересом. Он додуше пушта каматну стопу на 12 односно на 14%, и предвиђа мораторијум од 5 година. Од свега је ефективно остварљиво само то да банке буду обештећене, и да добију у руке готов новац за даље операције истога стила. Али и то се неће остварити, јер држава нема новаца ни за своје чиновнике...

Пројектима г. Н. Петровића и М. Тупањанина писац је посветио много мање пажње, јер су они мање детаљно израђени, и јер због свога опозиционог порекла имају слаб изглед на успех. Опширнија је критика закона о пољопривредном кредиту од 12. јуна 1925., али и она нам се није учинила довољном. У обиљу погрдних епитета остале су сакривене главне мане те установе и њене битне слабости које смо горе истакли.

*

Најбољи и најважнији део г. Бајкићеве студије јесте несумњиво изучавање кредитне организације у другим земљама, нарочито у Немачкој. Томе изучавању би се могло замерити што је прилично разбацано, несређено, несистематско. Читалац мора сам да тражи поједине његове елементе, као што је у осталом случај и са осталим материјама у овој књизи. (Томе је узрок сам начин на који је само дело постало). Пример Немачке је одиста најозбиљнији, како по томе што је онде политика највише учинила за привреду, тако и по томе што је та социјална и културна средина најбоља за провођење економско-политичких мера на задружној основи. Ма да се, можда баш зато што се, само 30% становништва Немачке бави пољопривредом,

држава је тамо врло много учинила за њену одбрану и унапређење, али не само у законским прописима, већ у конкретним и реалним мерама организационе, мелиоративне и кредитне врсте. Овде нас занимају само ове последње. Као у Данској и Холандији, у Немачкој је организован за пољопривреду *хипотекарни* и *лични кредит*, извршена је *конверзија сељачких дугова* и предузето је *фузионисање задружних савеза* и *стабилизовање цена жита и брашна* путем неке врсте државно-задружог монопола трговине житом. При свем том задруге су играле необично важну улогу. Далеко од тога да руши постојеће и да ствара своје званично („полицијско", вели писац), немачка држава искоришћује задругарство, помаже га и даје му прилике да се фузионира и рационализује. Једна чисто државна установа, Пруска Централна Задружна Каса, главни је финансијер целокупног задругарства у Немачкој. Целу њену главницу од 600 милиона дин. уплатила је пруска држава, али је она на дан 31. децембра 1927. потраживала од задруга 15 милијарди динара. Раздужење сељака извршила је једна земаљска банка, која је на дужниково имање добила хипотеку другог степена, ако се за тога дужника стекне уверење да ради рентабилно и да се може спасти. Други се пуштају да продаду, али се гледа да купе опет сељаци способни за газдовање.

*

Морамо на крају учинити неколико напомена поводом извесних тврдњи г. Д-ра В. Бајкића. Узећемо свега две ствари. Пре свега, он каже да *презадуженост не постоји*, и позива се на наведену цифру: 3 милијарде сељачких дугова. Пре свега, та цифра није ни мало сигурна. Дуговање вероватно износи више. Али то још ништа не доказује. И пет милијарди није много. Страхота и јесте у томе што наша пољопривреда ужива тако мало кредита. Да је она напреднија, рационалнија, она би дуговала много више. Није, дакле, ствар у износу главнице. Тешкоћа је у *условима* под којима је задужење учињено. А ти су услови врло тешки, управо упропастилачки: камата од 25—125%, можда и више; меница са строгим поступком; пасивна менична неспособност и све незгоде које отуда произилазе и за једну и за другу страну; тражење многобројних и скупих жиранта и посредника; краткорочност кредита, итд., да не говоримо о валутној реформи од 1924. која је катастрофално деловала на нашу пољопривреду, о царинској тарифи од исте године, о суши и другим елементарним непогодама последњих година, најзад о бедном начину обрађивања. Презаduженост је стварна, јер су тешки услови под којима су дугови направљени и слабачка су леђа која и тако мали терет једва подносе. Г. Бајкић не верује у могућност преза-

дужености при чисто личном кредиту. Али зар њему није познато да је већина личних задужења претворено у реалне, тиме што су банкари узели тапије од имања у своје руке, у колико се на други начин нису обезбедили? Он сам напомиње да код нас кредитор иде на то да *наследи дужника...* Сељак вапије за правим хипотекарним кредитом. Најзад, и то је најважније, презадуженост постоји поглавито зато што је тај феномен *сконцентрисан* на извесне покрајине, на извесне округе у Србији, на оне који су најближи тржиштима и који су најновчанији. Цело сељаштво сигурно није презадужено, али презадуженост сељака, великог броја сељака постоји, и она се мора лечити.

Друга примедба се односи на питање *рентабилности пољопривреде.* Г. Бајкић мисли да она није мање рентабилна него ма која друга привредна грана. Чисто теоријски посматрано, г. професор има право: нема разлога да пољопривреда ужива јевтинији кредит од других. Али у пракси ствар стоји друкчије. Кредит је од пољопривреде удаљен, њој је теже приступачан, и већ зато је скупљи. С друге стране, земљорадничка производња, нарочито у нашим примитивним приликама, бежи од сваке тачне калкулације. Али нека се покуша са калкулацијом каква се практикује у индустрији или трговини, па би се видело како пољопривреда једе своје властите прсте и удове. Она губитке и дефиците надокнађује радом без рачуна, ужасном бедом и оскудицом. Истина је да сам јевтин кредит не би решио питање. Али је несумњиво да пољопривреди треба прићи пажљивије и помоћи је пријежније, баш зато што не уме да штеди ни себе ни богатства која ствара.

Д-р Драгољуб Јовановић

Оскудица економског и социјалног духа

— Поводом књиге Д-ра Мате Дринковића —

Десетогодишњица Уједињења није нам донела, као што се могло очекивати, било једно дефинитивно дело о минулом периоду националног живота, било серију књига које би обухватиле главне економско-социјалне и културне проблеме који су се неуморно постављали за ових десет година. Тако улазимо у нов период интелектуално исто тако неспремни као 1. децембра 1918. год. да схватимо услове и законе по којима се изграђује и живи једна нација у

нашој савремености. И за ових прохујалих десет година готово ништа нисмо научили, да бисмо са новим знањима и са стеченим искуством избегли нове погрешке и уштедели нашем друштву узалудно расипање снага. Место да смо учинили напор да установимо тачан биланс о резултатима десетогодишњице на свима пољима социјалне активности, ми смо писали новинарске чланке у којима су баш у јубиларној години особито превлађивали страст и тенденција.

Нарочито треба подвући да у свима написима поводом 1. децембра, као и у току ових десет година, недостаје по правилу једно дубље и свестрано залажење у проблеме, које процес уједињавања свакодневно избацује на површину, и који су сви обухваћени у тако званом српско-хрватском питању, односно у проблему уређења односа између Србије и осталих крајева преко Саве и Дунава. У дневној полемици која је достигла невероватне размере, као и у ретким озбиљним студијама, увек се готово искључиво задржава на политичком моменту овог проблема, па чак и неки „професори“ економије и други „стручњаци“ оперишу аргументима националистичког шовинизма, место да својим написима осветле и друге стране овог проблема и истакну значај и других чинилаца у колективном животу. Мислимо нарочито на економске и социјалне снаге, које су за ових десет година дејствовале било позитивно као фактори јединства, или су били узроци задржавања, успоравања процеса од Уједињења до јединства. Јер, ма колико да су данас психолошки и политички Београд и Загреб удаљени, ипак у овој првој југословенској декади створени су извесни односи, који представљају већ један примитиван заједнички економско-социјални организам.

Ово одсуство посматрања догађаја у светлости економских и социјалних чињеница модерног доба (радови проф. Косића у овом правцу чине изузетак) јесте можда наша највећа интелектуална слабост, и отуда наша државна политика као да лебди у ваздуху, повијајући се за разним атмосферским струјама, јер није постављена на солидну базу економских реалности и није добила једну одређену социјалну намену. Исто тако загушна дискусија о српско-хрватском питању креће се искључиво у историјско-политичким категоријама, не водећи рачуна о свима осталим моментима, где се, може бити, налази кључ проблема, које узалуд политичари и теоретичари траже на другој страни. Тако је цела дискусија добила изглед некакве средњевековне сколастичке или византијске диспутације, где су разлози сумњиве логике и софистичка надмудривања отиснули податке објективне анализе и аргументе једне озбиљне дијалектике. Политичари, који су решавање проблема узели искључиво у своје руке, немајући

осећање за економске и социјалне факторе, чији је утицај данас претежан, тапкају у затвореном кругу политике, без могућности да схвате како се поставља у модерно доба проблем стварања нације.

Ове рефлексије чинили смо читајући књигу *г. Д-ра Мате Дринковића: „Хрватска и Државна Политика"*, која је готово једина књига у јубиларној години, ма да писац није имао намеру да тим поводом објављује ове своје мемоарске записе. И г. Мате Дринковић, као и остали његови савременици, готово се једино интересује за чисто политичке, спољне манифестације колективног живота, дајући врло малу пажњу на све остале облике стварања једне нације. Истина, писац као да је хтео да унапред одвоји ову нашу замерку, и у своме закључку у виду разговора са једним пријатељем он му одговара на његову примедбу што се нигде не осврће на „такозвана социјална питања, па економска итд." кад су она „најглавнији покретачи свега политичког деловања." Одговор г. Дринковића у својој краткој упрошћености овако гласи: *По саставу нашега народа, гдје је преогромна већина сам сељак, и оно нешто малограђана што је из сељаштва изашло са сељаштвом је у првом или у другом колену сраштено, општи социјални проблем не би смео бити тежак. Све установе које се покажу у другим народима, па и најнапреднијим, да су способне за живот и да су корисне за народ — а не због мунског опонашања — најлакше се могу удомаћити код нас, без потреса и дез крвавих борба, јер је наша народна социјална зграда прилично једнолична и једноставна"*. Овај одговор, који треба да послужи као оправдање за одсуство сваке економске и социјалне подлоге у књизи, само показује колико су неспретни наши политичари из Загреба и из Београда кад пређу на терен социјолошког посматрања. Г. Мате Дринковић раније доказује немогућност централистичке државе баш због одсуства „једноличности" у економском и културном степену развитка разних југословенских покрајина, и сасвим исправно каже: *„Зар на пример Босна нема посве других и засебних потреба социјалних, господарских и вјерских, од Шумадије или Словеније? А тко може устврдити, да се истим начином и по истим начелима и законима може управљати Хрватска и Македонија?"*

Али кад се пређе преко ове замерке на којој смо дуже инсистирали као на једној општој појави у нашем јавном животу, књига г. М. Дринковића представља једну добит за политичку литературу јер доноси драгоцене податке о тешкоћама хрватских политичара да у Београду наметну своје погледе. Неуспех г. М. Дринковића

јесте типичан случај судбине хрватских политичара и значи једно искуство о коме треба размислити, да би се у новој будућности избегле исте погрешке. Поред тога, књига баца светлост на неке моменте најновије политичке историје, у којима је г. Дринковић учествовао без већег успеха, иако може данас да се похвали ретком доследношћу у политичким концепцијама, која недостаје многим другим политичарима, који су међутим, показали веће успехе у области практичне политике.

М. М. Милошевић

Социјализам и капитализам

Bernard Shaw: The Intelligent Woman's Guide to Socialism and Capitalism. (Вођ интелигентне жене кроз социјализам и капитализам). Издање Constable. Цена 15 шилинга.

Била једном једна интелигентна жена, па питала Шоа шта су управо капитализам и социјализам. А Шо јој је онда, као одговор, написао књигу од пет стотина страна. То је бар званично саопштење Шо-ово којим нам објашњава постанак ове књиге. Али како ми знамо његову слабост према оригиналним изрекама, и како постоји оправдана сумња да он свакоме ко му постави питање не одговара са по једним дебелим томом, — нећемо, можда, бити далеко од истине ако закључимо да је Шо, стари фабијанац и социјалист, једва чекао да му се укаже згодна прилика да и он проговори стотину или двеста хиљада речи о данашњим социјалним и економским проблемима. И заиста, ономе ко ма и летимично разгледа књигу биће одмах јасно да она не садржи само једну или две основне теме, но хиљадама и хиљадама сјајно набацаних афоризама, идеја, парадокса и коментара, рођених у души не у једном тренутку осветљења но наслаганих у њој у току година и година. Она зато кипти богатством како нових тако и старих идеја које су под рефлектором једног оригиналног духа добиле нов сјај; ма да јој, с друге стране, можемо пребацити да, бар у почетку, не изгледа да цени женску интелигенцију врло високо, судећи по мало сувише простом и снисходљивом тону излагања. После првих седамдесет страна, истина, књига постаје озбиљнија. Очевидно је, пак, да се идејно обиље једног оваког дела не да исцрпно приказати, и ми ћемо се стога задовољити да извучемо само основне линије, задржавајући се овде-

онде на оригиналнијим тумачењима социјализма онаквог каквим га представља Шо.

Данашњи начин расподеле добара — наглашује писац у самом почетку — није неки природан феноменон, него је, као и све остало на свету, ствар договора, и, према томе, био је и остаје предмет вечите промене. Питање, стога, није више: хоћемо ли мењати данашњи систем расподеле, него: које су промене најцелисходније да бисмо постигли напредак. Подела добара, уосталом, није нека револуционарна новина, него је нешто што се свакодневно одиграва, и што је неизбежна потреба цивилизованог живота. Економско добро („богатство") — Шо ово подвлачи кроз цело дело — је храна. А храна, као и индустријски произведено добро, не држи се, него се троши. Штедња је немогућа, јер се ништа не држи, и стога се свако економско добро одмах мора пустити у оптицај и трошити. „Уштеда" је просто аранжман по коме лице које има вишак у храни даје ову другом на употребу, под погодбом да му се она има вратити кад се за то укаже потреба. Између два лица не постоји уштеда, јер једно поједе оно што друго заштеди. Идеја да сви можемо штедети — бесмислица је. Народ који би престао да ради, умро би у најкраћем року, па ма имао „уштеђене" милионе.

Стална подела добара, дакле, постоји. Питање је само на који начин она има да се врши, и коју количину треба дати свакоме. Како се ово питање самим собом не решава, потребни су закони да га утврде и сила да га примени. А како се данас богатство мери новцем, то се питање расподеле мора утврдити у терминима прихода. Досадашњи методи расподеле прошли су у главном кроз четири фазе: ропство, феудализам, капитализам и социјализам, од којих ропство представља систем по коме неки раде да би други имали све време слободно, а социјализам систем по коме сви раде да би сви имали слободе, док остала два представљају прелазне фазе. Крајња фаза, комунизам, није ништа друго до примена под модерним условима начина расподеле који је важио у време апостола. Комунизам, у ствари, постоји и данас, упоредо са капитализмом, у породици и у свима општим потребама, као што су путеви, мостови, улично осветљење, полиција, научне установе, галерије слика итд. Он се чак дневно и проширује, ма да има својих природних граница у стварима у којима постоји начелна разлика, као што су нпр. употреба алкохолних пића, употреба националнога прихода на верске сврхе итд.

Начин расподеле се, дакле, мења. Питање је: у ком правцу је најцелисходније да се мења. Начина, углавном — вели Шо —

има седам. Први: дати свакоме што произведе. Ово је неизводљиво, зато што је под модерним условима производње немогуће утврдити колико је ко допринео, и зато што се рад многих, као на пример мајки, састоји из заслуга а не из производње. Други: дати сваком према заслузи. И ово је немогуће, зато што је заслуга мислена вредност која се не може мерити новцем. Трећи: дати сваком оно што може да зграби. Ово се увелико данас и практикује, ма да се показује као неморално и неподношљиво. Четврти: увести олигархију у којој сиротиња ради и одржава једну културну касту способну да влада. Овај систем се много подаје злоупотреби, а и непотребан је у модерном градском животу, где цео рад, па и управни, обављају плаћени службеници. Исто тако неморалан је пети систем, по коме се расподела врши по класама. И овај систем се много практикује данас, ма да су класе вештачки подељене, и умни раденик запостављен у корист економске тице грабљивице. Шести систем, „laisser-faire", (који је уједно признање да се све мења), опасан је зато што неразумна и неконтролисана промена може одвести катастрофи.

Остаје још да се испита седми систем расподеле добара, социјализам, који је уједно систем подједнаких прихода. Од неједнакости прихода потичу данас све социјалне и економске нездраве појаве. Од ње долази сиротиња, која, сем тога што лично пати, производи деградацију, и, као таква, опасна је по цело друштво. Питање сиротиње не може се решити тиме што ће се сваком дати доста, јер појам „доста" не постоји. Оно што је било доста пре педесет година, није доста данас. Ограничење на ниже немогуће је: али је могуће дати сваком исти приход. Затим, резултат неједнакости прихода је нерационална производња. Уместо да се радна снага употреби прво на задовољење преких потреба, она се прво употребљава на задовољење луксуза, јер за луксуз плаћа богата класа, а она најбоље плаћа. Даље, постојање сиротиње угрожава физичку снагу народа, да не говоримо о моралној дегенерацији, док је сиротињи, услед недостатка новца, и правда неприступачна, и док је целокупно законодавство надахнуто класним духом. Данас, закон кажњава примерном строгошћу сваку повреду приватне својине, а трпи нерад богаташа, који је њихов начин краће. И најзад, неједнакост — као што дегенерише сиротињу, дегенерише и богате. Не зато што су лењивци, јер они троше ужасно много енергије на спортове и забаве, а понеки и на дипломатску и војну службу, него зато што троше без одговарајуће производње. Поврх тога, капитализам је корумпирао и цркву, и школу, и новине, јер све оне

уче поштовање према богатству, гоне идеје о правој једнакости, и упућују пажњу на свакојаке тричарије. Насупрот овоме стоји једнакост у расподели прихода, која је већ данас делимично примењена између класа, ако не и између јединки. Идеју да једнакост служи као подстрек за рад, Шо одлучно одбија као нездраву и нетачну: уколико тај подстрек постоји, он је само оруђе корупције. И стога Шо дефинише социјализам као „безусловну једнакост прихода за свакога, без обзира на карактер, талент, године или пол". Сви они који не могу примити ову формулу, могу бити све шта хоће само не социјалисти. Социјализам мрзи сиротињу и жели да је уклони. Он не верује у потпору и добротворна удружења: данашња државна потпора незапосленима само је „панем ет цирцензес", осигурање против револуције. Социјализам, дакле, није питање личне доброте него питање законодавне реформе. Он жели да укине капитализам, који би тачније требало назвати „пролетаријанизам": што пак не значи укидање капитала, но само укидање приватне (али не личне) својине.

Пошто је овако поставио социјалну пожељност једнаких прихода, Шо прелази на једну анализу капитализма, сјајну у многим појединостима. Ми ћемо се, оставивши на страну све што је чиста информација за интелигентну жену, или понављање у новом облику познатих социјалистичких погледа, задржати на неколико најзанимљивијих и оригинално постављених проблема.

Прво што треба уочити, вели Шо, то је да капитализам повећава цене: ниједан производ се не може добити по цени коштања, но свака цена садржи и данак приватној својини. Једина цена која не садржи тај данак, то је цена утврђена на основу просечног коштања производње: а такве се цене дају постићи само у национализованим индустријама. Зато социјализам и тражи национализацију свих индустрија. Као пример, Шо наводи пошту, где се за свако писмо, ма куда оно путовало, плаћа иста поштарина, — јер систем велике организације допушта да се губитак на великим даљинама надокнади добитком на малим. Са овога примера Шо прелази на своју бриљантну анализу положаја угљарске индустрије. Цена угљу, као и свему, зависи у крајњој анализи од потражње и понуде. Има рудника где вађење угља не стаје скоро ништа, и где се са данашњом ценом може постићи велика добит; а има исто тако рудника којима се не исплаћује да ваде угаљ по данашњој цени. Ови, данас пасивни, руднициотвориће се кад се повећа цена толико да и они могу вадити угаљ са добитком. Према томе, јасно је да цена угљу увек мора бити равна производној цени у најгорем руднику, док, међутим,

поседник рентабилног рудника добија ново повећану цену као поклон с неба. Публика, дакле, увек плаћа највећу цену. Радник, међутим, од свега тога не добија ништа, јер се наднице увек одржавају на нивоу који је у најсиротнијим рудницима. Једини излаз из овог положаја је национализација рудника, којом ће се постићи једна средња производна цена, нижа од данашње, и која ће омогућити отварања и оних рудника који су до сада били пасивни. Када се капиталисти буне против национализације, они не спомињу да данас већ имамо национализоване пошту, телеграф, телефон, путеве, мостове, куле светиље, пристаништа, војску итд. итд.

Дуго занимљиво питање је пореза и прireза. Свет се често буни против ових, јер мисли да су они чисто харање од стране државе и општине. Међутим, држава и општина за порезу и прирезе дају пуну против-вредност у свим комунизованим, и стога бесплатним, угодностима, као што су: путеви, мостови, судови, администрација, пензије, читаонице итд. Уопште узев, пореза је највеће комунистичко средство, јер се пореза распоређује тако да пада све теже на оне који имају већи приход, док се добити од тако добивеног новца распоређују подједнако на све грађане. Стога је градиран порез најефикасније средство за поновну и више уједначену расподелу прихода. Ваља пак имати на уму да се новац од порезе не раздаје појединачно, него у виду комунизованих удобности.

Треће питање од интереса је карактер новчаног капитала. Капитализам у основи потпуно погрешно претпоставља да су капитал и уштеђен новац исто. У ствари, само је храна капитал, а уштеђен новац представља одложено право на храну. Од уштеђена новца се не живи, но само од стално свеже произведене хране. Новац, стога, представља само кредит, и као такав је инструмент капитализма, који омогућава онима што имају уштеду да експлоатишу оне који немају уштеду и морају да живе од дана до дана. Ово једном више доказује да ако је и капитал, т. ј. уштеђен новац, као кредит неопходан за цивилизацију, приватна својина његова не само да није потребна, но чак је и сметња напретку. Приватна својина стално упућује капитал у погрешном правцу. Она тражи зараду а не корисност. Тако на пример она развија алкохолизам који јој се исплаћује, а не троши новац, јер је рента слаба и спора, на много потребније куле светиље и пристаништа. Држава се, међутим, брине о стварним потребама, а производну цену расподељује подједнако у виду порезе. Капиталисти су затим јевтино добили све проналаске, и употребили их, уместо да повећају народно богатство, на своју личну корист. Лична добит једино је гесло капитализма. Сасвим је

погрешно претпоставити да ће се капитал, пошто се засити тражња за скупом робом, пласирати и у кориснија, мање рентабилна предузећа. Јер капитал, немајући домовине, може да иде свуда. И стога, уместо да задовољи домаће потребе за које сиротиња не може да плати добру ренту, он одлази у иностранство; и тамо ће, само ако му се исплаћује, развити алкохолизам у Африци пре него што ће правити ципеле за босе код куће. Истина, пошто је капитал кратковид, он ће често и сам себе ударити по носу. Индустрије основане извезеним капиталом развиће се и конкурисати домаћој, и смањити њену извозну могућност. Најзад, капитал инвестиран у иностранству доноси у земљу данак, али не народу, него групи капиталиста. Тај данак ствара илузију богатства. Богаташи га могу трошити на луксуз, зидање палата, аутомобиле, скупоцене хотеле, итд. док, баш услед извоза новца за инвестицију, велика маса остаје без посла и мора се издржавати државном помоћу. Кад би се садашњој тенденцији пустило на вољу, Енглеска би ускоро постала земља богаташа и богатих хотела са својом многобројном паразитском послугом, али земља потпуно зависна од иностраног данка, кога стране земље могу једног дана ускратити ударањем велике порезе на капиталисте који не живе у земљи.

Приватна својина и иностранo пласирање капитала доводи, дакле, до развитка спољне трговине. Међутим, ова се најбоље исплаћује у најмање развијеним земљама, јер се тамо и експлоатација може са најмање сметње вршити. Трговина пак са неразвијеним земљама доводи до васпостављања трговачких станица, а станице потребују војне заштите. Од ове до анексије само је један корак. И тако једног дана долази до судара супарничких држава: као што је и Светски Рат просто био судар између Енглеске, Француске и Италије с једне стране, и Немачке с друге, због афричких тржишта. Капитализам, дакле, доноси милитаризам, а овај самим собом води рату. Но то не значи да је иностранa трговина штетна; она је штетна само уколико се оснива на конкуренцији ради личне добити. Једини начин да се уклоне сукоби су зато велике федеративне заједнице народа. Иначе, капитализам ће бити као оно ђаволов ученик који је ставио у покрет силе које после није више могао зауздати, ма да му је и живот био доведен у питање.

Човек је, дакле, беспомоћан пред том машином која се сама захуктала, и та беспомоћност протеже се на цео његов живот. Подела рада, која је дошла као последица машинске индустрије, довела је до скоро потпуног незнања (с радникове стране) процеса производње једног предмета. Механизација посла прети да му на-

облачи цео видик. Лек томе није у повратку ручној радиности, но у правичној подели слободног времена, која је омогућена производњом на велико. На несрећу, капитализам тежи да што јаче раздвоји оне који раде и немају одмора, од оних који не раде и имају само одмора. Феудални поредак избегао је ово тиме што је велепоседник отправљао у исто време све јавне дужности. Међутим, пренашање јавних дужности на плаћену бирократију онеспособило је капиталиста још више но пролетера за вођење индустрије. Та обострана неспособност дала је прилике средњој класи да се као плаћени вођ и администратор дочепа индустрије. Послодавац изумире. Модерни послови траже веће капитале но што појединац може дати, и зато се стварају трустови и акционарска удружења. Ово опет доводи на сцену као најглавније пословно лице финансијера, чија је специјална функција да набавља капитал, да ствара компаније и да их експлоатише. Ранији послодавац на тај начин само постаје упосленик финансијеров: његов га син више не може наследити. Ово с једне стране доводи до нестајања непотизма у пословном животу а с друге стране претварањем малог послодавца у чиновника уравњава пут ка социјализму.

У овој вези Шо истиче једно своје посве лично схватање. Тред-униони, т. ј. пролетаријат, организован ради борбе против капитала, није према Шоу социјалистички. Тред-унионизам је просто на просто примена капиталистичког принципа на радну снагу, уместо само на земљу и капитал. Тред-унионизам је стога капитализам радног пролетаријата. Данашњи раднички покрет у Енглеској свеза је социјалистичких друштава и тред-униона, у којој тред-униони не теже социјализму, т.ј. изравнању прихода, но капитализму који ће бити под контролом радништва. Под њином влашћу, средње и имућне класе биле би доведене у зависан положај у интересу пролетаријата. Како пролетаријат представља већину, овакво решење ишло би, несумњиво, у корист већине; али би, с друге стране, било тако несварљиво за имућне и средње класе да се може десити да ове затраже увођење социјализма да би се спасле од диктатуре пролетаријата!

Са ових социјално-економских питања Шо прелази на анализу новчаног тржишта, и овде се одмах обара на неколико основних недоследности у капиталистичком схватању. Капитал се, вели Шо, истина може претворити у машине и справе, али ово не треба да нас одведе до погрешног закључка да једном купљене машине и даље представљају капитал. Оне се, као и свако економско добро, троше временом. Њихово претварање поновно у новац могућно је

само док је жеља за тим претварањем појединачна. Кад би сви у исто време понудили своје машине, ове би постале безвредносне. Стога је и пореза на капитал бесмислена: опорезује се не оно што се само троши и што је зато безвредносно, него оно што се производи, т. ј. приход.

Друга основна збрка у појмовима је између капитала и добара. Кредит није капитал: то је чисто апстрактно банчино мишљење о будућој платежној способности клијента који прима робу унапред. Кредит, као и једном инвестирани капитал, иду у категорију фантома, и њихова конфузија са правим капиталом је једна од илузија пословног човека. Ово би се уочило чим би држава покушала порез на капитал: цела кула од карата, кредити и акције, срушила би се, и држава у ствари не би добила ништа. Прелазећи затим на једну дужу анализу функција новчаног тржишта, Шо долази до закључка да је и банкарство у приватним рукама опасност, јер, оснивајући се на вештачки створеним илузијама, оно ствара вештачке услове економског живота уопште. Национализација банака имала би се извести постепеним откупљивањем банака од стране државе. Пореза на капитал само би створила панику, и на тај начин више би нахудила него што би користила. Куповина банака пак, у којој су трошкови распоређени на цео народ у виду порезе, била би ипак у ствари пореза на капитал, само у мање паничној форми. Накнада која се плаћа капиталисту управо је конфискација чији главни терет опет пада на капиталисте. Али, наглашује Шо, оваква национализација огроман је посао, и захтева одличну организацију; зато је могућа само у добро организованој држави помоћу смишљеног законодавства. Револуције и прокламације саме собом не могу конфисковати ништа. Изненадна конфискација повлачи за собом и другу једну опасност. Богаташи одржавају у својој служби велики паразитски пролетаријат. Изненадан пренос куповне моћи од богаташа на државу ударио би паразитске трговине и изазвао епидемију банкротства и незапослености. Држава опет новац не би смела држати, но би га морала бацити на тржиште. Тржиште га међутим у свом дезорганизованом стању не би могло упити. Из свих ових разлога, постепена национализација свих великих индустрија са компензацијама најлакши је начин да се постигне социјализам. А она би уједно била кочница за сувише убрзано и недовољно припремљено национализовање. Све ове нису снови, јер директна конфискација већ постоји у виду супер-порезе, и она се развија и под конзервативним владама. Све су ове конфискације успешне баш зато што се добивени новац одмах продуктивно баца на пијацу. Основно

правило у овим конфискацијама је да држава не сме више конфисковати но што може продуктивно да потроши.

Оваква једна конфискација великих сразмера одиграла се и после Рата. Држава се ради вођења рата задужила код капиталиста. Сада се тај дуг враћа нарочитом порезом удареном на капитал, тако да стварно капиталисти сами себи отплаћују дуг. Истина, појединци могу при овоме и добити, али капиталисти као класа губе. Стога они само могу добити брисањем ратних дугова: јер илузија је мислити да ти дугови представљају неки капитал. Свет је за време Рата немилице трошио и сада је сиротији. Зато, ма у ком облику било, извесно брисање ратних обавеза мора наступити. Рат је капиталисте погодио још на један начин: оставио им је, поврх обавезе да сами себи отплаћују дуг, и читаву војску незапослених које морају издржавати.

У поређењу са оваквом радикалном конфискацијом, пореза на капитал је бесмислица, ма да то — Шо признаје — не значи да су сви предлози за порезивање капитала неизводљиви. Тако на пример: капиталистичка би влада могла да збрише унутарњи дуг, да би делимично ослободила приватну индустрију од пореза на тај начин што би ову радњу представила као порез на капитал који се може уплатити државним обвезницама. Ово је у ствари — ма да то Шо не помиње — урадила фашистичка Италија. Међутим — Шо понавља — рутинско опорезивање које јако погађа капитал је најбоље, јер се изванредна пореза на капитал може сматрати као напад на капитал који као такав изазива осећање несигурности. А то иде на уштрб социјалне стабилности.

У својој рекапитулацији процеса којим од капитализма треба ићи социјализму, Шо истиче да тешкоћа примене социјалистичког програма не лежи у практичном делу његову, него у метафизичком делу: у данашњем недостатку жеље да будемо сви једнаки. Када пак држава једном добије контролу над целокупним народним приходом, њој ће бити лако да тај приход и распореди подједнако, т. ј. да уведе стварни социјализам. Разлика између државног капитализма и државног социјализма је у том питању поделе: пут за оба је исти, а разилажење наступа тек у последњој фази, у фази раздеобе. Тако смо, на пример, имали капиталистичку конфискацију прихода за време Рата без социјалистичке расподеле: држава је тада просто узимала од једних и давала другима. Несоцијалистичке су и потпоре индустријама или незапосленим, јер и овде конфискацији не следује подједнакост расподеле но чиста злоупотреба народног новца ради тренутних потреба. Уопште, свако вештачко померање имовинских односа које није у правцу једнакости, јесте против-социјалистичко.

Пошто је овако анализао карактер капитализма, и указао на начин којим се прелаз ка социјализму има привести у дело, Шо још једном указује на потребу да се капитал укроти и стави у државну стегу. Дослован конзерватизам, вели он, немогућ је. Људско друштво вечно се креће, вечно се мења. Ако је капитализам у прошлости одиграо какву корисну улогу, не значи то да капитализам и даље делује корисно. Капиталист може бити и добар и рђав, и генијe и глупак, али он остаје човек који држи известан вишак који може, а зато има законска ослонца, да ускрати сиротињи. Он га даје сиротињи само кад од ње очекује интерес. А ако му он није довољан, капитал одлази у иностранство. Да би се спасао пропадања, капитал мора непрестано да се инвестира: то му је основни услов и гвоздена потреба. Он стога иде даље, осваја; намеће нецивилизованим народима терет белог човека. Њега притом води само тренутни и лични интерес, и он нема могућности да проучи резултате својих инвестиција на целокупно човечанство. Он стварно нема контроле над догађајима: а свако кретање без контроле вратоломно је. Будућа цивилизација зависиће стога од чињенице да ли је држава задобила контролу над захуктаним силама капитализма, или не. Не треба се бојати државе као оруђа за ограничење слободе. Човек није слободан: њега држи природа, економски, социјални и политички закони. Његова стварна слобода је само слободно време. Политичке промене не могу дати више слободе ако не даду више слободна времена. И зато је социјализам, који подједнаким приходом омогућује и подједнаку расподелу слободног времена, најбољи начин да се дође до стварне слободе.

Социјализам мора доћи, али њега не мора увести само социјалистичка влада. У ствари, многе социјалистичке мере већ су уведене под анти-социјалистичким владама. Пораст радничке стране међутим не оставља сумње да ће она ускоро завладати парламентом. У том случају, она ће се поцепати на неколико непомирљивих група и начинити парламентарну владу немогућом, сем ако се не деси да нај јача група буде она која јасно зна шта је социјализам. Уосталом, опасност расцепа није ограничена само на радничку странку. Свака странка која има парламенат у потпуној власти или се распада или прелази у диктатуру, јер неоспорене већине увек нагризају јединство партије. На сваки начин то није опасно, јер је велико питање да ли политички парламент сам може да задовољи модерне потребе, и да ли неће ускоро бити потребно увести и пословни парламент. Када буде расцеп дошао у радничкој странци, он ће највероватније наступити између несоцијалисгичких

тред-униона с једне и правих социјалиста с друге стране, а може да дође на питањима као што су принудни социјални рад и забрана страјкова. Није чак немогуће да ће се тада тред-унион здружити с конзервативцима.

Прелазећи затим на питање трпељивости и еволуције против нетрпељивости и револуције, Шо вели да има питања која се међусобно искључују. Таква су питања социјализам и капитализам. Али се зато питање не може решити истребљењем ове или оне стране. Разлика између револуције и реформе је та што револуције насилно преносе политичку силу од једне групе на другу. Међутим, пренос политичке силе са капиталиста на пролетере већ се одиграо у форми, ако не и у стварности, зато што је пролетаријат постао упола паразит на телу капитализма, а само је упола остао продуктиван и издржава самог себе. Половина пролетера је на страни капитализма. Капиталисти то знају, и зато могу једног дана одбити да приме парламентарну владу социјалиста. Примера за ово имамо у неколико диктатура у Европи. Међутим, номиналне промене не могу зауставити ток догађаја. И Руси су хтели увести комунизам једним ударцем, па су се морали повући и задовољити тиме да контролишу капитализам. За њих је увођење социјализма било утолико теже, што су револуцијом разорили друштвено ткиво. Треба пак разумети да неопходна постепеност не значи неопходни мир, и да ће социјалисти и поред жеље да избегну грађански рат морати га, можда, примити, ако им га противници наметну. Иначе, грађански рат је бесмислен, јер иако може да пречисти пут, он не може да убрза ток. Социјализам се стога мора претрести на основу својих заслуга као један друштвени систем без обзира на политички метод који ће бити потребан да се он васпостави. Сама промена пак мора бити парламентарна, и тада ће за социјализам гласати и многи који су теоријски против њега. А сем тога, за сваки корак у национализацији потребна је претходно припремљена организација која се не може једним декретом створити.

Национализација не значи да ће држава преузети сва приватна трговачка предузећа: она могу и банкротирати и тражити државну помоћ. Примера за то већ имамо у потпори датој под капиталистичком владом угљарској индустрији 1925. године. Директну индустријску национализацију ваља ограничити на већ добро постављене гране у којиме је заведена рутина; а чим предузећа потпомогнута од државе имају успеха и престану бити експериментална, треба их национализовати. У закључку, Шо још једном истиче да социјализам не тражи национализацију но једнакост прихода, а да је национализација само најбржи начин да се она постигне.

Остатак књиге посвећен је изгледу будуће социјалистичке државе, и расправља питања као што су: положај цркве, школе, брака, деце, и питање личне слободе. Но како се та питања гранају на многа још детаљнија питања која се не дају синтетички приказати, то овде нећемо у њих улазити.

Оно што пада одмах у очи при анализи Шо-ова дела је да, ма колико било надахнуто марксизмом, оно ни мало не представља традиционални социјализам, но је мање-више једно индивидуално тумачење проблема од стране једног оригиналног духа. То се види и из самих његових речи, када вели да социјалисти често и сами не знају шта је социјализам: Шо-ов начин да каже да његов начин схватања није традиционални начин. Ипак зато, очевидно је да је он еволуционар и ревизионист, и према томе ближи темпераменту данашње енглеске радничке партије, но многим групама континенталних социјалиста, а да не говоримо о комунистима, по чијем би мерилу Шо био реакционар. У ствари, многи су његови предлози тако конкретни и без одлагања изводљиви, да дају утисак да је књига писана са једним оком на скори долазак енглеске радничке странке на власт.

Али баш уколико предвиђа конкретне случајеве, ова је књига исувише писана за енглеске прилике, и посвећене искључиво индустријским, банкарским и трговачким приликама. Она, дакле, решава само питање индустријског Запада. Питање земљорадње, организације њене производње и расподеле прихода није ни такнуто. Да ли је то случајно или намерно? Јер Шо тек не може помислити да се земља може национализовати у стриктно социјалистичком значењу те речи, а нарочито са руским примером пред очима. И зато, баш уколико више примимо Шо-ову тезу о социјализму не као чисто индустријско-социјалном питању, неко као питању опште подједнаке расподеле прихода, утолико одлучније морамо одбити као пуно решење његов предлог који не узима у обзир земљорадњу, која данас не само што исхрањује цео Исток већ и велики део Запада. Шо-ово дело, стога, баш тумачено његовом формулом о социјализму, не представља решење, него само један значајан прилог решењу данашњег економског питања.

А. Видаковић

Спољни политички преглед

*

Евакуација Рајнске Области и репарације

Данас на Западу, у међународној политици, централни је проблем: питање превремене евакуације Рајнске Области и питање репарација. По замашају своме, оба ова питања су врло тешка, јер су за њих везани сви услови и сва јемства за обезбеђење извршења Уговора о Миру и за осигурање безбедности и мира у свету, и врло важна, јер од њихових решења зависи, да ли ће она моћи, у одржавању постојећег међународног поретка, безбедности и мира, пружити у довољној мери јемства за извршење обавеза датих Уговором о Миру и за безбедност, која је досада на Западу Европе, по чл. 428. и 429. Уговора о Миру, пружала и давала окупација Рајнске Области.

Евакуацијом Рајнске Области, пре времена и без икаквих залога, нестало би тог, по Уговору о Миру, основног јемства и те основне залоге за извршења Уговора и за осигурање безбедности и мира, и поставило би се питање: да ли да се нађу и пруже друга каква јемства или је међународно стање тако стабилно да су и садањи међународни поредак и безбедност апсолутно сигурни. У питању су чл. 428., 429., и 431. Уговора о Миру*, четрнаесте главе, који говори о јемствима за извршење Уговора. Чл. 428. одређује „да ће немачке територије које леже западно од Рајне заједно са одбранама мостова, на име јемства да ће Немачка извршити овај уговор, бити под окупацијом трупа сила савезничких и удружених за време из петнаест година, рачунајући од „ступања у важност овог уговора"; чл. 429. говори о могућностима евакуисања Рајнске Области „ако се Немачка буде верно придржавала услова овог уговора"; чл. 431. говорећи о могућности превремене евакуације, одређује „ако пре истека рока од петнаест година, Немачка испуни *све* обавезе**, које за њу истичу из овог уговора, окупационе трупе ће *одмах**** бити повучене". Немачка у својим захтевима тражи да се примени чл. 431. Уговора; што значи да чл. 428. и 429. губе своју пуну важност.

---

* G. Fr., Martens-Triepel. — Nouveau Recueil general des Traités etc., tome XI, Leipzig, 1922, p. 659—661.

** „à tous les engagements". Ibidem, p. 661.

*** „immédiatement". Ibidem, p. 661.

I

Код оба питања, ни код превремене евакуације Рајнске Области ни код репарација, међу заинтересованим државама нема сагласности. На једној страни су савезничке и удружене силе и државе (Велика Британија, Француска, Белгија, Јапан, Италија, Америка), победнице, творци Уговора о Миру (од 28. јуна 1919.), носиоци и чувари међународног правног и политичког поретка; на другој страни је Немачка. Две странке са посебним тезама и посебним тежњама. Творци и носиоци новог међународног правног и политичког поретка, створеног Уговором о Миру, настоје и теже да очувају и одрже овај поредак, уверени да тиме чувају и одржавају светски мир и дају јемства за безбедност. Уступци могу се дати, али само у границама тога поретка и у границама безбедности. Немачка пак настоји и тежи да се извесних обавеза ослободи уопште, а неке обавезе да олакша, нарочито оне финансијске, уверена да ће тиме себи ублажити тешке последице Уговора о Миру.

Приликом септембарског заседања Савета Друштва Народа о. г., донета је, поводом захтева Немачке да се што пре приступи решењу питања превремене евакуације Рајнске Области и коначног и потпуног уређења питања репарација, једна одлука, тзв. резолуција шесторице, у којој се у главном истичу две ствари: (1) потреба једног коначног уређења питања репарација и (2) потреба споразума у питању превремене евакуације Рајнске Области. Чим се приступило преговорима раци извршења одлука донетих у овој резолуцији, одмах се осетило да у оба ова питања, између савезничких сила и држава с једне и Немачке с друге стране, постоје велика размимоилажења. Немци имају своју тезу, Савезници своју; једни и други бране своје тезе са невероватном упорношћу. У тези Немачке тежиште је постављено на подвојеност између питања превремене евакуације Рајнске Области и питања репарација, — по њој, то су два потпуно одвојена и посебна питања, која између себе немају никакве везе, и која се, ради тога, морају потпуно одвојено и посебно разматрати и решавати. Како оба ова питања носе двојаки карактер: правни и политички, то ћемо их и ми разматрати и са једног и са другог гледишта.

У питању *превремене евакуације* Рајнске Области Немачка тврди да она има потпуно право, и са правног и са политичког гледишта, да тражи превремену евакуацију Рајнске Области од стране савезничких трупа и примену чл. 431. Уговора о Миру. Са *правног* гледишта, чл. 431. Уговора о Миру, на који се позива и на коме заснива своје позитивно право Немачка, даје им, веле они, то право, пошто чл. 431. Уговора

претпоставља могућност, да у случају ако Немачка савесно и лојално испуњава своје обавезе, дате Уговором о Миру, Немачка може тражити и захтевати да се примени чл. 431. Уговора и да се изврши потпуна евакуација Рајнске Области одмах, пре истека 15 година, и без икаквих залога, како то предвиђа чл. 431. Уговора о Миру. Јер, ако је окупација Рајнске Области и учињена у циљу да гарантује: обезбеђење за извршење обавеза датих Уговора и обезбеђење за сигурност и мир, онда је Немачка, тврде они, извршујући за ових 10 година савесно и лојално своје обавезе, испунила све оно што тражи чл. 431. Уговора за безбедност и мир, и са правног гледишта има с тога потпуно право да тражи и захтева одмах сада, пре времена, евакуацију Рајнске Области. То изрично одређује чл. 431. Уговора: „ако пре истека рока од петнаест година Немачка испуни све обавезе, које за њу истичу из овог уговора, окупационе трупе ће одмах бити повучене".

Локарнским Уговором (октобра 1925.) заједмчена је безбедност граница на Западу и Истоку; конвенцијама *о арбитражи* (октобра 1925,) између Немачке и Белгије, Немачке и Француске, заједмчено је решавање свих спорова мирним путем; *Довесовим* планом (1923.) одређен је тачно начин исплате, у границама суме дуговања одређене 1921.

Немачка је савесно и лојално извршивала и испуњавала своје обавезе предвиђене Уговором о Миру и зато има позитивно право, на основи чл. 431. Уговора о Миру, да захтева одмах и потпуну евакуацију Рајнске Области. Са *политичког* гледишта Немачка тврди да исто тако има право. Она је, веле, лојално пришла политици мира и поштовања постојећег међународног правног и политичког поретка. Ту политику са великим напором она савесно и лојално води и спроводи свугде и на сваком месту, у земљи и ван земље. Испуњењем свих услова разоружања, Локарнским Уговором и уласком Немачке у Савет Друштва Народа, дата су, од стране Немачке, сва потребна јемства за одржање постојећег међународног поретка, за мир и безбедност на Западу и Истоку; а с друге стране, стабилизацијом политичког режима, социјалистичко-демократског, на начелима републике, народне суверености и парламентаризма, републиканска и демократска Немачка даје све услове да ће политика Локарна и мира остати основна линија и идеја водиља у унутарњој и спољној политици Немачке. Немачка категорично тврди да је извршила *све* своје обавезе, и зато што их је извршила она тражи да евакуација Рајнске Области буде потпуна и без икаквих залога, и да се не може, као што мисле Савезници, за евакуисану зону

стварати једна посебна комисија, која ће водити надзор, бдити и чувар бити у тој демилитаризованој зони.

Једном речју, Немачка тврди да су њени захтеви потпуно оправдани и са правног и са политичког гледишта, јер стоје у потпуној сагласности и са одредбама Уговора о Миру и са политиком мира, — са две чињинице, са два услова, од којих зависи: обезбеђење извршења Уговора о Миру и обезбеђење мира и сигурности, и ради тога она има потпуно право да тражи да се Рајнска Област, пре истека рока од 15 година, одмах сада потпуно евакуише, испразни, и то без икаквих залога. Тако мисли читав немачки народ, како они на крајњој десници тако и они на крајњој левици. У противном, вређао би се чл. 431. Уговора о Миру, и та повреда представљала би се као удар на право немачког народа; а због јаке националистичке опозиције, у Немачкој би могла доћи у питање политика Локарна и политика мира. Са ових разлога, садања немачка влада скидала би у овом случају са себе сваку одговорност за последице које би могле да наступе у међународној политици, и сву одговорност оставља Савезницима.

Исто као и питање превремене евакуације Рајнске Области, тако и *питање репарација*, Немачка је захтевала да се што пре реше, и то из разлога, јер сума дуговања, одређена у Лондону 1921. у износу од 132 милијарде златних марака, превазилази привредне снаге и моћ Немачке, и она је данас финансијски у апсолутној немогућности да ту суму дуговања исплати. Због тога, у погледу репарација Немачка захтева да се питање репарација *коначно* и *потпуно* уреди, т. ј. утврди коначна *сума* дуговања и *начин* отплате, и да се при томе уређивању имају у виду њене привредне могућности, — оно што је у стању да плати и да дâ, и да се не тражи оно што није у стању да плати и дâ.* Јер од таквог претераног захтева нема користи нико, ни Савезници, ни Немачка, ни Европа ни Америка, пошто би се, веле они, усвојењем овог претераног захтева могла довести у питање стабилизација светске привреде.

Сада када се јавља питање: које тело има да утврди ту коначну суму дуговања и начин отплате; како да се образује то тело и колика да је његова самосталност у раду и обавезност у одлукама, Немачка је одлучног мишљења да то питање не треба да решава међусавезничка репарациона комисија, у коју Немачка због њене пристрасности нема поверења, него једно посебно тело, које је и

* Своје привредно стање и њене потешкоће немачка влада је званично путем једне представке 23. нов. т. г. поднела савезничким државама.

по своме саставу и по своме раду потпуно независно од репарационе комисије, и пристаје да се образује један комитет финансијских експерата, стручњака, са задатком да проуче ово питање и донесу по њему обавезне одлуке. Образовање и састав самог комитета не може се извршити по чл. 7. Додатка II, дела VIII Уговора о Миру* него би се имало извршити сасвим независно од међусавезничке репарационе комисије, именовањем од стране владâ; у раду комитет би имао бити потпуно самосталан и независан, његове одлуке морале би бити коначне и обавезне.

Што се тиче питања дугова Савезника према Сједињеним С. А. Државама и једних према другим, Немачка одлучно одбија да се она везују за питање репарација. То су за њу две потпуно одвојене ствари. Везивањем једног за друго само се отежава и компликује правилно решење овог питања. Значи, дакле, да Немачка, при решавању питања репарација, тражи да се води рачуна о њеној привредној моћи и да се за питање репарација не везују дуговања Савазника.

Насупрот тој тези Немачке стоје Савезници са својом тезом.

Француска пре свега превремену евакуацију Рајнске Области најуже везује за решење питања репарација, јер окупација Рајнске Области и није ништа друго него најсигурније јемство да ће Немачка своје обавезе извршивати, и залога за одржање безбедности. По њој с тога питање превремене евакуације Рајнске Области стоји у најтешњој вези са питањем репарација, пошто су: и обезбеђење репарација и безбедности зајамчене окупацијом Рајнске Области. Зато Французи веле: прво решити питање репарација па онда је тек могућа превремена евакуација Рајнске Области. То је услов да се може приступити превременој евакуацији. Без претходног решења репарација не може бити ни говора о решењу превремене евакуације Рајнске Области.

У првом питању, превремене евакуације Рајнске Области, Француска тврди да захтеви Немачке нису оправдани ни са правног ни са политичког гледишта. Са правног гледишта нису оправдани из разлога, што, и ако чл. 431. Уговора о Миру предвиђа под извесним, али тачно одређеним условима, могућност превремене евакуације Рајнске Области, Немачка није испунила све оно што предвиђа и захтева чл. 431. Уговора о Миру. Јер чл. 431. Уговора не тражи као услов само то да Немачка врши и испуњава своје обавезе, него да је *све* своје обавезе извршила и испунила. Да је Немачка извршивала и испуњавала своје обавезе

* G. Fr. Martens — Triepel. Ibidem, p. 489—490.

то јој нико не спори, али да она није све извршила и испунила, то јој се спори. Чл. 431. Уговора предвиђа и захтева као услов свршени чин: потпуно и у целини извршење и испуњење свих обавеза датих Уговором. А то све до данас Немачка није извршила и испунила. Према томе, и њено право засновано на чл. 431. Уговора на превремену евакуацију Рајнске Области не постоји. Ту је чл. 431. Уговора тако јасан и категоричан, да о томе не може бити ни најмање сумње. Истина, Немачка се Локарнским Уговором свечано правно обавезала да ће поштовати постојеће границе на Западу и Истоку; Уговором о арбитражи свечано с обавезала да ће све спорове, који наступе с једне и с друге стране, решавати мирним путем; Довесовим планом (1923.) примљене обавезе, савесно испуњавала; одредбе о разоружању лојално извршила, — али то све није довољно, јер чл. 431. Уговора о Миру тражи да Немачка има *све* своје обавезе извршити и испунити, тражи, дакле, у обавезама потпуно готов и завршен чин, и тек онда пошто Немачка све то изврши и испуни, она има право захтевати евакуацију Рајнске Области и пре истека рока од 15 година, како предвиђа чл. 429. тач. 3., Уговора о Миру.

Исто тако, са *политичког* гледишта, истина, Немачка је усвојила политику Локарна и политику мира, и данашњи социјалистичко-демократски режим даје извесна јемства за такву политику, али све то и сва та јемства нису потпуна ни довољна. Ове чињенице само доказују да Немачка хоће постојећи међународни поредак и да хоће мир, али ове чињенице не доказују још да та њена веза претставља у томе правцу њену коначну и последњу одлуку. Јер, пре свега, социјалистичко-демократски режим није још потпуно стабилизован, и према томе нема се сигурног јемства да овај режим неће једног дана пасти и довести у питање политику Локарна и политику мира. И зато Немачка нема право да тражи превремену евакуацију Рајнске Области, без икаквих залога. Напротив, Француска држи да су за сад од стране Немачке још потребна извесна јемства, која ће гарантовати да, ако и наступе у Немачкој евентуалне промене у политици мира и поштовања постојећег међународног поретка, не буду опасна и тешка по својим последицама. Следствено, превремена евакуација Рајнске Области, по Француској, и ако сада Немачка нема на њу право, може се ипак допустити, али само под једним условом: да се образује једна комисија, која ће у демилитаризованој зони бити чувар безбедности и мира. То је једно јемство, без кога Француска не може ни у ком случају пристати на превремену потпуну евакуацију Рајнске Области.

У питању *репарација* Француска пристаје да се при утврђивању коначне суме дуговања и начина отплате води рачуна о стварној финансијској могућности Немачке, али само дотле уколико то стоји у сагласности са дуговањима њеним и њених савезника, и под условом да Немачка не тежи, било под каквим изговором, да се ослободи обавеза на штету Савезника. У погледу комитета финансијских експерата, Француска је мишљења да се поступи по чл. 7. додатка II дела VIII Уговора о Миру, као што је био и 1923. када је био изграђиван Довесов план, и све их именује међусавезничка репарациона комисија, изузев немачких, које би имала немачка влада. Комитету финансијских експерата задатак би био да само „припреми и изради план дефинитивног и потпуног уређења репарационог питања"; у своме раду комитет не може бити самосталан и независан; његове одлуке нису коначне, он подлеже испитивању влада, које једино имају право да по тим питањима донесу коначне и обавезне одлуке. Белгија има у оба ова питања, евакуације и репарације, у потпуности сагласно и истоветно мишљење као и Француска.

Енглеска је стала потпуно на становиште француске тезе. Сер Остен Чемберлен, је, у име владе, то јасно истакао у своме говору у Доњем Дому, рекавши: Немачка са правног гледишта нема право, јер све до данас она није у целини и све њене обавезе испунила и извршила које предвиђа чл. 431. Уговора о Миру; а што је најглавније, она није још испунила своје обавезе у погледу репарација. Окупација Рајнске Области за 15 година као јемство и залога за извршења Уговора о Миру предвиђена је чл. 428. и 429. Уговора. Са политичке стране, енглеска влада пристаје начелно на превремену евакуацију Рајнске Области, јер је мишљења да евакуација води приближењу и измирењу Немачке са савезницима, али она мора, и дужна је, да пази да ли таква њена одлука стоји у сагласности са јемством безбедности, сигурности и мира, и са коначним уређењем репарација. И по мишљењу енглеске владе, Енглеска за сада не може пристати на превремену евакуацију Рајнске Области без икаква јемства, јер таква евакуација не даје никакве гарантије Енглеској како за безбедност и сигурност, тако и за исплату репарација, а то је данас и за једно и за друго преко потребно.

Једном речју, Енглеска као и Француска пориче Немачкој да има право, по чл. 431. Уговора о Миру, на превремену евакуацију Рајнске Области, али је уверења да се Немачкој из разлога зближења и политике мира, за којом теже Савезници, може допустити превремена евакуација Рајнске Области, али само под условом: да се за демилитаризовану зону образује једна комисија која ће водити надзор и

бдити над безбедношћу, и да се коначно реши репарационо питање у вези са дуговањима Савезника. Уопште, у оба ова питања између Енглеске и Француске влада потпуна сагласност. Ова сагласност последица је дубоког уверења и једних и других, да је у њиховом уском споразуму и блиском пријатељству најбоље и најсигурније јемство светски мир, безбедност и сигурност. „Ја верујем да мир Европе, рекао је Сер Остен Чемберлен у Доњем Дому, почива сада на блиском пријатељству народа француског и народа британског. На тој основи ми смо поставили темеље измирења са Немачком".* А с друге стране, такво држање Енглеској налажу и њени властити интереси, јер границе сигурности и безбедности Енглеске су на Рајни.** То стално истичу и подвлаче Французи Енглезима. Светски Рат је најбоље доказао тачност оваквог схватања.

Укратко, по Француској, Белгији и Енглеској, Немачка ни са гледишта правног ни са гледишта политичког није извршила и испунила *све* услове и *све* обавезе, које се тражи од Немачке у Уговору о Миру, и према томе нема права*** да тражи превремену потпуну евакуацију Рајнске Области, без икаквих залога, како предвиђа чл. 431. Уговора. Али ако се хоће, из политике измирења, да изађе на сусрет захтеву Немачке, онда се превремена потпуна евакуација може допустити само под два услова: (1) да се за демилитизовану зону образује комисија, која ће бдити над безбедношћу и вршити надзор, и (2) да се репарационо питање реши у вези са дуговањима Савезника. Овакав поступак савезних и удружених сила нарочито се подвлачи, није последица неког неоспорног права Немачке на превремену евакуацију Рајнске Области, — о праву, које би извирало из чл. 431. и других чланова Уговора о Миру, — него може бити само последица воље савезних и удружених сила да се створи основа за потпуно измирење и зближење са Немачком, јер је оно, по уверењу свију, један од услова за стабилност политичке безбедности и мира у свету.

У јавном мњењу и политичком свету Француске и Енглеске не влада потпуна сагласност са овом тезом. Има опозиције, у оба ова питања. У Енглеској, највише у редовима либерала (струје Лојд Џорџа) и радничке партије; у Француској, највише у редовима социјалистичке партије (Блум).

---

* *Times*, 8. decem. 1928.

** *Temps*, 10. decem. 1928.

*** Писмено објашњена Лојда Џорџа, Клеменсоа и др. из 1919., не иду исто тако у прилог тезе Немачке.

Јапан заступа исто такво гледиште. Њен представник је то јасно истакао у својим изјавама у неколико махова.

Италија је, истина, стала на становиште Француске и Енглеске, али њена одлучност у томе није тако ни јасна ни велика. Такво држање Италије долази ваљда усљед тога, што су по среди и на помолу какви нови њени политички потези наспрам Немачке и Централне Европе. Можда.

Америка није дала још у томе спору своје коначно мишљење, и не зна се још до данас да ли ће именовати свога експерта у комитет и са каквим упутствима.

Кад се све ово скупи, види се да је код свих — и код савезних и удружених сила и код Немачке — суштина проблема у томе спору у овоме: у питању превремене евакуације Рајнске Области моћи измирити захтеве Немачке са интересима безбедности и мира на бази постојећег међународног поретка; у питању репарација моћи измирити захтеве Немачке са правдом, моралом и дуговањима Савезника. То измирење, тај споразум је потребан, јер је један од услова за мир. У томе је главна потешкоћа у целом овом великом спору.

II

Са тим тезама и са тим захтевима изашло се пред Савет Друштва Народа, у његову овогодишњем децембарском заседању, држаном у Лугану. Између Бријана, Чемберлена, Штреземана и осталих заинтересованих, вођени су у Лугану дуги и важни разговори. Истина, да се у тим разговорима није дошло до коначног споразума, али су измењене мисли, испитиване ствари, уклоњена су извесна међусобна неповерења, тражени су услови и основи споразума и зближења, а то је ипак и велики рад и велики успех. Као резултат разговора донесен је заједничке коминике, у коме се изјављује: (1) да остају верни политици измирења и зближења, јер она осигурава мир у свету, и (2) да ће настојати свим силама да се, што је пре могуће, реше потпуно и коначно све потешкоће, које су настале Ратом.*

Докле се дошло у споразуму и какви су основи споразума, не знамо, јер нису објављени. Међутим, г. Штреземан је изјавио дописнику *Resto del Carlino* да је са Бријаном и Чемберленом постигнут споразум да се превремена евакуација Рајнске Области не везује за репарације.

Колико је ово тачно, не знамо још. Скори догађаји ће тачност ове изјаве или потврдити или демантовати.

---

* *Temps*, 16 дец. 1928.

После ових разговора и преговора, има да се приступи главном послу: да се створи коначан споразум и у питању превремене евакуације Рајнске Области и у питању репарација. Колика ће бити попуштања и са једне и са друге стране, тешко је са позитивношћу унапред рећи. Какво ће се решење донети не знамо, али је једно сигурно: да Савезници неће решити ова питања а да им се не пруже таква јемства која ће бити у стању да јамче за одржање постојећег поретка, за безбедност и мир. То је сигурно и то је ван спора. Јемства за одржање постојећег поретка, безбедност и мир, представљају крајне границе, преко којих се не може и не сме прелазити. У томе су Савезници одлучни и непопустљиви. Нарочито се Француска, која је *први* чувар и носилац тога новог поретка, упорно и опрезно држи, изјављујући да је на страни Савезника и право и морал. Овај је нови поредак најправеднији и најбољи од свих досадањих, и зато га у интересу правде и морала треба пошто пото одржати и очувати.

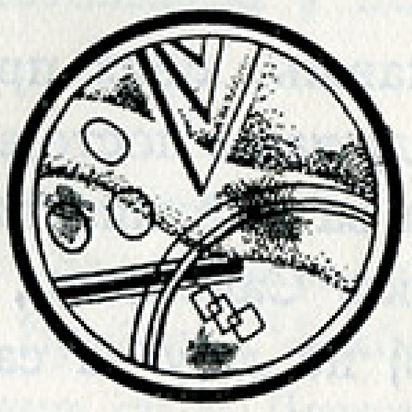
III

Сва потешкоћа у решавању ових проблема је у томе, што су овде у питању јемства за одржање постојећег међународног поретка, безбедности, политике мира и за стабилизацију привреде. Носиоци одговорности и чувари поретка, Савезници, мишљења су да рад и поредак у данашњој Немачкој не дају за сада још довољно гарантије да би се могла напустити сва јемства по Уговору о Миру. Немачка, насупрот томе, држи да је она за ових 10 година свога рада показала да су за даље јемства по чл. 428. и 429. Уговора и непотребна и неправедна, — и зато она тражи да се сва јемства дата чл. 428. и 429. Уговора суспендују. Савезници држе да још није наступио тај начин, али ако се хоће ради политике зближења да суспендују ова јемства, дата чл. 428. и 429. Уговора, да су приморани да установљају друга јемства, којима ће се моћи заједмчити извршење Уговора, безбедност и мир. Немачка на то никако не пристаје. Јасно је, с једне стране, да је овде у питању: стабилизација постојећег међународног поретка, стабилизација привреде, безбедност и мир, а с друге стране јасно је и то, да и једни и други хоће да се сва ова питања реше споразумно. Савезници хоће споразум. Немци хоће. Разлика је само у томе, што Савезници немају још потпуно поверење у политику Локарна и политику мира, коју данас Немачка води, док Немачка опет тврди и уверава да је то неповерење неправедно, јер политика коју данас она води представља за њу нешто коначно и нешто стално. Везани

великом одговорношћу, Савезници пристају, у интересу зближења и мира, да се изађе на сусрет захтевима Немачке, у питању евакуације и репарације, али само под извесним условима, која пружају извесна јемства. Немачка тражи решење свих ових питања без икаквих услова, јер је то једно њено непобитно право.

Споразум се тражи, има, истина, потешкоћа, али ће се, изгледа, оне све моћи најзад превродити, јер и једни и други увиђају да је споразум услов са светски мир. Та свест створиће безусловно споразум. По последњим саопштењима, изгледа да је споразум на најбољем путу. Постигнућем тога споразума, добићемо још јаче и стварне гарантије за светски мир и безбедност. А то је тежња и циљ ратовима замореног човечанства.

Д-р Федор Никић

Књиге и листови

*

Настава у српској књижевности

I

Светозар Матић, професор: *Нова Српска Књижевност* у изводима из дела. Са темама за писмену и усмену обраду. За више разреде гимназија. Београд, 1928. Мала 8⁰ стр. 158.

Овом књигом, састављач хоће да попуни једну празнину Скерлићева уџбеника о новој српској књижевности. Он претпоставља да ће се по Скерлићеву уџбенику радити две године, те захтева од ученика да знају и садржаје књижевних дела која Скерлић спомиње, изоставив, ипак, неважније писце.

Проблем наставе у српско-хрватском језику и књижевности премало је код нас обрађиван, па је добро дошао сваки прилог који, директно или индиректно, доприноси решавању тога проблема. Књига г. Матића несумњиво је прилог томе, па је треба попратити примедбама које ће омогућити њено друго издање, много боље од првога.

Прва примедба се тиче споменутог „обзира на обим двогодишњег рада" по Скерлићеву уџбенику. Сме се надати да је тај обзир само омашка пера; да у нашој краљевини нема средње школе која би у VII и VIII разреду радила једино Скерлићеву историју нове српске књижевности. Привремени програм по коме се данас предаје српско-хрватска књижевност у VII и VIII разреду прописује српско-хрватску књижевност од почетка XIX столећа до Светскога Рата, па и кратак преглед словеначке књижевности тога времена. То несумњиво зна и г. Матић, и наша примедба не мисли да га поучи о нечем што је, без сумње, познато сваком предавачу. Него изгледа да г. Матић није извукао конзеквенције из те свима нама познате чињенице. Он је, како смо већ споменули, изоставио „неважније писце", али само обзиром на то да се нова српска књи-

жевност учи две године, а не и обзиром на много тежи разлог што се не учи само она, него и хрватска и словеначка књижевност. Само тако можемо разумети што је дат и некакав садржај Везилићева *Крашког Написанија о спокојној жизни*, што је препричан садржај три романа Милована Видаковића, скоро свију дела Симе Милутиновића Сарајлије, скоро свих драмских радова Јована Ст. Поповића (Лажа и Паралажа, на пример), па дела Јована Хаџића-Светића. Исто тако, од ученика се може захтевати садржај све три Јакшићеве драме, и свих његових приповедака, свих приповедака Шапчанина, Љубише и Глишића, те радова Ранковића, Светозара Ћоровића и Бранислава Нушића (Приповетке једног каплара, Рамазанске вечери, Општинско дете, Бен-Акиба!) само у случају ако се од њега не тражи познавање Враза и Мажуранића, Прерадовића и Шеное, Ђалскога и Козарца, Прешерна, Цанкарја и Жупанчића. Само у таком случају можемо међу класике уврстити М. Ускоковића са два његова романа.

Прва, дакле, наша примедба гласи: смањити број класика, увести строжије мерило.

Друга се замерка тиче опет питања: која дела треба ученицима средње школе дати у кратком садржају, а која у целини. Књига г. Матића би била далеко боља и кориснија да Доситејеву аутобиографију није препричао, да није давао садржај *Горскога Вијенца* и *Луче Микрокозма*, садржај Ненадовићевих путописа Бранкова *Пута*, Јакшићева *Попе Тихомира* и *Успомена*, Костићева *Пере Сегединца*, Шапчанинова *Сањала*, Игњатовићева *Милана Наранџића*, Лазаревићевих приповедака, Матавуљево *Бакоње* и *Ускока*, Сремчевих, Домановићевих, Станковићевих, Ћипикових и Кочићевих главних радова.

Јер, све су то дела која ученик треба да позна не из препричаних садржаја, нити из читаначких уломака, него читањем у целини, уз помоћ анализе у школи.

Или, ако ћемо већ давати ученицима у руке писане анализе класичних дела српске књижевности, те анализе треба да чине засебну књигу, и треба да послуже као упутство: како треба читати, шта треба тражити у делима наших класика. То ови садржаји не чине. Г. Матић само реферише садржаје, не заузимајући критичан став према њима. Тако, кад је реч о *Пери Сегединцу*, он каже: „Митрополит Вићентије, подмукао и развратник, продаје Србе..." Ученици би, међутим, трагедију много боље разумели да им је речено како је Лаза Костић у Сегедину приказао Милетића, а у Вићентију Германа Анђелића; како је он под плаштем борбе између

Срба, Аустријанаца и Мађара у XVIII столећу изразио своје доживљаје те борбе и расположење Срба у другој половини XIX столећа. Овака тумачења би ученицима много више помогла, него ли анахронистично означавање Бранкова *Бачкоі Растанка* „правом и потпуном ревијом".

Одсуство критичног става према књижевности се нарочито осећа онде, где г. Матић истим тоном говори о Доситејевим прегнућима, буквицама, ижицама и алфавитима, којим и о зрелим његовим делима; кад опширније казује садржај Јакшићевих романтичних приповедака, него ли његових *Успомена;* кад се *Мртвоме Мору* Домановића претпоставља његов Краљевић Марко; кад се ученици не упозоравају на пеизаж Ива Ћипика, на јачину чулних осећања код њега, код Станковића и код њихових јунака.

Због те некритичности г. Матића, и због тога што њему садржаји значе само епске згоде и промене у судбинама људи, најгоре је прошла лирика, која је, међутим, најразвијенија врста наше поезије. Код Мушицкога се говори о његовим одама члановима дома аустријског, као да имају исту вредност коју и оде Вуку, Витковићу, Доситеју, Видовдану, итд. Лирика се, обично, класификује: чисто-лирска, лирска са догађајем као основицом, код Бранка, љубавно-елегична; код Лазе Костића: љубавна лирика, баладе, патриоске, међу којима нема песама *Јадрански Прометеј, Сужњи.*

Темама за писмену и усмену обраду, има их 52, морали бисмо чинити исте замерке које и изводима из књижевних дела. И теме захтевају проучавање Видаковића и Симе Милутиновића; и оне, као и Скерлићев уџбеник, сврставају Мушицкога међу „хладне стихотворце", стављају га у друштво Јована Суботића, и чуде се, каквим кривим странпутицама је он могао доћи до гласа; и, што је највећа празнина у овој књизи, књижевност се не схвата као вербалан израз крупних доживљаја и великог патоса неког народа, него више као љупка игра књижевних талената.

Последња наша примедба је замерка не само књизи г. Матића, него и уџбенику ком ова књига има да послужи као допуна. Ни у том уџбенику, ни у овој допуни се не спомињу *Мемоари* проте Матије Ненадовића, ни популарни списи Јосифа Панчића, ни таква дела Стојана Новаковића, ни висока реторика Цвијића у његовој беседи *О Научном Раду.* Све то, тобоже, не спада у књижевност, јер није ни Lied, ни балада, ни романца, ни новела, ни хрија писана по правилима древне теорије књижевности. Како се данас у већини случајева предаје књижевност, ученика треба да интересује начин осећања и мишљења и најпросечнијих стихотво-

раца, а равнодушан треба да буде према мишљењу једног Руварца о саставу нашег друштва, о нашој народној прошлости, равнодушан према прогнози једног Панчића или Цвијића (да останемо и ми у уском оквиру српске књижевности) о будућности нашег народа. Дабогме, ово је крупна и посебна једна тема, коју поводом књиге г. Матића можемо само додирнути.

Настава у српско-хрватском језику и књижевности, с пет недељних часова у прва два разреда средње школе, а са четири недељна часа у осталим разредима, пространје оквир који треба добро испунити, ако хоћемо да ученици средње школе одиста добију потребно опште образовање. Зато је од нарочите важности питање, каквим садржајима да се испуни тај широки оквир; то питање ће одсад стално занимати наше школске људе, па је добро што је г. Матић дао свој глас о њему, као што је потребно да о тако важном питању гласа сваки наставник који је кроз наставу у српско-хрватском језику и књижевности с љубављу радио на изградњи културне свести код наших новијих нараштаја.

II

Милан А. Булатовић, професор II Мушке Гимназије у Београду; *Милан Ч. Јовановић*, професор Београдске Реалке у оставци и власник Ђачке Књижаре, Цветни Трг, Београд: *Упутства за израду писмених задатака српско-хрватског језика*, написали — — — — Београд, Ђачка Књижара, Цветни Трг.

Када човек кроз окно излога прочита неписмени наслов ове књиге, по ком би се могло мислити да су задаци српско-хрватскога језика у томе да повећа иметак неке Ђачке Књижаре која није ђачка, него има за власника професора у оставци; и кад угледа прве листове те књиге, рђаву новинарску хартију и ужасну штампарску технику, нађе се у недоумици. Прва је мисао: треба омладину опоменути да не узима у руке књигу опасну за здравље и за укус. Али нас заустави друга мисао: можда су ово крчиоци нових путева који за нова схватања своја нису нашли одзива ни код Просветног Савета, ни код наших издавача, него су морали светла своја схватања у ритама да пошљу у школу и у друштво.

Савладали смо, зато, одвратност према опреми књиге и прочитали предговор у ком се ова књига препоручује као „први рад овакве врсте код нас“, и још се наглашава његова оригиналност: „Знамо да у Француској и Немачкој постоји много књига ове врсте, али ми намерно нисмо прочитали ниједну, бојећи се да и несвесно не уће нешто што за наше прилике и школе не би било подесно.“

И, дабогме, већ у предговору смо констатовали страшну чињеницу: аутори који и великом броју наших „ученика I-VIII разреда гимназија и стручних школа“, и онима „који нису прошли кроз школу(!)“ сладе писменост као чаробни прутић којим се постижу сви успеси у животу, крајње су неписмени. Додуше, они би се могли, за своје оправдање, позвати на ове речи предговора: „Ми смо се трудили да сваки задатак буде израђен онако како би га израдио осредњи ученик, према разреду и задатку(!)“ Али, овде нису само задаци рађени *шако*, него цела књига, заједно с насловом, носи на себи сва обележја осредњег ученика који нема смисла за логично мишљење и за књижевно изражавање.

Читали смо, затим, и даље од предговора, и то је била једна од најтежих лектира што их човек може имати у животу: 189 страна велике осмине, све је то испуњено рђавим реченицама чији аутор не уме логично да мисли, па зато не зна интерпункцију, не зна речи да дели на слогове, не уме текст да предваја у реченице, нити у параграфе, не уме — и то је најгоре — да пружи текст који би био бар осредњи, бар мало удаљен од идиотизма.

Наравно, о оваквој књизи нећемо говорити дуже него што она заслужује. Напред цитирана места су већ показала неписменост писаца ових *Упуспава*. Коме то није доста, ево још неколико цитата: „Други начин препричавања је раширивање и допуњавање онога чега у ствари нема. Тиме ученик развија машту“ (стр. 6.) — „Ако је опис нечега дужег, онда у тај опис могу ући само главне појединости, ако је нечега краћег, онда поред главне мора бити и више споредности“ (стр. 6.). Или, ево како се препричава песма *Сшари Вујадин*:

„Уз пут угледају Лијевно. Вујадин рече тамо ће их мучити. Каза синовима да не одају јатаке и крчмарице“.

„...Турци траже да за очи ода“... (стр. 67.).

Или, ове афористичне реченице: „Кратке реченице уче бржем мишљењу“ — „Живот је јачи од рада, човек кад је стар много не може да ради“... Зато, може бити, и умире: „Узимањем хране код неких људи који не би радили ништа, надошло би толико снаге да је тело не би могло поднети и живот би се угасио“.

Или, да завршимо, теме су у овој књизи или „задаци расуђивања, ума — размишљања“, или „задаци срца и ума, размишљања и осећања, или „задаци науке“, или „задаци о животу и свету“. Код друге групе се, том приликом, даје „упутство“: „Треба пазити, ако је могуће, да у једном одељку не буде казано оно у чему преовлађује разум одмах уз оно где преовлађује срце, осећање; а најмање да то може бити помешано у једној реченици“.

И наставља се овако:

„Како ови задаци имају у себи две главне ствари: срце и осећање, онда би тај задатак већим делом био *паралела...*

Кад имамо једну тему у којој се налази у наслову слово *и*, па кад то *и* заменимо са математичким знаком једнакости, ако је део наслова пре тога знака једнак делу после знака, по својој суштини, онда је то паралела".

Одиста, читалац би могао помислити да су писци ове књиге хтели дати карикатуру уџбеника, данашње утакмице школских људи и издавача у искоришћењу уџбеничке конјунктуре, и тако доказати ученицима како се у ово послератно доба „често виде примери материјалног егоизма, а мање примери узвишеног идеализма" (стр. 157.).

Међутим, ова је књига карикатура против воље својих аутора, и послератни „материјални егоизам" приказује оваким реченицама.

„Као завршни задаци ове врсте, препричавале би се и друге ствари, читаве приповетке на пример. Узмимо као такву поетску приповетку „Енох Арден" од А. Тенисона... Издање „Бачке Књижаре" Београд, Цветни Трг"... (стр. 67. и 155.).

И приказује га тиме што, на првоме месту, приказује *Галебову стену* Сандоа, опет књигу која се, за 15. Дин. може добити у Бачкој (!) Књижари, Београд, Цветни Трг, и у приказу је препоручује „свакоме, а најпре омладини".

Утисак од овако рђаве књиге би био мање мучан, кад нам се не би наметало страшно питање и чуђење: Тако се, дакле, послератна омладина учи писмености, не у Куршумлији, него на неколико корака од Министарства Просвете, и тако зар бедним књигама правда своје име Бачка Књижара која није бачка својина?!

В. Стајић

Једна занимљива студија о нашем селу

Михајло Аврамовић: *Наше Сељачко Газдинство.* Београд, 1928.

Г. Михајло Аврамовић није непознат човек. Тридесет и пет година његове активности у земљорадничким задругама и међу сељацима уопште дају му извесну компетенцију што се тиче акције на селу. У сваком случају, иза њега стоји велико искуство и несумњива теоријска спрема. Зато може човек са интересовањем

прочитати његову последњу књигу у којој у ствари излаже своја опажања и закључке о сељачким газдинствима.

Г. Аврамовић је себи ставио у дужност да у тој књизи испита село „као економску организацију". Истиче пре свега да је цела ова студија заснована на анкети коју је Главни Савез Српских Земљорадничких Задруга извршио године 1910—12. у дванаест округа преткумановске Србије, у 324 села разног типа и 835 газдинстава разне величине. Он констатује пре свега познати већ феномен да је српско село у главном прошло из система натуралне привреде у новчану привреду, и да је због тога знатно порасла зависност сељачких газдинстава од тржишности т. ј. од размене својих производа за новац. Питање новчаног дохотка постаје и централно питање свеколике привреде." У вези с тиме подвлачи важност проблема акумулације капитала у сеоској производњи, јер без капитала нема могућности напредовања тих газдинстава, а без напредовања — у капиталистичком систему који значи сталну динамику и конкуренцију — газдинства пропадају. На ту акумулацију утиче пре свега однос радних снага према потрошачима у самој сељачкој породици; затим однос између радних снага сељачке породице и количине средстава за рад са којима располаже (земља, алат, стока за вучу). Што се тиче првог момента, он истиче важност развитка варошке привреде, нарочито индустрије, која једина може запослити сувишне радне снаге са села и тиме сеоску производњу одтеретити. А што се тиче снабдевености сељачких газдинстава алатом, истиче да нпр. има врло мало земље за арендирање, а више од пола газдинстава (по анкети) нема два вола или коња потребна за орање, док око $^1/_3$ газдинстава нема ни плуга. Још много горе стоји са пољопривредним справама. — Упоређујући тржишност (новчаност) наше сељачке производње са белгијском или америчком, истиче да наша сеоска газдинство до 2 ha продају највише 19 од сто својих производа, а она са 50—70 ha највише 41%, док код Белгијанаца се продаја пење до 65 од сто, а код америчких фармера до 80 од сто. Истиче да само повећана новчаност може спасти ситна сеоска газдинства.

Истакавши тако проблем оскудице капитала на селу, долази на дуговања, позајмице, које сиромашнији сељаци нерационално троше и тако пропадају, дајући своја имања у руке богатијих сељака, зајмодаваца. По пишчеву мишљењу, имања до 2 хектара — сем оних која се баве вртарством близу вароши или производњом индустријских биљака — морају пропадати јер се сама не могу да опораве. То је та економска диференцијација на селу на социјалну и економску „висину" (богатији слој) и „низину" (сиромашнији слој).

У вези са том диференцијацијом, каже г. Аврамовић, формирају се на селу и две разне идеологије. Нарочито се ту задржава на питању броја радних дана на селу и налази, по анкети, да се не ради просечно више од 165 дана у години (за мушкарце). То је опет у вези са чињеницом да је снабдевеност газдинстава врло малена.

Испитујући проблем расподељености капитала на селу, налази да је највећи део капитала уложен у земљиште и зграде, а много мањи у кретну имовину (врло мало у покућанство, справе и стоку). Занимљива је затим статистика новчаних прихода газдинстава: Узима имања по 1, 2, 5, 10, 15 и 20 ха и налази да ако се величина газдинстава попне од 1 ха на 20 ха (дакле за 20 пута), онда се просечно приход од земљорадње попне са 24 на 1480 динара (за 67 пута), од стоке са 11 на 530 динара (за 48 пута), од личне зараде са 37 дин. пада на ништа, а у свему порасте од 72 динара на 2010 динара (за 28 пута). Ту се огледа и надмоћност крупног газдинства над ситним. Говорећи о лихварству на селу, истиче занимљив феномен жене лихвара на ситно, и подвлачи да ниједна грана земљорадничке производње не доноси толико колико лихва. — На основу свега долази до закључка да газдинства до 5 ха сама не акумулирају капитал потребан за њихово ојачање. Чак и газдинства до 20 ха, по његову рачуну, не акумулирају довољно да би сама могла напредовати. *Потребна им је, дакле, помоћ са стране.*

Ту се сад поставља питање прилажења капитала са стране, ма да се приватни капитал тешко на то одлучује, због мале рентабилности земљорадње насупрот индустрији и трговини и због помањкања мобилности и ликвидности у земљорадњи. Г. Аврамовић се ту нарочито залаже за то да се државне установе (Пошт. Штедионица, Држ. Хипотекарна и Народна Банка) ангажују у кредитирању земљорадника. Што је код њега нарочито важно, он *зове за то у помоћ и приватне имаоце капитала и банке.* Све то ангажовање капитала у земљорадњи требало би да има за циљ „да се ојача и попне продуктивност у земљорадњи" што је централни проблем наше земљорадње.

При крају, г. Аврамовић се задржава на неколико важнијих момената од којих ћемо истаћи 1) питање улоге задруга у том подизању земљорадње. Г. Аврамовић признаје да још нема неке јасне задругарске идеологије али сматра да је задругарство уско везано са земљорадњом. 2) Он сматра да је закон о окућју (6 дана ораће земље), донесен у време полунатуралне сељачке привреде, један анахронизам који кочи здрав развој кредитних односа на селу. 3) Сматра да држава не сме да учини ништа што би деморалисало дужнике јер то убија поверење т. ј. могућности кредитирања. Др-

жава треба функцију регулисања кредита на селу да препусти задругама. 4) Тражи јевтинији транспорт, организацију обезбеђења усева и стоке. 5) Подвлачи још једаред везу између сеоске и варошке привреде и залаже се за здрав и брз развој индустрије која апсорбује сувишну радну снагу са села и даје унутрашњу пијацу за потрошњу сеоских производа.

Књига г. Аврамовића је јасна и прегледна. Штета што се цео статистички материјал заснива ни анкети од пре Рата и обухвата само Србију. У сваком случају — без обзира на извесна места где г. Аврамовић врло жучно полемише са противницима у Задругама — ова књига г. Аврамовића садржи још једну новину: апологију капиталистичких банака у односу према задругама и потпуно напуштање неког *општег* антикапиталистичког идеала за који се г. Аврамовић, чини нам се, некада борио. Ипак, и по подацима који су у њој изнесени и по јасноћи погледа и анализе, ова књига г. Аврамовића је од већег интереса. Биће врло добро ако он настави са том серијом студија о селу коју обећава.

К.

Привредни Парламенат

Политичко-правна студија од Д-ра Саве Мојића

У књизи од 120 страна, која је била предата као теза на правном факултету у Паризу, Д-р Сава Мојић покушао је да пред нашу читалачку публику изнесе:

1. Демократску основу владавине, и њено теоретско образложење.

2. Теоретске претпоставке професионалног представништва, изнесене у делима француских и италијанских теоретичара Привредног Парламента.

3. Шта је до сада учињено у разним земљама у праву формирања професионалних представништва.

4. Своје критичке погледе на професионално представништво.

5. Библиографију по томе питању.

Потребно је одмах нагласити да тај покушај није успео. И то из више разлога. Нарочито су неки делови књиге слаби, и не могу да изврше ону улогу коју би по наслову требали дати. Кад г. Мојић говори о демократији, он сматра да се она налази у кризи због

тога „што она губи у јавном мишљењу, и што демократска веровања слабе". Као да прво долази неверовање у добро и корисно функционисање демократије, па тек онда, ваљда под притиском тога неверовања, лоше функционисање и недостатци данашње демократије.

Г. Мојић, који воли да много цитира, није могао да нађе нигде цитат који би јасно, концизно и са сигурношћу одредио шта је демократија. Да је то учинио, не би се због те демократије морао да заплиће, па да напише и оваке ствари: „Ипак политичка једнакост је један шири појам: ако сви грађани који сачињавају један народ суверено одлуче васпостављање заједнице добара, њихова влада неће због тога бити мање демократског облика." Има тога о демократији још много, али потребно је да се изнесу и неки „јасни погледи" и из дела о професионалном парламенту, јер то је питање „које у велико занима духове" — како у кратком предговору каже писац.

Овај део књиге писан је нешто доцније и са више пажње, и нема онако синтетички карактер као први део о демократији, него се у неколико глава износе различита гледања појединих теоретичара професионалног порламента. И то се даде резимирати: насупрот индивидуи група, насупрот народној суверености професионална, насупрот политици економија, насупрот грађанину произвођач.

Да би могао доћи до горњих закључака, г. Мојић је морао да прочита један велик број књига, и да извади један велик број цитата, па ипак да успе, да не каже ни једну реч о економским и социјалним односима и класној политици унутар привредног представништва, да не каже ништа о формама класне борбе, ма да г. Мојић говори и о Сен Симону, и Фуријеу, и о Прудону, и о Диркену, и о Лероу, и о Дигиу, и о многим другим, којима проблем класне борбе сигурно није измакао, и о коме они сигурно много пишу.

Овај проблем је у толико важан, што без његова решења не може бити говора о плодоносном деловању професионалног представништва. Његова стерилност је осигурана, осим ако се неће, путем организоване власти и државе, довести у професионални парламенат представници само или претежно оних група чији интереси иду у једном правцу.

О „идеји надмоћности економског над политичким", г. Мојић пише, и сматра да је то основна ствар, којој су још нагласили Сен Симон и његова школа, а која је код Прудона наишла на пријем, а међутим, то уопште није идеја, него једна стварност. Економија је анатомија друштва, и политика је само један кондензован израз економије. О некој „идеји надмоћности" ту не може бити речи. И кад говори о радничким синдикатима, и ту се зауставља само на

француским; он прелази преко основне, економске и социјалне оријентације синдиката, и за Конфедерацију Рада каже да је до 1921. била деструктива, негативна и борбена, и да данас ту струју представља Унитарна Конфедерација Рада. Проблем који се поставља, и за Привредни Парламенат и за г. Мојића јесте: шта ће да се ради са тим деструктивним, негативним *привредним* корпорацијама?

У другом, врло опширном делу, г. Мојић износи што је у појединим земљама до сада урађено у погледу организације професионалних представништава. Овај део пружа донекле материјал, и он, поред библиографије, представља најпозитивнији део књиге.

Једна ствар само коју треба забележити јесте чињеница да у свим тим привредним саветима, који имају саветодавни глас, имају свагда већину корпорације послодавца. То је основна тенденција код професионалног представништва. У осталом, на тој бази могуће је само теоретски и претпоставити формирање професионалног представништва. У осталом, многе ствари у овој књизи нису прецизиране, па су остављене неке противречности. Тако одмах на почетку књиге, на стр. 1. каже се: „Деветнаести век, на политичком пољу, значи *остварење* свих великих принципа које је човечанству оставила филозофија осамнаестог века и Француска Револуција; то су принципи изложени у Енциклопедији и делима Монтескије-а и Руев-а; то је укратко оно што ми данас зовемо демократијом." А одмах на страни 2. каже се: „У простору слабо раширена, демократија је крајем XIX века сматрана као идеја водиља, као *прижељкивани* режим а еволуција државе иде за тим да се демократска начела приведу у стварност.

И ако ова књига набацује један интересантан проблем, она не може ипак да послужи ни као база за дискусију, нити може да попуни празнину у нашој литератури о професионалном парламенту.

Она није ништа друго него докторска теза, рађена са великом марљивошћу, која може да донесе докторску титулу, али која не може сама да даде добру књигу.

В. М.

БЕЛЕШКЕ

Григорије Божовић:

Црте и резе. Београд, 1928.

Мало је већ данас код нас људи који су очували предратни романтичарски занос и обожавалачки став према нашем народу. Ми смо заиста врло дуго гледали на себе као на безазлено јагње на које су замахнули ножем, с једне стране Турци, а с друге Немци и Мађари. У наше дане се, и у том погледу, врши коренита ревизија суда и убеђења, јер се наши пороци и недостатци никад нису тако јасно и нагло обелоданили као за ову послератну деценију у којој смо први пут мирно погледали у себе. Многи су чак отишли у другу крајност, преплављени осећањем песимизма и скепсе. Свакако је претерано и једно и друго, и право ће имати они који дубоко верују у нашу снагу и творачку могућност, а да при томе не скривају очи од наших многих болести и зала. У те који добро виде долази несумњиво г. Григорије Божовић, коме сасвим предратни романтичарски занос не смета да укаже на многобројне наше несреће и мане. О томе сведочи и његова последња књига у коју је прикупио из *Политике* своје путописе кроз Топлицу и Стару Србију, с пуним правом сматрајући да они далеко превазилазе обичан репортерски посао.

Главна снага књиге г. Божовића лежи у њеној идеологији и документарној страни. Идеологија је надахнута визијама будућности и осећањем прошлости, и прожета трезвеношћу кад је реч о данашњици и њеним проблемима. Документација је извучена из непосредног опажања и личних доживљаја. Осећа се у целој књизи најсрећнија мешавина сна и јаве, обичне стварности и заноса, факата и жеља. Нема сумње да би без ових путничких записа убрзо и заувек били заборављени многи од оних „малих" људи чијем прегнућу и заносу има нација да захвали за своје уједињење, и да би многе лепоте наше земље још задуго остале скривене да их није угледао овај писац изванредна ока и упечатљива духа.

Са изванредним познавањем народних људи и земље, упоредо иду мајсторство причања, богат језик и оригиналан стил. Ово је једна од најбољих публицистичких књига које су се јавиле код нас.

М. К.

Светислав Петровић:

У позоришту. *Утисци и белешке.* Београд, 1928. Издање Геце Кона.

Бивши уредник *Српског Књижевног Гласника* сабрао је из часописа у књигу приказе и белешке о неколиким представама у београд-

ском Народном Позоришту. Највећи део његових написа говори о страним писцима, — о Шекспиру, Батају, Шоу, Пиранделу, и другима, — а од наших о онима о којима постоји „одређено мишљење" у књижевној критици, — о Иву Војновићу и Милутину Бојићу; о премијерама наших живих млађих драматичара г. Петровић уопште није писао, а само по изузетку о оним страним писцима о којима мишљења нису довољно искристалисана и чија дела подлеже дискусији. Изабравши такав став, г. Петровић није имао мучних проблема пред собом, и његов посао се углавном свео на добро формулисање једног опште примљеног мишљења. Његова књига не изненађује ни оригиналношћу, ни настраношћу, ни новином мишљења и израза. Тежње су г. Петровића, и као критичара и као писца, добро погодити „златну средину", коректност и куртоазија, и љупка конвенционалност интелигентног човека. У другоме свету, његова књига можда не би била примећена, — због одсуства дубљих мисли и личних осећања, — али она, несумњиво, има приметну вредност код нас, где се као лично и оригинално често узима оно што је у ствари само дрско, настрано и немогуће, и где се чак ни коректност и пристојна култура не сретају у изобиљу.

Књизи је предговор написао г. Богдан Поповић, који мисли да је она најбоља књига позоришних критика на нашем језику. Читајући тај предговор, тешко је не зажалити што г. Поповић није имао времена и воље да у истом тону и духу пише о великим нашим писцима, о Јакову Игњатовићу, о Лазару Костићу и Борисаву Станковићу, и о другима. Предговор г. Поповића може многима да послужи за пример како се пише о писцу којег критичар истински воли, разуме и цени.

М. К.

Једна врло добра и корисна књига

Изашао је *Речник српскохрватског и немачког језика*, други део: српскохрватско — немачки, израдили D-r phil. Светомир Ристић и Јован Кангрга. Замашна ова књига, са 1260 стр. вел. осм., премаша, по броју речи и њиховим значењима, све досадашње речнике српскохрватског и немачког језика, и нарочито богатством фраза и чврстих израза у односу између ова два језика. Речник има двојаку намену: он ће врло добро послужити Немцу и сваком туђинцу који зна немачки, а хоће да чита и разуме српскохрватску књигу, новине и т. д., као и сваком нашем човеку који хоће да има тачан израз за немачку конверзацију и коресподенцију. Речи нашег језика обележене су, са незнатним изузецима, тачно по акценту и квантитету; немачке речи, али не све и не знамо зашто, обележене су такође знацима које је требало у Објашњењима протумачити. Не знамо н. пр. зашто су речи *Berg* и *Luft* различито акцентоване (док их н. пр. Sanders обележава једнако, а мислимо да је нарочито сложене речи ваљало обележити по њихову двоструком акценту (н.пр. код *готовост* = Bereitwilligkeit, *предаја* = Übergabe и т. д.). Што у овом речнику долазе речи (н. пр. *бродовласник*, *престолонаследник* и сл.) које нису постале по својству нашега језика, или изрази куријалнога стила (н. пр. огласити признаницу за неважећу), то се не може замерити, јер Немац или туђинац који спомоћу немачког језика хоће да разуме сваку нашу реч или одомаћени израз пословног језика

нашег, а тако и наш човек који за оваке речи и изразе, не питајући за њихову коректност у своме језику, хоће у немачком да нађе прикладну реч или израз: имају у овом речнику поуздана вођу. Овамо, дакако, не спадају неке тривијалне речи, ма колико да су постале по својству нашега језика, које су без икакве штете могле изостати, баш због тога што је ово практичан речник, а нити ће туђинац наћи оваких речи у једној пристојној нашој књизи, нити је потребно нашем човеку да зна односну реч у немачком, јер неће имати прилике да је употреби. Ситне ове замерке не умањују несумњиву вредност овога пространог и врло практичног речника, који је издала позната Београдска књижарница Рајковића и Ћуковића, не презајући од новчаних жртава. Цена је речнику 300 Дин.

Р. В.

Шекспир у Србији

Vladeta Popović: *Shakespeare in Serbia.* Лондон, 1928. Цена 10 и по шилинга.

У ванредно лепом издању Шекспирова Друштва у Лондону, као трећа књига колекције *Шекспир у разним земљама*, коју уређује сер И. Голенц, председник истог Друштва, изишла је књига г. Владете Поповића, асистента београдског универзитета, *Шекспир у Србији*, која је примљена за докторску дисертацију на универзитету у Лондону. Уз предговор, увод и библиографију, књига има ових пет одељака: развитак интереса за Шекспира у нашој земљи, историја превођења Шекспира за српски језик, критичко испитивање превода Шекспира и, најпосле, српски став према Шекспиру, где се испитује утицај Шекспира на српску драму, представљање Шекспирових дела у нашем позоришту, и чланци и есеји о Шекспиру на српском језику.

Стручњаци ће се, свакако, опширније позабавити интересантним и значајним радом г. Поповића. Овде само треба истаћи да је г. Поповић узео за тему своје дисертације једно питање које се тиче историје наше књижевности исто толико, ако не више, колико енглеске, и да је решењем тог питања задужио нашу науку. Већ и зато заслужује г. Поповић сваку похвалу. Дисертације наших људи на страним универзитетима често немају никакве везе с нашим животом и не значе прилог нашој науци, што је утолико већа штета што оне представљају неки пут ванредно солидан и обиман рад, као што је случај са тезама г. г. Миодрага Ибровца и Александра Арнаутовића, од којих је први темељито проучио француског песника Хередију, а други француског драматичара Анриа Бека, обојица на Сорбони у Паризу.

Има пуно основа веровању да ће у г. Владети Поповићу наше млађе покољење добити доброг представника у области историје књижевности и књижевне критике.

М. К.

Првенац Андреје Ади

Овај мађарски лиричар,* уз Петефија највећи, прешао је, године 1892., из пијаристичке гимназије у Нађкарољу, у реформатску гимназију варошице Зилах. Овде је затекао круг ученика за самообразовање, какав је имала скоро свака гимназија у Угарској. Као што су и наши ђаци и Печују, од године 1863. до 1869. (види *Летопис М. С.*, књига 307., стр. 193.)., имали свој *Уписник* у који је аутор уписивао свој рад, пошто га је у удружењу прочитао,

* В. Летопис М. С. 296., стр. 23-45.

а овај га примио, или с похвалом примио, тако је и круг у Зилаху имао Албум у који је седмошколац Ади, 10. децембра 1894., уписао своју једногласно примљену баладу *Краљ Марко* (Márkó Király). Балада је и објављена у Magyar Hirlap-у од 23. јануара 1923., приликом четврте облетнице Адијеве смрти; упозорени на њу, тек сад доносимо је у прозном преводу као прилог који показује и велику популарност Маркове личности и код суседних народа, и, у исто време, као прилог за објашњење Адијева симпатичног става пред проблемима предратне Угарске.

„Румено је небо, пламенови лижу, види се дим од села која горе. Свака планина и свака долина Србије огрезла је у крви.

„Неверник Турчин је завојштио, и отима и пљачка: зашло је блиставо сунце Србије пред безбожним полумесецем.

„На борбу се спрема Краљ Марко, јуначни Краљ Србије, да спасе мили завичај или да витешки са њим умре.

„Од другара, лепе Јелене, прашта се слатким речима: Само ми ти увек буди верна, па ћу избавити милу домовину.

„Верног пријатеља, храброга Дуку не води у жестоку борбу: Теби поверавам верну љубу, бојим се да је овде саму оставим!

„И док јуначни краљ у борби спасава милу домовину, неверни пријатељ заводи му љубу.

„И враћа се и јуначки краљ, праћен радошћу и весељем, а у краљевскоме двору су јуначке и гозбе.

„Затим и ловачки рог се разлеже по гори, уморна војска се поново понесе жељом да пролива крв.

„Гонећи дивљач, јуначки краљ се изгуби у густом честару, и једнако продире у дубину, иако се већ спушта вечерњи сутон.

„Најзад, трачак зоре га угледа на равници кроз чије ливаде, играјући се, тецијаше поточић.

„Крај потока, девојке су прале рубље бело као снег, и, управо кад је Марко њима стигао, певаху песму.

„— Наш јуначки краљ, витез Марко, напао је на душмана, а лепотицу љубу је поверио свом пријатељу, Дуки јунаку.

„— И док је био далеко у боју и борио се у тисућ битака, верни му пријатељ је завео љубу, лепу Јелену.

„— Да је проклет, викну Марко. Избиће час освете, и гадни заводник ће умрети ружном смрћу!

„Високо се диже дим од ломаче, а њен пепео развејава ветар, и сваки прашак пепела приповеда о забрањеној љубави...

„Умро је Марко, у гроб га отерала мила љуба неверница. Али, и сада, пева о њему и момак и девојка Српске Државе".

В.

Четврти конгрес Јужнословенског Певачког Савеза

Четврти конгрес Ј. П. С., одржан у Београду 1. и 2. децембра 1928. г., био је посвећен критици организације Савеза и рада Генералног Тајништва.

Покрет за реорганизацију Савеза јавио се спонтано са неколико страна. Да би било јасно како је до тога дошло, морамо бацити један поглед на развитак организације Савеза за четири године његова постојања.

Приликом оснивања Савеза 1924. г. Хрватски Певачки Савез је одбио да приступи Јужнословенском Савезу. Поред политичко-сепаратистичких разлога, Х. П. С. није хтео да жртвује своју одлично спроведену организацију и осигурано материјално стање. Тако је Јужнословенски Савез створен од српских, словеначких и три хрватска вансавезна друштва („Ли-

синскиˮ — Загреб; „Јека са Јадранаˮ — Сушак; „Дубраваˮ — Дубровник), с тим да Савез Српских певачких Друштава и Звеза Словенских Певских Зборов ликвидирају у току од једне године. Међутим, само је Српски Савез ликвидирао. Већ на првом конгресу измењен је по предлогу Словенаца 18. члан Правила, којим је допуштено оснивање самоуправних јединица — жупа, по вољи певачких друштава из једне административне области. Тиме су санкционисане жупе Звезе Словенских Певских Зборов, које нису ликвидирале, према првобитним правилима Ј. П. С., која нису предвиђала жупе. Други конгрес је прописао правилник о раду жупа. Цела ствар са жупама постављена је на једну погрешну основу, тиме што се оснивање жупа оставило на вољу појединих друштава. Међутим, облигатно оснивање жупа приближило би појединa друштва и потакло их на интензивнији рад и утакмицу. Та неуједначеност у одредбама Савезних правила представља један разлог неуспеха у раду Савеза. У погледу жупа ствари су се овако формирале. У Словеначкој постоје жупе. То су жупе бивше Звезе, које су санкционисане изменом 18. члана Правила. Српска друштва, пак, нешто због декаденције у којој се налазе, нешто услед расне индолентности, нису уопште приступила оснивању жупа. И тако су само српска друштва остала без једне чвршће међусобне организације. Зато се, као реакција, баш код српских друштава јавља тежња за реорганизовањем Савеза.

Када се организовао Савез, хтео се избећи стереотипни систем управних и надзорних одбора. Зато се прихватио „америчкиˮ систем генералног тајника, који ће у смислу одлука конгреса водити послове Савеза у току од једне године. Тај систем се није показао добар. Генерални тајник није у стању да сам свршава врло обимне послове Савеза. Због тога, често пута, трпи рад Савеза. Из тих разлога, без обзира на личност генералног тајника г. Косте Манојловића, који ту тешку дужност, са пуно пожртвовања и идеализма, врши већ четири године, указано је на могућност реорганизовања установе Генералног Тајништва.

Конкретни предлози за темељну реорганизацију Савеза ови су:

1. Спровести униформну организацију жупа у оквиру свих Савезних друштава;

2. Проширити установу Генералног Тајништва у један акциони одбор, у циљу солиднијег и ширег рада Савеза.

Сличан пројект реорганизације Савеза поднела је писменим путем Љубљанска жупа у име словеначких друштава која нису уопште била заступљена на конгресу.

Што се тиче критике рада Савеза, највише је говорено о издавању нота. Избор композиција требало је, према Правилима и одлукама ранијих конгреса, да врши уметнички одбор Савеза. Међутим, он није консултован, и тајник је сам вршио одабирање композиција. Изабрана су сва дела из модерне југословенске хорске литературе, која може певати само један врло мали број Савезних Друштава. Како Савез постоји због малих певачких друштава, која у већини случајева нису на високом ниво-у уметничког певања, требало је у избору и штампању хорских дела направити *компромис* између пропагирања модерне музике и стварних потреба Савезних Друштава.

Поред тога, предложено је да се организују двомесечни практични диригентски курсеви за хоровође-аматере, да се приреде обласне утакмице певачких друштава и да се

изради стална материјална помоћ од државе.

Рад конгреса резимира следећа резолуција:

Четврти збор делегата Ј. П. С., одржан у Београду 1. и 2. децембра 1928. г., после исцрпне дебате која се кретала по питањима што активнијег рада на организацији Ј. П. С., а у духу основне идеологије Савеза уметничке и социјалне, одлучио је:

1) Да се и даље продужи на започетом раду у смеру изградње јужнословенске певачке мисли, а у заједници са Свесловенским Певачким Савезом, на јачању свесловенске мисли.

2) Усвајају се предлози појединих делегата, као и читаве љубљанске певачке жупе, да се измени досадашња организација Савеза и да се место генералног тајништва уведе шири извршни одбор. Своје предлоге о изменама дужни су чланови Савеза поднети Генералном Тајништву, најкасније до 1. марта 1929. г.

3) Да се упозоре певачка друштва на свесно вршење дужности. Заостале обавезе имају се регулисати најкасније до 1. марта 1929. г. Не учине ли то поједини чланови до тога рока, брисаће се из списка чланова П. С.-а.

4) Да се замоли Краљевска Влада да унесе у буџет помоћ за Савез и Савезна Друштва, и да се изради код надлежних власти за чланове Савеза ослобођење од концертних и поштанских такса.

5) Да се достави до знања Народној Скупштини да још до сада није решила молбу Ј. П. С.-а, поднесену са конгреса делегата у Љубљани пре четири године, за регулисање пензије удови Ст. Мокрањца, у смислу народног признања.

6) Конгрес је примио на знање са највећим жаљењем вести о иступању из Савеза појединих хрватских певачких друштава („Лисинског" и „Младости" из Загреба). Конгрес са најдубљим уверењем изражава своје наде како би се једном нашла сва југословенска певачка друштва у Ј. П. С.-у.

7) Збор делегата закључује да се идући збор одржи у Скопљу.

Б. Д.

Педесетодишњица смрти Ђуре Јакшића

Свуд је на свету обичај да се прослављају годишњице великих националних људи. Никад боље него у таквој прилици оживљују се људи и епохе и учвршћују се везе далеких поколења. Нама је обичај утолико потребнији што су у нас знања и о великим нашим радницима непотпуна и бледа, и што добро долази сваки повод да се изврши ревизија суда и мишљења о личностима и временима.

Дан кад се навршило педесет година од смрти Ђуре Јакшића, — 16. новембар 1928. — дао је повода да се изведу неколике приметне манифестације у част великог песника и сликара. Готово сви наши већи дневни листови донели су о њему пригодне чланке и нове појединости из његова живота. Удружење Војвођана у Београду приредило је, у великој дворани Новог Универзитета, добро посећено комеморативно вече, на коме су учествовали г. г. Милан Богдановић, предавањем о Јакшићу песнику, Тодор Манојловић, песмом у част Јакшићеву, Милан Кашанин, приказом Јакшића као ликовног уметника, и Милорад Душановић, читањем Јакшићевих најбољих песама. *Српски Књижевни Гласник*, у свесци за 1. децембар, донео је четири чланка који говоре о Јакшићу: *Ђура Јакшић и српска књижевност 1863.*

године од г. Павла Поповића, *Романтизам Ђуре Јакшића* од г. Милана Богдановића, *Пример Ђуре Јакшића* од г. Тодора Манојловића, и *Сликарство Ђуре Јакшића* од г. Милана Кашанина. Истим поводом, Удружење пријатеља уметности „Цвијета Зузорић" у Београду припрема велику изложбу слика Јакшићевих, на којој ће се први пут моћи сагледати сликарски дар и целокупно сликарско дело овог оригиналног и снажног песника, који није само велик писац но и првокласан уметник.

Добро би било продужити са манифестацијама ове врсте и поводом годишњица других наших великих писаца и уметника.

М. К.

Душан Поповић

— Поводом десетгодишњице смрти —

Октобра 28. о. год. прошло је десет година откад је у Лондону, прилично заборављен и сам, умро Душан Поповић. (Некако слично је, мало раније, умро у истом месту и Фрањо Супило, једна од нај јачих политичких глава Хрватске). Био је то један од најталентованијих публициста, новинара и говорника Србије после 29. маја и један од најистакнутијих вођа младе српске социјалне демократије.

Рођен 24. децембра 1884. у Драгову, у округу моравском, он се још као ђак бацио у агитацију за социјализам, која је узела јачег маха тек после пада последњег Обреновића. Необично борбена природа, Душан Поповић се већ године 1903. појављује као сарадник тек недавно покренутих „Радничких Новина", главног органа Српске Социјал-Демократске Партије и Главног Радничког Савеза. Заједно са својим блиским пријатељем и другом, Димитријем Туцовићем (пао као официр у рату, године 1915.), Поповић је социјал-демократском покрету Србије дао чисту марксистичку линију, ослобађајући је оне идејне и организационе неодређености у којој је тај покрет тапкао до године 1903. Врло је брзо ушао у руководеће партијске инстанције, а нарочито се истакао као уредник „Радничких Новина" које је место врло скоро предузео. Необично изграђен као присталица марксистичке идеологије, ванредно начитан и луцидан дух, Поповић је — са Туцовићем — ускоро постао један од идеолога Српске Социјалне-Демократије. Као такав иступа на партијским конгресима, нарочито на VIII конгресу Срп. Соц.-Дем. Партије год. 1907. у Београду, где је реферисао о теми „Акција и тактика". Тај је реферат прештампан доцније у брошуру. — Кад је Димитрије Туцовић године 1910. покренуо теоријски часопис Српске Социјалне Демократије, „Борбу", Поповић му је био и остао врло жив сарадник, као писац уводних чланака о актуелним питањима, као преводилац и као аутор рецензија о многим домаћим и страним књигама и писцима. Године 1911. издао је у брошури, са предговором Туцовића, своју сјајну полемику о слободи штампе, коју је водио са разним грађанским политичарима, а нарочито са пок. Стојаном Протићем, поводом реакционарног Протићевог пројекта измена Закона о Штампи. То је уопште несумњиво најбоља ствар која је код нас написана о тој теми, у коју је унесено много духа и, још више, сигурног познавања овог проблема. За време Рата, Д. Поповић остаје у окупираној Србији, али године 1917., у лето, заједно са Тришом Кацлеровићем, успева да од окупационих власти добије пасош за одлазак на пројектовану социјалистичку конференцију у Штокхолм

која је требала да уједини европске социјалистичке партије у борби за мир. Пасош су обојица добили на интервенцију Виктора Адлера, вође аустријске социјалне демократије, уз изјаву да неће писати о режиму окупације. Ипак су обојица, дошавши у северне неутралне земље, објавила „Апел цивилизованим народима" у којем су жигосали рад аустријских и бугарских окупационих власти у Србији. Из Штокхолма је Поповић требао да оде на конференцију антантиних социјалиста у Лондон, али је стигао доцкан. У Лондону је, пред сам крај Светскога Рата, и умро, ма да још врло млад.

Душан Поповић је био необично жив и активан дух. Као социјалистички новинар имао је сјајну особину простог и јасног излагања и најзамршенијих проблема. Као говорник-агитатор располагао је даром фине, сатиричне духовитости која је увек могла привући пажњу радника. У часопису „Борби" долазио је до изражаја његов необично висок културни ниво, јер је ту Поповић писао о проблемима политичке тактике и о економским питањима једнако сигурно као и о Арцибашевом „Сањину" и Плехановљевој естетици. Уза сву ту активност, он је ипак доспевао још да врло много преводи. Од 1907. па до Светскога Рата превео је и штампао Жил Геда: Капитализам и социјалистичко друштво, Ласала: О суштини устава; Маркса: Надница, цена и профит; К. Раковског: За балкански споразум; Вајана: Беспослица; К. Кауцког: Економска теорија Карла Маркса; Д-р О. Бауера: Скупоћа; те, заједно са Туцовићем, велико дело Аугуста Бебела: Жена и социјализам. У рукопису је остала преведена велика студија Д-ра Р. Хилфердинга: „Финансијски капитал", до које је само мали један фрагменат штампан у „Борби".

Као социјалист-теоретичар, Душан Поповић је — заједно са свима теоретичарима предратне Српске Социјалне Демократије — био под искључивим утицајем немачке социјалне демократије, нарочито Карла Кауцког. И он и Туцовић имали су неко управо детињско дивљење за моћну немачку социјалну демократију са 4 милиона гласова и много листова и организација. Треба само читати у „Борби" некролог Аугусту Бебелу, па да се види колико је било то поштовање за тај немачки пример. Међутим, дошао је рат и с њиме многа разочарења. Туцовић је пао на фронту, Поповић је умро у магленом Лондону. Обојицу својатају данас оба крила радничког покрета у нашој земљи. Ко зна ко има право?

Али је у сваком случају једно сигурно. Своје необично велике способности он је дао у службу једној идеји јер је веровао у њу, до краја. У сваком случају, Д. Поповић био би и после Рата остао с онима који одиста верују у циљеве за које је Поповић дао своју младост. Јер је његова вера у социјализам била необорива.

К.

Проф. Д-р Карел Кадлец

Нестаде још једног видног словенског радника. Стручњаци ће по заслугама оценити његово велико научничко дело уопште и специјалне његове научничке заслуге за историју нашега права; а ја, као његов лични пријатељ и дугогодишњи сарадник на чешко-југословенској узајамности, осећам данас дужност да, барем у неколико речи, споменем о његовој великој љубави према нашем народу и заслугама за зближење наше с Чешком.

Пре три деценије није било много радника на томе пољу; али међу

онима који су тада, у много тежим приликама него данас, веровали у нашу будућност, и њезину субдину везивали за духовно зближење и узајамност чешко-југословенску, -- један од првих био је Д-р *Карел Кадлец.*

Добро знајући да му то пред бечком Владом неће бити уписано у заслугу, Д-р Кадлец је ипак јавно пропагирао и подржавао, чиме је год могао, нашу народну ствар у Чешкој. Али је још више било његова „невидног" рада, без вике и рекламе, која је својствена многим људима садашњице. За све оно што је о нама ушло у „Отов Научни Речник" готово је искључиво заслуга Кадлецова, који је прибирао грађу и скупљао сараднике (између осталог, он је и мене увео као сарадника у поменути „Речник"). Д-р Карел Кадлец био је и сам у Прагу *жива енциклопедија* за сва југословенска питања. Коме је год требало што да сазна о нама — обраћао се Д-ру Кадлецу, и увек је био срдачно сусретан, и увек је добио што је тражио. Ја уопште нисам видео у свом животу човека који би са толико искрене предусретљивости и добре воље чинио људима услуге, као пок. Д-р Кадлец.

Многе наше књижевне везе, а особито прве наше *позоришне* везе с Прагом, дугују благодарност највише Д-ру Кадлецу. Он се није бојао да дође у опреку са тадашњим строгим и суровим директором „Národniho Divadla" г. Шморанцом, кад је требало издејствовати долазак у Београд тадашњих звезда чешке опере и глуме *Ружене Машурове, Хане Квапилове* и *Лаудове-Хоржицове* и долазак наше *Веле Нигринове* у Праг... За ретки дочек и почаст, указану нашем славном научнику *Балтазару Богишићу*, приликом последњег његовог доласка у Праг, заслуга такође припада Д-ру Кадлецу. Тешко је побројати све моменте, где је тај ретки човек залагао своју снагу за нас. Између осталога, и у мојој личној преписци с њим има доста података који осветљавају тај његов рад, и кад та преписка буде једном обелодањена, — Његове ће се заслуге за нас још више испољити. За сада, нека је и са ово неколико речи одана искрена благодарност и најлепши спомен великом пријатељу нашега народа, покојном проф. Д-р Карлу Кадлецу!

Д-р Иван С. Шајковић

Нобелова награда за књижевност

Прошле године су додељене две Нобелове награде за књижевност: за 1927. и 1928. годину. Једну награду је добио Анри Бергсон, другу г-ђа Сигрид Ундсет.

Анри Бергсон је данас највећи француски филозоф и један од најзначајнијих филозофа у историји. Својим капиталним делима *Материја и меморија, Увод у метафизику, О смеху, Стваралачка еволуција, Духовна енергија,* и другим својим радовима, Бергсон је извео један од најзамашнијих преврата у европској филозофији, задавши смртни ударац интелектуалистичном позитивизму Контове и Ренанове школе. Савремени полет филозофије, књижевности и уметности, дубоки преображаји поезије и враћање религији не могу се замислити без Бергсонова ослобођења европског човека у области филозофске мисли.

Бергсон је у нас превођен мало, и српски читалац може само слутити његову праву величину по студији *О смеху* и по чланку *Душа и тело.* Највише и најбоље је писао код нас о Бергсону г. Владимир Вујић, чији

чланци још нису, нажалост, сабрани из разних часописа у књигу.

Норвешка романсиерка г-ђа Сигрид Ундсет код нас је сасвим непозната. Она износи и тумачи безмало искључиво жену и женску душу, у многобројним романима и новелама, као што су *Срећно доба* (1908.), *Јадна бића* (1912.), *Пролеће* (1914.), *Мудре девојке* (1918.), *Пролетњи облаци* (1921.), и други. Не много чувена изван скандинавских земаља, г-ђа Сигрид Ундсет ће, несумњиво, иза тога како је добила Нобелову награду, убрзо бити преведена на већину европских језика, па свакако и на наш.

J.

Ново дело Г. К. Честертона

G. K. Chesterton: *Orthodoxy*. John Lane. The Week End Library. Цена 3 и по шилинга

Пријатно је некад видети и старе пријатеље у новом руху; а такав нам је г. Честертон у овом укусном и јевтином издању, намењеном времену одмора, „крају недеље". Он ће нам, као што већ сви знамо, причати, препирати се, доказивати, па опет нас неће заморити неким филозофским проблемом. Он је као пиће које резни али не опија. Такво је и ово његово признање, његово вјерују, излагање његова ортодоксног гледишта. Кад га прочитамо, г. Честертон ће нам више но икада личити на оног свог Енглеза о коме нам прича како је, путујући у својој јахти и погрешно прочитавши своје поморске инструменте, открио Енглеску под утиском да је пронашао неко ново непознато острво у јужним морима. Тако и г. Честертон. Пошавши да открије нове светове, он ће нас, кроз масу парадокса и афоризама, опет довести на ону тачку одакле је пошао; оборивши све теорије и васпоставивши стотину нових мерила, он ће завршити мишљењем које смо сви већ одавно примили. И зато је била врло добра замисао издавачева када га је ставио у ову нову библиотеку намењену тренутку када се уморни завалимо у наслоњачу, жељни можда да мало одморимо а уједно освежимо дух.

A. B.

Гусарство као херојски подвиг

E. F. Benson: *Sir Francis Drake. The Bodley Head. The Golden Hind Series.* Цена 12 и по шилинга.

Ретко је задовољство понекад заронити у прошлост и видети оживотворено једно цело доба кроз једну личност велику и херојску; и такво задовољство нам је овај пут пружио Е. Ф. Бенсон у својој одлично писаној биографији Сер Франсиса Дрејка. Јер Дрејк није био обичан човек: витез, морепловац и гусар, он је уједно оличавао цео дух свога, Јелисаветиног, доба: епохе једне у енглеској историји сјајне и славне као ниједна можда доцнија. Никада доцније нећемо више наћи оно наметљиво хвалисање које извире из преобиља једне још сирове, и зато херојске, снаге; никада више нећемо наћи оно драговољно презирање живота, оно опијање у војним и гусарским подвизима; никада више ону радосну, земаљску па опет племениту раскалашност. Ниједно касније енглеско покољење није умело дати једнога Шекспира, песника над песницима, па ни једнога Дрејка, гусара над гусарима. Јер бити гусар тада није била срамота: не, био је то понос, дика народна, напасти охоле шпанске галије, поробити злато и сребро, свилу и зачине, и вино, чувено шпанско вино. Били су тада гусари сви, ако не телом а оно духом. Дрејка су са

његових гусарских излета дочекивали сви, и старо и младо се слегало на пристаниште, цркве се празниле и служба прекидала, звона су звонила у част његову. Гусарка је била и сама краљица, ма колико се она превијала и пренемагала пред љутитим шпанским послаником, ма колико свечаних обећања дала да ће ствар извидети и тога злосрећника Дрејка примерно казнити. Јер тек што би изашао он, озлојеђени и намргођени шпански посланик, посланик „њеног брата" Филипа, — ушао би на капицик он главом, Дрејк, и изложио јој колико је стајала последња гусарска експедиција и колико је новчани удео њен, краљичин, као акционарке у предузећу. А она би се сва блажено смешила или вајкала, према томе да ли је пропенат био већи или мањи но обично.

Такав је то био народ, обесан у својој младој снази, таква његова краљица, такви његови хероји. Други је морал владао тада, морал који би данас био за највећу осуду. Па опет, ко се не може дивити тој циновској снази једног покољења, довољно јаког да себи из унутарње снаге пропише свој морал? Ко се не може дивити Дрејку када у досегу топова са поносне тврђаве шпанске уплови у пристаниште и стане палити и пљачкати огромне галије морске? Ко му се може не дивити кад у једној шкољци од стотину тона полази, први Енглез, да оплови свет, пљачкајући притом све шпанско што му успут дође? А већ да не помињемо славну победу над охолом армадом краља Филипа која је имала пркосну Енглеску потчинити и њему покорити.

Све то, стотину других подвига, мањих али не мање славних, умео нам је писац живом речју и сликовитим стилом својим оживотворити, а притом и савесно документовати. Занимљиви дрворези, и елегантно, чак и за енглеске прилике елегантно, издање, достојно су рухо овако добром тексту.

А. В.

Од Уредништва

Песме *Пролеће у врту* и *Облаци*, које излазе у овом броју *Летописа*, нађене су у заоставштини покојног Душана Васиљева, песника који је снажно учествовао у обнови наше послератне лирике. Редакцији их је љубазно уступио брат песников, г. Спасоје Васиљев.

Издаје Матица Српска у Новом Саду Уређује Д-р Марко Малетин

САДРЖАЈ

		Страна
Приватне основне школе и националне мањине	Д-р Федор Никић	1
Уз харфу, песма	Милета Јакшић	10
Врт у пролеће, песма	† Душан Васиљев	11
Облаци, песма	† Душан Васиљев	12
Угљари, песма	Божидар Ковачевић	14
Победник	Д-р Милан Кашанин	15
Социјалне идеје Ивана Цанкара	К.	24
Наши закони и наше нарави	Д-р М. Константиновић	27
Хрватске насеобине у Банату	Анте Јагић	33
Модерна српска историографија	Д-р Никола Радојчић	39
Толстојева визија живота и уметности	Владимир Вујић	53
Толстој против Шекспира	Д-р Владета Поповић	61
Европски Државни Савез	Д-р Живојин М. Перић	69
Књижевни преглед:		
Српска Књижевна Задруга	Д-р Милан Кашанин	84
Савремени Европски Дух	Владимир Вујић	89
Музички преглед:		
Музички живот у Београду	Бранко Драгутиновић	94
Економско-социјални преглед:		
Нове књиге о привредним и социјалним односима у Војводини	Д-р Мијо Мирковић	102
Раздужење сељака и организација пољопривредног кредита	Д-р Драгољуб Јовановић	108
Оскудица економског и социјалног духа	М. М. Милошевић	113
Социјализам и капитализам	Александар Видаковић	116
Спољни политички преглед:		
Евакуација Рајнске Области и репарације	Д-р Федор Никић	128
Књиге и листови:		
Настава у српској књижевности	Васа Стајић	139
Једна занимљива студија о нашем селу	К.	144
Привредни парламент	В. М.	147
Белешке: Григорије Божовић — Светислав Петровић — Једна врло добра и корисна књига — Шекспир у Србији — Првенац Андреје Ади — Четврти конгрес Јужнословенског Певачког Савеза — Педесетогодишњица смрти Ђуре Јакшића — Душан Поповић — Д-р Карел Кадлец — Нобелова награда за књижевност — Ново дело Г. К. Честертона — Гусарство као херојски подвиг — Од Уредништва		150

Штампарија Јовановић и Богданов у Новом Саду, 1929.

KRALJEVIĆ MARKO

(Márkó Király)

Preveo: V.

Letopis Matice srpske, 1929